

Микола Жарких

Клим Поліщук – поет зневіри

Київ – 2023 р.

До уваги читачів

Даний документ можна завантажити з мого персонального сайту, з HTML-версії роботи, за адресою

www.m-zharkikh.name/uk/Literature/KlymPolischuk.html

В HTML-версію можуть вноситись невеликі виправлення та доповнення.

В HTML-версії доступні зображення великого розміру, які в даний документ вставлено у зменшеному розмірі.

Книга написана у Києві, 10 серпня (**353-й день війни**) – 30 листопада 2023 р. (**645-й день війни**).

Дана версія документа згенерована 6 грудня 2023 р.

Клим Поліщук (1891 – 1937) – український письменник, розстріляний москалями. В роботі розглянуто його життєвий шлях, особливості світогляду та літературної творчості. Спростовано деякі поширені помилки та вигадки щодо нього.

Шановні читачі!

Прошу вас не забувати, що ця робота виконана на **десятому році** нашої праведної війни проти злочинної терористичної держави-агресора – Росії (скорочено – Лаптестана).

Я у кожному своєму творі нагадую – можливість для мене жити в Києві і працювати над даною темою щодня оплачується кров'ю і життями наших героїв.

І я буду нагадувати про це аж до нашої повної перемоги (якщо я доживу до неї...)

Джерела.....	5
Життєвий шлях.....	10
1. Дитинство і юність.....	10
2. Перша світова війна.....	23
3. Українські визвольні змагання.....	37
4. Перебування в Галичині.....	43
5. Перебування у Радянській Україні.....	48
6. Перебування в ув'язненні й загибель.....	50
Висновки.....	55
Риси світогляду.....	57
Зневіра, байдужість до життя.....	57
Радикальний пацифізм.....	60
Філософія.....	61
Революційність.....	62
Радянофільство.....	63
Контрреволюційність.....	64
Свій шлях.....	65
Утеча.....	66
Назадництво.....	67
Віра в чудеса.....	69
Божевілля.....	72
Самогубство.....	74
Безпредметність.....	75
Висновки.....	76
Літературні твори.....	78
Поезія і символізм.....	78
Легенди і соціалізм.....	81
Світова війна і пацифізм.....	84
Боротьба усіх проти усіх.....	86

Україна і отаманія.....	91
Світ червоний.....	91
Отаман Зелений.....	94
Отаманша Соколовська.....	100
Гуляйпільський «батько».....	102
Висновки.....	104
Новий лад і нові біди.....	105
Совіти і занепад.....	109
Висновки.....	111
Змарнований талант.....	112
Післяслово.....	114
Додатки.....	115
Сигнатури творів.....	115
Автобіографія [1925 р.].....	120
Автобіографія [1927 р.].....	122
Список Сандармоху.....	125
Шевченківська енциклопедія [2015 р.].....	126
Вікіпедія [2023 р.].....	128
Климо-Поліщуко-подібне.....	129
Перелік скорочень.....	130

Джерела

Хтось із класиків науки про літературу сказав: «Все, що потрібно для пізнання письменника – це гарне зібрання його творів».

Гарного зібрання творів К. Поліщука нема, є тільки те, що уклав я (Микола Жарких) в 2023 р. і розмістив на сайті «[Мислене древо](#)». Це – найповніше на сьогодні зібрання, але називати його «гарним», а тим більше «повним» не випадає. Перегляд [бібліографії](#) показує, скільки всього там бракує.

І ця неповнота зібрання, на яке я спиратимусь, має певне практичне значення, тому що відшукання нових текстів може де в чому змінити картину життя і творчості К. П.

Отже, життя К. П. чітко ділиться на шість періодів:

1, до 1914 року – юність і початок літературної творчості.

2, кінець 1914 – 1917 рр. – Перша світова війна.

3, 1917 – 1920 рр. – українські визвольні змагання.

4, кінець 1920 – 1925 рр. – перебування в Галичині у складі «2-ї Речі Посполитої».

5, кінець 1925 – кінець 1929 рр. – перебування у Радянській Україні (в Харкові).

6, кінець 1929 – кінець 1937 рр. – перебування в ув'язненні й загибель.

Немає ні одного джерела, котре висвітлювало би всі періоди. Джерела, які виходять від самого К. П. – це спогади («Літературна бабуся» – для першого періоду; «При Центральній Раді» та «З виру революції» – для третього періоду), автобіографії (Аб-25 для 1 – 4-го періодів, Аб-27 – для 1 – 5-го періодів), листи (для 6-го періоду; але в них міститься і пригадки з попередніх періодів), також сигнатури творів і оповідання від першої особи, в яких можна сподіватись знайти автобіографічні риси.

Якість цих джерел дуже різна. «Літературна бабуся» написана загалом безпристрасно, хоча страждає помилками пам'яті автора, які я відзначив у примітках до свого перевидання. «З виру революції» – багаті змістом спогади, злегка зафарбовані ненавистю до Директорії, котра мабуть оформилася у К. П. трохи пізніше (будь-які спогади записуються після самих подій і неодмінно містять в собі елемент «міркувань», тобто думок і оцінок з часу написання спогадів, а не з часу описуваних подій). Натомість «При Центральній Раді» – це замаскований під спогади памфлет, спрямований проти Української народної республіки та її Центральної ради.

Далі йдуть **листи** К. Поліщука. Є звітка, що його листів до Ганни Орлівни збереглося понад 70 [*Ротач П.* «Не забувайте мене...» – ПВТ, [с. 653](#)]. Із них в названій книзі надруковано 8 (вісім!) листів, і в цих 8 (восьми!) листах публікатор зробив 22 (двадцять дві!) купюри, позначені (...). Зайдіть на сайт «[Мислене древо](#)» і порахуйте самі, якщо не вірите. Мимоволі виникає запитання – а що ж було в тих викреслених сучасною українською цензурою місцях, що їх і через століття не можна публікувати?

Ясна річ, що така «публікація» навіть найменшою мірою не відповідає ніяким вимогам – ані вимогам науки, ані вимогам популяризації, взагалі ніяким вимогам. Скільки століть ми будемо рухатись такими темпами до повного знання написаного Поліщуком?

Чи писав К. Поліщук листи ще до когось, окрім (колишньої) дружини? Ну, маємо звістку, що він написав листа до генія «пролетарської літератури» Максима Горького із проханням клопотатись про його, К. Поліщука, звільнення [[22.04.1931 р. Лист до доньки](#)]. Відомо, що під назвою «Максим Горький» працював «отдел писем без ответа» ДПУ (Державного політичного управління). Ніякого звільнення чи хоча б полегшення К. П. від цієї «контори» не дістав, але в її справах цей лист має зберігатись:

Для того ведём дела –
Строго номер в номер –
Чтобы ясность тут была,
Правильно ли помер.

Лист поки що не виявлений, але є надія...

Маємо дві **автобіографії** К. Поліщука... Ну як – автобіографії? Жодна з них не названа автобіографією. Перший текст (Аб-25) подано як передмову до видання роману К. П. «Гуляйпільський «батько» в Коломиї в 1925 році. Він підписаний «Видавництво «Ока», але містить стільки дрібних подробиць із життя К. П., що ми маємо тільки дві можливості: 1, визнати цей текст написаним або авторизованим самим К. П.; 2, визнати цей текст суцільною вигадкою і тим перекреслити всяку можливість щось дізнатись про життя К. П. Я обираю першу можливість (як ви думаєте – чому?).

Аб-25 в основному присвячена першому періоду життя К. П., про 2 – 4-й періоди в ній говориться скоромовкою і явно неохоче. К. П. явно не бажав нічого розповідати про ці часи.

Друга автобіографія (Аб-27) уміщена у книзі [О. М. Лейтеса](#) (1901 – 1976) та [М. Ф. Яшека](#) (1883 – 1966) «Десять років української літератури. 1917—1927», перший том якої було надруковано в 1928 р. Книга вийшла під редакцією [С. В. Пилипенка](#) (розстріляного в 1934 році). Перший том був біо-бібліографічним, анонсовані в ньому томи 2-й (Організаційні та ідеологічні шляхи української радянської літератури) та 3-й (Темарій. Стилї. Жанри. Портрети письменників. Характеристики критиків) ніколи не були надруковані. І то з цілком зрозумілої причини. Уже в 1929 році три чверті (якщо не більше) письменників, які були названі в 1-й томі, були заарештовані, й говорити про їх «ідеологічні шляхи» було якось незручно...

Але як О. М. Л. та М. Ф. Я. уклали гігантський перший том на 672 сторінки, цілком набитий чисто **фактичними даними**? Ясна річ, була розіслана анкета, де письменникам пропонувалось подати біографічні відомості про себе та переліки своїх творів. На звороті титульного аркуша тому є магічний код «Укрголовліт № 2007 11/VIII 1927», звідки випливає, що на той момент книга була повністю підготована і пройшла радянську цензуру.

Отже, К. Поліщук отримав і заповнив цю анкету десь у 1927 р. Це видно хоча б з того, що в списку творів є журнальні публікації 1927 року, але немає жодної з 1928 року.

Думаю, написання цієї автобіографії далось К. Поліщуку непросто. Мета книги була – подати матеріали до історії української **радянської** літератури, тобто такої, яка прославляє московський окупаційний режим і бандитську владу комуністичної партії. Ясна річ, хвалитись в такому контексті романом «Отмана Зелений» не випадало. І от нещасний Клим Поліщук звивався вужем на розпеченій

пательні, намагаючись приховати прикрі з точки зору радянської цнотливості моменти своєї біографії. Знову 90 % тексту присвячено першому періоду, 2-й пропущено зовсім, 3-й подано гранично стисло, 4-й пропущено зовсім, 5-й – згадано гранично стисло. В цілому автобіографія вийшла лукавою і брехливою.

Так само перелік друкованих праць повністю пропускає все надруковане у 4-у періоді, в Галичині (тобто найцінніше в доробку К. П.), дещо подає з публікацій 3-го періоду і значно більше – з публікацій 5-го періоду в радянських виданнях.

У такий спосіб К. Поліщук намагався показати себе як радянського письменника, але це незручне хамелеонство нітрохи йому не допомогло.

Якість обох автобіографій низька, їх дані треба перевіряти за незалежними джерелами.

Натомість маємо своєрідне, проте досить надійне джерело – **сигнатури творів**. К. П. мав похвальний звичай в кінці твору зазначати дату написання, а часто також і місце. Я зібрав ці сигнатури в [окремій таблиці](#), і вони справляють враження вірогідних. Деякі винятки будуть прокоментовані на належних місцях.

Улюбленою літературною формою було для К. Поліщука **оповідання від першої особи** (Я-Оп). Їх він написав чимало. Я добре розумію, що «я-оповідач» (Я-Опв) – не те саме, що автор, що «я-оповідання» може бути цілком літературного походження, плодом читання інших творів та фантазії автора. Але разом із тим кожен письменник у своїх творах виражає самого себе, ділиться своїм життєвим досвідом і спостереженнями – чи то у значних обсягах, чи то фрагментарно. Тому ті фрагменти Я-Оп, які скидаються на автобіографічні, все ж таки варто розглядати як допоміжне джерело.

Далі йдуть тексти, написані іншими людьми про К. Поліщука. Найцікавішою, але досі не опублікованою і не дослідженою видається «кримінальна» справа К. Поліщука, яку склали справжні кримінальники (чекісти) на свою невинну жертву (СС). Виявляється, вона уціліла і чекісти старанно евакуювали її в 1941 році, коли німці наближались до Харкова, а потім так само акуратно повернули з евакуації. Ясна річ, що тут справа не персонально у Поліщуків, а у тій категорії обліку, по якій він проходив (вивчайте безцінну книгу С. Білоконя «Масовий терор як засіб державного управління в СРСР»!). Було наказано: справи таких-то категорій обліку евакуювати – і це було виконано. Отже, такі, як К. Поліщук, були чимось важливі для злочинної московської окупаційної влади. Тепер архів Служби безпеки України став доступним для дослідників, і варто цим скористатись. Можна сподіватись знайти там відомості про 5-й період і, можливо, щось з ранішого часу.

Інша справа на К. Поліщука зберігається в управлінні Федеральної служби безпеки Росії по Архангельській області. Мабуть, це справа, яка велась у Соловецькому таборі. Дістати щось із архівів ФСБ – нині видається нереальним, хіба пізніше, коли Росія зникне з політичних карт і нові утворення на її території провадитимуть іншу політику. Все ж таки можна сподіватись знайти тут щось із 6-го періоду життя К. П.

Спогади інших авторів про К. П. нечисленні.

[Галина Журба](#) (1889 – 1979). Коли були написані її спогади «Від «Української хати» до «Музагету» – невідомо, а надруковані вони були в 1962 р., коли авторці було уже 73 роки [[Слово](#). Збірник І. Література, мистецтво, критика, мемуари, документи. – Об'єднання українських письменників в Екзилі: Нью-Йорк,

1962 р., с. 435 – 473]. Я вимушений припустити, що спогади були написані десь незадовго перед виданням.

Спогади охоплюють час від початку 1912 до середини 1920 року і різко поділяються на дві частини. Перша, викладена ясно і змістовно, доведена до Лютневої революції 1917 року. Складається враження, що в основі тут лежали якісь записи з того часу. Далі мемуаристка дуже коротко пробігла весь 1917-й рік і перейшла до зими 1919 – 1920 рр. і так довела розповідь до виїзду з Києва при відступі польського війська (12 червня 1920 р.). При цьому події перших місяців 1919 року, коли власне діяв «Музагет», непомітно для мемуаристки опинились після подій зими 1919 – 20 рр. Таке несвідоме змішування хронології є характерним для пізніх спогадів (через сорок з гаком років після самих подій). Також мемуаристка зазначила: «Вийшло перше (і останнє) число Музагету» [с. 468]. Це знову помилка пам'яті, бо останній випуск був мав номер 5-6.

Спеціально про К. Поліщука Г. Журба згадала два рази [с. 464, 469]. Обидва фрагменти повністю передруковані у статті С. Яковенка, їх можна прочитати за наведеними посиланнями. Видно, що Г. Журба дуже мало й поверхово знала К. Поліщука, а його негативну характеристику вклала в уста Андрія Ніковського, який помер в Ленінграді в 1942 році і не міг ані підтвердити, ані спростувати сказаного.

З А. Ніковським Г. Журба була знайома значно краще, і можна повірити, що він десь колись щось подібне про когось їй говорив, і це сказане приклеїлося в її пам'яті до К. Поліщука. При склерозі, від якого ніхто не застрахований, це цілком можливо.

Інша можливість полягає в тому, що хтось десь (може, що й у Львові) колись (може, після 1922 р.) говорив Г. Журбі саме це і саме про К. Поліщука (його спогади, в яких при бажанні можна побачити «паплюження» Центральної Ради й Директорії, надруковані в 1922 р.). І от у пам'яті Г. Журби стався збій, і ця тирада приклеїлась до А. Ніковського і до весни 1920 року.

Отже, спогади Г. Журби дуже неякісні і не тільки нічого не висвітлюють, а навпаки, самі потребують інших джерел, щоб зрозуміти, про що йдеться і коли то було.

Для шостого періоду є твір [Віталія Юрченка](#) (1990 – 1943) «Пекло на землі», вперше надрукований у Львові в 1931 р. Одні називають цей твір «спогадами», інші – «гостросюжетним історичним романом-спогадом». Різниця тут така, що спогади ще можуть вважатись за джерело, а от роман – ніякою мірою не джерело.

В тому творі написано, що В. Ю. в таборі бачив К. Поліщука, розмовляв із ним і занотував ці розмови (вони [процитовані](#) у статті С. Яковенка). Коли це могло бути? Вирок К. Поліщуку винесено 21 січня 1930 р., далі потрібен якийсь час на етапування засудженого до табору, а 28 червня 1930 року В. Ю. із табору. Отже, для знайомства із К. Поліщуком залишається три місяці: квітень – червень 1930 р. Для зваженої оцінки якості спогадів треба прочитати весь твір, а що його у вільному доступі досі нема, то це – справа майбутнього.

Московські окупанти знищували українську інтелігенцію не аби-як, а системно. Всі люди, які знали К. Поліщука, були убиті – хто раніше за нього, як Сергій Пилипенко, хто разом із ним, як Лесь Курбас і Дмитро Загул, а хтось – пізніше. Ті, кому пощастило пережити добу найінтенсивнішого терору, як Галині Орлівні, Михайлу Жуку, Павлу Тичині, було зовсім незручно згадувати Кліма

Поліщука, якого не просто розстріляли, але й наказали забути. І от ми не маємо їх спогадів про К. Поліщука.

З отаким запасом джерел я вирушаю на реконструкцію життєвого шляху К. Поліщука.

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ

1. ДИТИНСТВО І ЮНІСТЬ

Анкетні дані

Дата народження – 25 листопада 1891 р. ([Аб-25](#), [Аб-27](#)). Якого стилю – юліанського чи григоріанського – невідомо. Бажано перевірити за метричною книгою.

Місце народження – [Краснопілля](#), містечко Краснопілляської волості Житомирського повіту Волинської губернії [[Список населённых мест Волинской губернии](#). – Житомир: 1906 г., с. 12]. Помилково: Краснопілля ([Аб-25](#), [Аб-27](#), [ШЕ](#)).

Батько – Лаврін, мати – Ганна, були селянами ([Аб-25](#)).

Брати й сестри: в родині було п'ятеро дітей ([ЛБ](#)). К. П. називав себе найстаршим сином ([Аб-25](#)), імена його братів / сестер невідомі.

Освіта: читати Псалтир навчився від батька-дяка, на 5-у році життя знав напам'ять деякі псалми ([Аб-25](#), [Аб-27](#)). В ніякій школі не учився. Визначення «освіта незакінчена вища» ([СС](#)) – велике перебільшення.

Самоосвіта: Знання здобував самотужки з деякою допомогою учителя О. О. Масюкевича ([Аб-25](#), [Аб-27](#)). Із книжок, які справили на нього враження, К. П. згадував «Вечори на хуторі біля Диканьки» М. В. Гоголя ([Аб-25](#)) та його ж «Тараса Бульбу» ([ЛБ](#)). Про читання «Кобзаря» сам К. П. не згадував, але так мусило бути, бо ранні поезії К. П. написані під очевидним впливом Шевченка («[Гори мої високіі](#)», 1913 р.).

Сирітство: батько помер, коли К. П. був ще дуже молодим, здається, перед 1905 роком (отже, між 1896 і 1905 рр.). Його наділ – 6 десятин – був обтяжений боргами ([Аб-25](#)).

Заробітки: допомагав матері при господарстві ([Аб-25](#)). Випадкові заробітки у попа ([ЛБ](#)).

Свій малярський хист використовував у той спосіб, що малював жидам крамничні вивіски, а попівським дітям, що у школі вчилися, рисував географічні мапи. За цю роботу жиди платили копійками, а піп – книшками ([Аб-25](#)).

(В [Аб-27](#) скорочено і тому незрозуміло: «Малярством заробляв копійки: малював крамничі вивіски та географічні мапи для сільських шкіл «грамоти».)

Малювання географічних карт може видатись не всім зрозумілим, але я, коли вчився у середній школі в 1960-х роках, розмальовував контурні карти згідно завдань по географії. Мабуть щось таке мав на увазі й К. П. З другого боку, такі завдання нам давали в середній школі, не у початковій. В Краснополі не було гімназії, то в який же школі вчилися попові діти? В 1913 р. в Краснополі згадане 2-класне сільське училище [[Весь Юго-Западный край](#): справочная и адресная книга по Киевской, Волинской, Подольской губерниям / М. В. Довнар-Запольский. – Киев: 1913 г., с. 705].

З третього боку, щоб виконувати такі завдання, треба самому тямити в географії більше, ніж той учень, для якого робиться завдання. А географія завжди була слабким місцем творів К. П., що ми далі побачимо.

З четвертого боку, [Енді Воргол](#) упродовж усього свого життя тільки те й робив, що малював жидам крамничні вивіски, а вважається знаменитим

художником і трохи що не українцем. Всієї різниці, що той діяв у США, а Поліщук – в Україні.

З п'ятого боку, замовників на вивіски було не так мало:

Аптекарские товары – Выгоднер Борух.
 Бакалея – Блох Лейб Манас.
 Бакалея – Блох Ривка Лейб.
 Бакалея и галантерея – Закутнер Миндля Меер.
 Бакалея и мануфактура – Капелюм Рейзья Шумер.
 Бакалея – Нестер Лея.
 Мануфактура – Блох Ривка Лейб. [мабуть окрема від бакалії ятка].
 Мануфактура – Капеман Роза.
 Мануфактура – Фринман Гися.
 Хлеб зерновой – Фринман Гися [Весь Юго-Западный край, с. 705 – 706].

Так чи інакше, але на малюванні вивісок К. П. ані не розбагатів, ані не прославився.

На цьому закінчується набір відносно несуперечливих відомостей про К. П. Далі все буде сумнівним і непевним.

Wunderkind

Історію з першими своїми віршами К. П. розповідав три рази, і всі три рази – по-іншому (виділення в цитатах – мої).

Перша версія (Аб-25):

По першій революції в Росії 1905 р. **декілька** віршів Кліма, без його відома, попало до українських часописів, що тоді виходили (полтавський «Рідний край» та київська «Громадська думка»), що звернуло на нього увагу таких українців, як Б. Грінченко, В. Науменко, Нечуй-Левицький, Ганна Барвінок та ще дехто із росіян-українофілів. Всі вони писали до нього листи і обдарували його українськими книжками.

Друга версія (Аб-27):

Перші вірші українською мовою були надруковані без відома автора у газ. «Волинь». Звідти **передруковані** в полтавському «Рідному краї» та київською «Громадською думкою».

Третя версія ([ЛБ](#)):

... згадавши минулий **1907 рік**, коли не відомий мені приятель умістив у газеті «Волинь» **одного** вірша і заклик до читачів «подать руку помощи» мені. Заклик цей знайшов був теплий відгук не тільки серед одних читачів «Волині», але й київської «Громадської думки», полтавського «Рідного краю» й петербурзького «**Украинского вестника**», які щедро почали мене обдаровувати книгами.

Нарешті, С. Яковенко, критично з'єднавши різні джерела, написав про **один** вірш в газеті «Волинь» за 1906 р. і навіть передрукував із нього 6 рядків ([ЯС](#)).

Третя версія найбільш докладна, але й містить найбільше помилок.

Це не міг бути 1907-й рік, бо «Громадська думка» та «Украинский вестник» виходили тільки в 1906 році – не раніше і не пізніше. Далі, в першій і другій версії йдеться про **передрук** поезії, а в третій – про **відгуки** на публікацію у «Волині».

Отже, все це вимагає перевірки за текстами означених видань. От колись вони будуть відскановані і з'являться в безкоштовному публічному доступі...

Когда-нибудь монах трудолюбивый...

И пыль веков от сканов отряхнув...

Далі, трохи смішно читати, що сільський хлопець 14-и повних років (15 йому виповнилось лише в кінці 1906 р.!) говорить про себе, що він – «автор» якихось там «творів» і навіть має «давати дозвіл» на їх публікацію (от цікаво, як це могло виглядати?). Я розумію, що це – осмислення давньої ситуації уже повністю зрілим письменником, але виглядає все це дивно.

Далі, хто міг бути отой «не відомий К. Поліщуку приятель»? Якщо К. П. справді не знав, хто він такий, то чому назвав його «приятелем»? А якщо знав, що він – справді приятель, то який же із нього «невідомий»? Невже якийсь агент іноземної розвідки вночі проліз крізь віконце в сільську хату і безпомилковим рухом у повній темряві викрав рукопис?

Не думаю, щоби так могло бути. Тоді хто це міг бути? Він мав бути чоловіком письменним і то таким, який знав про існування губернського міста Житомира, про газету «Волинь», яка там виходила, і повинен був мати якісь зв'язки у цій газеті.

Мабуть, це не був волосний голова. І мабуть це не був місцевий піп. Залишається Опанас Онуфрієвич Масюкевич (Аб-25, Аб-27), який був гімназійним учителем (можливо, мав навіть вищу освіту і однозначно перевищував освітою усіх жителів Краснополя разом узятих). Але К. П. зазначав, що він приїхав до Краснополя взимку 1906 – 1907 рр., тобто запізно для того, щоби подати вірші в газету. Думаю, К. П. міг помилитись із означенням року, бо це типова помилка для мемуаристів.

Знову неясно, чому К. П., згадуючи Масюкевича в іншому контексті, не згадав у цьому. І взагалі неясно, чому К. П. неначе соромився цього епізоду, оповідав про нього плутано й неохоче.

Менше з тим, факт залишається фактом: перший вірш (чи вірші?) К. Поліщука отримали нечуваний резонанс по всій Російській імперії і були передруковані навіть у столиці. Ані Тарас Шевченко, ані Іван Франко, ні Леся Українка ніколи не бачили такого, щоб їх новий вірш вихопили у них із рук і передрукували одразу в чотирьох виданнях.

Навіть сам Павло Тичина (до речі, одноліток К. Поліщука) сподобився побачити свій вірш «Партія веде» передрукованим у столиці (Москві, в газеті «Правда») лише в 1934 році, у віці 43 років, коли його поетичний талант не просто повністю розвинувся, але й почав уже занепадати під тиском московської окупаційної влади.

Те, що сільський хлопець без будь-якої систематичної освіти зумів написати гладенького вірша (нехай і за зразком Шевченка), однозначно говорить, що його здібності значно перевищували середні. Що, власне, і мають на увазі, коли кажуть – Wunderkind.

Тут знову залишається незрозумілим, хто організував поширення цього вірша по різних українських виданнях. Що з того, що десь якась провінційна губернська газета щось колись надрукувала? Оце все негайно треба передрукувати? Звідки пере-друкарі дізнались, що автором є «талановитий

хлопець» ([ЯС](#)), а не сліпий дідусь-лірник? Можливо, що той «невідомий» одразу розіслав текст по всіх українських виданнях, а ті його надрукували незалежно? Тоді яка могла би бути мета цієї акції?

Остаточно слід сказати, що цей миттєвий спалах згас так само миттєво і не залишив ніде ніяких слідів. Коли К. Поліщук пізніше виступив зі збірками своїх поезій, ані один рецензент не пригадав: «А, так це той самий знаменитий Клим Поліщук, який ще у 1906 році...»

Наслідки Wunderkind-івства

Веремія із віршем К. Поліщука мала певний нетривалий, але все ж таки виразний наслідок (Аб-25 і докладніше [ЛБ](#)):

Пригадую, що серед цих моїх добродійців були якісь лубенські студенти брати Ковалевські, Борис Грінченко, проф. Володимир Науменко, голова петербурзької Громади д-р Юхим Гребенюк (автор забутої тепер книжки «Татові казочки як бабуся розказувала»), відомий російський письменник-популяризатор Ніколай Рубакін, Єронім Ясинський і, навіть, якась графиня Ольга Ігнат'єва. Остання прислала мені збірки творів А. Толстого і Л. Толстого, які були в розкішній перкалевій оправі, тисненій золотом, та ще й з лагідними надписами: «Талантливому сину крест'янина» і т. п.

Розшукати «графиню Ольгу Ігнат'єву» мені не пощастило, думаю, це чергова помилка пам'яті мемуариста. Натомість знайшлась графиня [Софія Сергіївна Ігнат'єва](#) (з князів Мещерських, 1851 – 1944), відома саме своєю благодійністю.

Які українські книжки отримав К. П. – ми знаємо дуже мало (сам К. П. називав оповідання Ганни Барвінок «Восени – літо» та збірку поезій Віктора Забіли «Співи крізь сльози», мабуть окремих відбиток із публікації його віршів у «Киевской старине» в 1906 р. – [ЛБ](#)), а от згадка про твори Льва Миколайовича Толстого нам ще знадобиться.

Так що певна користь від публікації в газеті все ж таки була – коло читання К. П. розширилось.

Корисним виявилось також листовне знайомство із петербурзьким українцем Юхимом Гребенюком, який запропонував Климу приїхати до Петербурга вчитися (Аб-25). Думаю, Гребенюк не повністю здавав собі справу, що писав до ще неповнолітнього підлітка. Природно, що з цієї затії **тоді** нічого не вийшло.

Літературна бабуся

Старик Державин нас заметил
И в гроб сходя, благословил.
Пушкин

Спогади К. П. про Ганну Барвінок ([ЛБ](#)) проникнуті пієтетом до неї. Разом із тим неможливо не помітити, що весь цей твір є парафразою рядків Пушкіна.

Згідно спогадів К. П., восени 1908 р. до нього листовно звернувся Ілля Петрович Дуб'янський із Борзни, який за дорученням Г. Барвінок надіслав йому деякі книги і запрошував приїхати до Борзни. Це був ще один, уже трохи віддалений наслідок публікації віршів 1906 року.

Поїздка до Борзни відбулася в липні наступного, 1909 року. Заслужена письменниця (остання з покоління П. О. Куліша й друзів – кирило-мефодіївців) у віці 81 року люб'язно поставилася до 18-річного юнака і навіть схвалила деякі його твори. Але, ясна річ, вона не могла нічим допомогти К. П. в його літературній кар'єрі, бо сама давно вже відійшла від участі в літературному житті.

Інакша справа була із галичанами – гостями Г. Барвінок. К. П. називає серед них Миколу Венгжина, Миколу Євшана та Богдана Заклинського. Із них перший був у той час редактором львівського журналу «Будучність», другий – співробітником Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, третій – студентом Станіславівської учительської семінарії. Присутні обговорювали різні літературні плани, зокрема, справу київського журналу «Українська хата».

Можна вважати, що в цей час відбулося занурення зовсім молодого Кліма Поліщука в українське літературне середовище.

Одним із наслідків цих розмов була публікація дитячої казки К. П. «Що співав соловейко?» – але не у «Будучині» і не в «Українській хаті», як можна було сподіватись, а у львівському журналі «Дзвінок». Цю публікацію сам К. П. називав своїм літературним дебютом (Аб-25, Аб-27, [ЛБ](#)).

К. П. не згадував серед учасників зібрання анікого із наддніпрянських літераторів. Невже нікого з них там не було? (Можливо, це був прояв обережності з боку К. П., аби не зашкодити тим своїм знайомим, які перебували в СРСР. Все ж таки спогади писались в ув'язненні і проходили цензуру при пересиланні.)

Роки мандрів

Дістати схвалення своїх творів від досвідчених літераторів було приємно і важливо, але хліба ані зі схвалення, ані з публікацій творів сподіватись було годі. Треба було думати, як бути і чим заробляти.

Ідея К. П. була – учитись малюванню. Він згадував, що І. П. Дуб'янський обіцяв сам учити його малювати ([ЛБ](#)), але слід думати, що далі намірів справа не пішла. Мабуть, К. П. не міг довший час жити у Борзни, а без цього яке навчання?

Далі окреслювалась можливість поїхати до Почаєва і там у монастирі учитись на іконописця (Аб-25, [ЛБ](#)). І от К. П. узяв паспорта до Почаєва, а сам утік до Петербурга (у серпні 1909 року?), де зустрівся з Ю. Гребенюком.

З допомогою [К. І. Арабажина](#) (1866 – 1929) К. П. був записаний до 4-го класу «Высшего художественно-рисовального училища при императорской Академии художеств» (Аб-25). Оцею [заклад](#), виявляється, був утворений в 1894 р. замість давньої Академії художеств (ну, тієї, яку закінчив був Тарас Шевченко). Про неї пишуть цікаві речі: для вступу був установлений ценз на рівні 6-класного реального училища (у К. П. не було навіть половини класу, не те що 6 повних класів!). Ну, ще можна було «довести свої здібності на вступному іспиті», але ми не знаємо, чи К. П. проходив цей іспит і щось «довів».

Далі, курс навчання складався з двох загальних класів (мабуть, річних) і далі 4 років занять у майстерні професора-керівника. Отже, повний курс складався із 6 (шести!) років. Як К. П. заскочив одразу на 4-й курс – таємниця, вкрита мраком. Хіба вивчення документації цієї контори щось покаже.

Далі, К. П. не подав **ніяких** спогадів про своє «навчання»! Серед [професорів](#) цієї школи були найбільш відомі художники Петербурга – І. І. Шишкін, В. Є. Маковський, А. Д. Ківшенко. Імена, які не потребують пояснення –

хто вони і що вони. Далі, серед професорів бути «так звані українці» – І. Ю. Репін, М. С. Самокиш, А. І. Куїнджі (нині, станом на 22 серпня 2023 року, їх усіх вважають українцями). І про них теж можна сказати, що вони не потребують додаткового пояснення – хто вони і які у них заслуги в справі малярства.

К. Поліщук не назвав жодного з них, і, мабуть, ніколи не був на жодному занятті в цій школі.

Далі, у школі були не одні тільки професори, але також і учні. [Вікіпедія](#) знає 201 (двісті одного!) видатного випускника. Звичайно, не всі вони учились в той час, коли в школі «учився» К. П., але з числа тих, хто учився в 1909 – 1910 рр., я побачив такі славні (в майбутньому) імена, як О. С. Башкиров, А. Є. Білогруд (із Житомира), І. І. Бродський (той, що «Ленін у Смольному», 1930), Ф. Г. Кричевський (із Лебедина Сумської області), Й. Г. Лангбард (той, що [будинок ЦК КПУ](#) – нині Міністерство закордонних справ України у Києві на Михайлівській площі), О. О. Шовкуненко (із Херсона). І це – підкреслю, не всі люди, які вчилися у той самий час, що й К. П., але тільки такі з них, про яких я хоч трохи знаю без Вікіпедії!

І що ж? К. П. не згадав у своїх спогадах жодного з них, хоча це була вся мистецька еліта Російської імперії. Це ще раз доводить, що К. П. ніяких занять у школі не відвідував і ні з ким із студентів знайомства не звів. Так само К. П. не вмів назвати ані однієї «науки», якої він вчився у цій школі (отже – ніяких «наук» і не було).

Цілком може бути, що К. П. як «бідний студент» мусив якимось заробляти на прожиток – тільки ми про це **нічого не знаємо**. Він згадував, що служив у Петербурзі у книгарні (Аб-25), але це належало до «другого прищестя Поліщука до Петербургу», яке невідомо коли було (якщо взагалі було).

Більше того – К. П. стверджував, що він **завідував** «першою українською книгарнею, що згодом перетворилася у видавництво «Друкар». Біда в тому, що довідки про це видавництво ([Вікіпедія](#), [Енциклопедія сучасної України](#)) нічого не знають про книгарню, яка буцімто була попередницею цього видавництва, заснованого аж у 1916 році. Мені здається, що тут К. П. щось наплутав або свідомо перебрівав.

Знаємо натомість, що К. П. «слухав лекції у психоневрологічному інституті» (Аб-27, СС). Такий [інститут](#) було засновано в 1907 році, і він існує до наших днів. Повторю – викладали в тому інституті найкращі фахівці Петербурга, і знову К. П. не зазначив ані одного із них. «Слухати» лекції він, можливо, приходив як вільний слухач (Аб-25), але нічого не почув. Втім, це вимагає перевірки за документацією інституту. До того ж сам К. П. один раз відносив відвідини цього інституту до свого першого приїзду (Аб-27), а другий раз – до свого «другого приїзду» (Аб-25). І знову К. П. не міг назвати ані викладачів, ані товаришів-студентів, ані «наук», які він нібито відвідував у цьому інституті.

Через цей інститут К. П. нібито «став учащати на конспіративні збори соціалістів» (Аб-25). Що за збори? Яких таких «соціалістів»? І тут К. П. не вмів назвати ані одного прізвища, а тому й перевірити це повідомлення неможливо. Думаю – це просто вигадка. Мета вигадки дуже проста: після падіння царського режиму бути «учасником таємного соціалістичного руху» стало гонорово. Ну, про «синів лейтенанта Шмідта» ми ж чули.

Далі К. П. згадував ще про якісь кооперативні курси (Аб-27), але згадка така розпливчаста, що в ній нема чого перевіряти. Думаю, це також вигадка.

Висновок простий: К. П. у Петербурзі вів життя гульвіси, ніде нічому не учився і не навчився, ніяких знайомств не придбав – ані корисних, ані будь-яких.

Після цього К. П. повернувся додому. Один раз як причину він виставив листи матері (Аб-25), другий раз – «матеріальні причини та утиски» (Аб-27). Думаю, могло мати місце і те, й друге. До того можна додати ще ймовірні третю і четверту причини. Третя – що К. П. зрозумів свою нездалість до малювання, що його здібності сильно перебільшені й що далі штовхатись у «Вищій школі» – це тільки марнувати сили і кошти.

Четверта причина теж очевидна – *cherchez la femme*. К. Поліщук мав на той час 18..19 років – коли ж і закохатись, як не в такому золотому віці? У спогадах про це нічого нема, але є Я-Оп «Білі конвалії», написане в Києві 1 листопада 1918 р.

На цьому місці я мушу сказати: я дуже добре розумію, що не можна повністю прирівнювати я-оповідача, від імені якого ведеться Я-Оп, і автора. Я розумію, що Я-Опв – це літературний образ, а не відбиток автора у дзеркалі. Разом з тим кожен письменник дарує своїм персонажам щось зі свого особистого досвіду, і коли вибирає форму оповідання від першої особи, то слід думати, що оцього «щось» там чимало.

Отже, Я-Опв жив «у маленькій», аж на п'ятому поверсі, темній кімнаті великого північного міста», імені якого Я-Опв не знав (я ж казав, що географія – слабке місце К. П.).

«Маючи всього лише **вісімнадцять літ**, марилося зорі хватати з неба». Це уже досить конкретно: Я-Опв має рівно стільки років як К. П. під час свого перебування у Петербурзі. З цього можна зміркувати, що «велике північне місто» – то не Гдов і не Псков, а Петербург.

«Мені, як убогому мужицькому дитяті» – і в цьому Я.-Опв подібний до самого К. П.

«Творилися найкращі думи й мрії про те, як вернуся на Україну зі славою **«відомого артиста-малювача»** – ця фраза Я-Опв цілком відповідає словам зі спогадів К. П.: «Я зможу вчитися й вивчитись на **великого** (обов'язково!) артиста-малювача» (ЛБ).

Я-Опв вчився у «**Державній академії штук красних**» – тут К. П. трохи покривив душою, бо сам він вчився в **імператорській Академії мистецтв**. Але, з одного боку, імператора на той час не тільки скинули, але й розстріляли, і згадувати про нього було незручно. А з другого боку, Я-Опв навіть місто, де він учився, не міг назвати, то як від нього можна вимагати такої протокольної точності? Система, при якій всі огріхи можна скинути на вигадану особу Я-Опв, досить зручна для письменника, котрий може ні за що не відповідати.

І от в тому місті наступила весна, і Я-Опв відчув «жадобу кохання». «Ходив часто над Невою. Блукав у «Літньому саду» (ну, на Неві стоїть одним-одне місто – Петербург).

А мистецтво Я-Опв ненавидів:

Зала мистецької студії зі своїми гіпсовими потворами й нудне малювання всяких Атласів та Прометеїв, здавалося, от-от заставлять збожеволіти.

(Це до питання про третю причину.) І от Я-Опв повернувся до себе, на береги Тетерева, і там закохався у дівчину, і т. д.

Коли К. П. повернувся з Петербургу – ми не знаємо. Я умовно приймаю, що це було після закінчення учбового року, тобто в червні 1910 р. (та й з «Білих конвалій» виходить початок літа).

У Краснополі піп радив йому їхати до Почаєва і навіть приділив йому 3 карбованці на дорогу. У Почаєві відомий чорносотенець архімандрит [Віталій](#) призначив його до друкарні, яку він організував і далі нею керував. К. П. провів у друкарні два місяці (липень – серпень 1910 р.?) і втік (Аб-25). Це слід було би перевірити за документацією друкарні.

От з цього моменту – осінь 1910 року – пригадки К. П. про своє життя стають особливо плутаними і неймовірними. Я спочатку спробую розповісти за цими пригадками, а далі – за об'єктивними джерелами.

1. К. П. втік із Почаєва назад до Краснополя.

2. «Живучи удома, дописував до київської «Ради» (Аб-25). Це треба перевірити за змістом газети «Рада». На сьогодні вийшов тільки 1-й том покажчика, доведений до 1908 року. Ну, колись-то і наступні томи будуть, і тоді...

3. У липні 1911 року, за дорученням охоронителя Київського міського музею, покійного Д. Щербаківського, я виїхав на Волинь з метою зібрати там «якнайбільше музейного матеріалу» ([ЛБ](#)).

Цей музей (офіційно – [Київський художньо-промисловий і науковий музей](#) імені імператора Миколи 2-го) був відкритий в 1904 р. і в серпні 1910 р. [Данило Щербаківський](#) став завідувати етнографічним та історичним відділами. Коли К. П. устиг познайомитися зі Щербаківським і як це останній міг доручити повністю неосвіченому юнаку (20 років) щось збирати для музею – невідомо. Справа потребує перевірки за документацією музею, а до того часу все це можна вважати вигадкою.

4. Далі К. П. «прослухав курси «страхової справи» і добився посади у Волинському губерніяльному земстві» (Аб-25). Це було в 1912 р., і там К. П. прослужив до початку війни (Аб-27).

Як називалась його посада, хто був його начальником, хто вирішував зарахування його на службу – нічого цього К. П. не вмів назвати. Справа потребує перевірки за документацією земства, а до того часу все це можна вважати вигадкою.

5. «В цей час був заарештований» (Аб-27). Коли саме, ким, за що – цього К. П. не вмів сказати (не знав? не хотів?). Але «арештований» – то не така легка річ. Не міг же становий пристав, зустрівши К. П. десь на вулиці, сказати йому: «Ти арештований» і піти далі у своїх справах. Мабуть, К. П. у ту саму «царську в'язницю» запроторили, про яку він згадав в одному із листів [[Ротач П.](#) – ПВТ, [с. 650](#)]. В яку ж саме?

Найближча повітова тюрма знаходилась у Бердичеві (40 км на схід від Краснополя). Так біда була в тому, що Бердичів належав до Київської губернії, і для того щоби К. П. туди вкинули, житомирський ісправник мусив написати подання волинському губернатору (в тому ж Житомирі), той мав написати подання генерал-губернатору Південно-західного краю (в Києві), генерал-губернатор мав віддати наказ київському губернатору, а той – віддати наказ бердичівському ісправнику (чи кому там підпорядковувалась повітова тюрма).

Вони виглядає трохи громіздко, але це насправді так працювало: чиновники однієї губернії не мали влади в сусідній губернії.

Далі (56 км на південь від Краснополя) була тюрма у Літині Подільської губернії, з якою була та сама морока. Нарешті, була тюрма у рідному для Поліщука Житомирі (64 км на північний схід від Краснополя), куди К. П. могли спровадити владою повітового ісправника. Справа потребує перевірки за документацією місцевих установ Міністерства внутрішніх справ, а до того часу все це можна вважати вигадкою.

6. Губернатор вислав його із Волині (Аб-25). Прізвища оцього лихого губернатора К. П., за своїм звичаєм, не вмів назвати. В Аб-27 написано ще конкретніше: «його вислано з Волині» (ким, коли, куди? – нічого невідомо, але про губернатора мови вже нема). І за яким правом губернатор так учинив – теж невідомо. Справа потребує перевірки за документацією губернатора, а до того часу все це можна вважати вигадкою.

Із цією «висилкою із Волині» є ще один комічний момент. Краснопілля, де жив К. П., знаходиться при границі Волинської губернії (в цьому місці вона співпадає із сучасною границею Житомирської області). В 6.5 км на південь від Краснополя лежить село Безпечна – останнє у Волинській губернії, а далі ще через 700 метрів лежить село Гнатівка (це вже Літинський повіт Подільської губернії). Отже, при бажанні можна було зранку покидати Волинську губернію і виходити за її межі, а надвечір повертатись додому.

7. «Служив на залізниці, як керівник канцелярії завідателя кондукторськими бригадами на ст. Курськ» (Аб-27). А Аб-25 сказано значно обережніше: що К. П. тинявся в Курську, але в якій ролі – невідомо. Із Аб-25 натомість можна зміркувати, що це було ще до 1-ї світової війни, тоді як формулювання Аб-27 дозволяють думати, що це було якраз **під час** 1-ї світової війни. Справа потребує перевірки за документацією залізничної станції Курськ, а до того часу все це можна вважати вигадкою.

8. Далі в Аб-25 пишеться про «друге пришествя» К. П. до Петербургу – що власне під час цього другого пришествия він служив у книгарні (невідомо якій, мабуть не в тій міфічній «українській книгарні»!), був вільним слухачем у Психоневрологічному інституті і учасником зборів соціалістів. Знову з Аб-25 видно, що це було до 1-ї світової війни, тоді як формулювання Аб-27 дозволяють думати, що це було якраз **під час** 1-ї світової війни. Ці відомості слід вважати вигадкою або (в кращому разі) подвоєнням звісток про «перше пришествя».

9. «За рік до вибуху війни повернув до Житомира на свою давню посаду у земстві» (Аб-25) – отже, влітку 1913 р. А як же «висилка з Волині» чи навіть «заслання» ([ЛБ](#))?

Всі ці епізоди слід раз і назавжди визнати вигадками.

Об’єктивні дані, сучасні самим подіям, говорять нам зовсім інше. Із [таблиці сигнатур творів](#) ми бачимо, що від 10 вересня 1911 року і до кінця 1913 року (або навіть до початку 1914 року) К. П. жив у Краснополі і зовсім нічого не знав ані про «висилку», ані про «заслання», ані про Курськ чи там Петербург.

Від березня до початку вересня 1914 р. К. П. написав три твори в Житомирі – знову ж таки нічого не знаючи про якогось там «губернатора».

Далі, [бібліографія](#) творів К. П. показує нам, що в 1913 році він надрукував дві книжечки у Києві (із них одну в 4 частинах!), а в 1914 році – ще одну книжку в Житомирі. Отаке-то було його «заслання» й «ув'язнення»!

Звідси впливає невідомий науці факт із життя К. П.: він зав'язав контакти із київськими діячами, і то не тільки із такими інтелігентами, як Данило Щербаківський (який при всьому бажанні не міг йому допомогти), але й з такими акулами підприємництва, як видавець Губанов.

Про Тимофія А. Губанова не знають енциклопедії, але є [маленька стаття](#), з якої видно, що він був родом із селян Тамбовської губернії, відкрив книжкову лавку в Москві, а потім і книжковий магазин у Києві (десь на Подолі). Губанов був не простим видавцем, але організатором літературного процесу. Він не чекав, поки хтось йому принесе книжку, яка могла би мати збут в народі й принести прибуток – ні, він сам запрошував до свого видавництва письменників, які писали для нього потрібні в даний момент книжечки (за гонорар, ясна річ). При найповерховішому пошуку знайшлися такі його видання:

– [Киевский всенародный календарь](#) на 1893 г. / Изд. Т. А. Губанов. – Киев: Паровая хромо-лито-типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1892. – [4], 211, [5] с.,

– [Из дневника](#) протоиерея Иоанна Кронштадтского / Изд. Т. А. Губанова. – Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1893. – 19 с.

– [Жизнь](#) и труды Иоанна Ильича Сергеева Кронштадтского. – М.: издание книгопродавца Т. А. Губанова, тип. И. Я. Полякова, 1894 г. – 96 с.

– [Жизнь](#) великого русского полководца князя Италийского графа Александра Васильевича Суворова-Рымникого. – К.: издание книгопродавца Т. А. Губанова, тип. С. А. Спирити, 1898 г. – 108 с.

– Киевский всенародный календарь Т. А. Губанова на 1899 г. (простой 365 дней): с картой железных дорог / Книгопродавец-издатель Т. А. Губанов в Киеве. – Киев: Типография Императорского Университета Св. Владимира Н. Т. Корчак-Новицкого, 1898. – [7], 204, II, [6] с.

Мені здається, що Губанов більше друкував у Києві, ніж у Москві (але це вимагає ретельної бібліографічної перевірки). Так чи інакше, він був дуже помітним учасником книжкового ринку Російської імперії у частині видань для народу – дешевих і з великим тиражем. Якщо ідейні українські видання, такі як газета «Рада», були безнадійно збитковими (Євген Чикаленко мріяв про велике щастя, коли «Рада» подвоїть число передплатників і вийде на нуль, тобто не буде потребувати грошових вливань з його боку, але цього ніколи не сталося) – Губанов зводив кінці з кінцями і, здається, почував себе досить упевнено (ну, який капіталіст не мріє про те, що його доходи збільшаться принаймні в 10 разів проти тих, що є?).

Слід знати, що книжечка К. П. «Сім торбинок сміховинок» (1913 р.) несе позначку «издание И. Т. Губанова» – не Т. А. Губанова, мабуть, його сина? Ну, це питання до знавців видавничої справи у Києві.

Отже, К. Поліщук не просто познайомився з цим капіталістом від книжкової торгівлі, але й зумів його зацікавити своїми творами, так що Губанов вирішив ризикнути своїми грошами на їх виданні. І от К. П. написав: «То дало перший **літературний гонорар**, яким сплачено решту батьківських довгів, а через те легше стало дихатися цілій родині» (Аб-25). Я охоче вірю, що справді все було

так, хоча й непогано було би це перевірити за документацією видавництва Губанова.

Ясна річ, щоби видавати книги в Києві, К. П. мусив приїжджати на якийсь час до Києва. Ну, і знайомство із О. А. Кошицем (1875 – 1944), який зрадагував нотний матеріал для збірника народних пісень, виданих Губановим (Аб-25, бібліографія) теж відбулось в Києві. Видання поділено на 4 маленьких частини по 48 сторінок кожна – із очевидною метою продавати їх нарізно дешевою ціною. Не кожен покупець із числа бідних міг би викласти одразу четверну суму за весь комплект. Тобто в такому поділі бачимо тверезий комерційний розрахунок.

Разом з тим ідейні українські критики щиро ненавиділи Губанова і все, що він друкував, гамузом називали «лубочними виданнями» [*Петро Горецький*, 1919 р. – ПВТ, с. 683]. При цьому рецензент навіть не відкривав цих книжок Поліщука, а дав їм «оцінку» лише на підставі самого факту друкування у Губанова. Одну з цих книжок уперше за 110 років відкрив я і побачив там дещо інакше... Але не буду забігати наперед.

Міфічні «переслідування»

У своїх автобіографічних текстах Клим Поліщук охоче і відносно докладно розповідав про переслідування, яким він нібито піддавався. Все це – чиста вигадка.

1. «Старшина і поліція «заопікувалася» ним, і хоч йому було тоді не більше 16 років, вважали його для суспільного царського ладу небезпечною людиною.» (Аб-25)

Коли це було – К. П. не зазначив, 16 років йому виповнилось в листопаді 1907 р. Яка така «поліція» могла бути в Краснополі? (Сотські, підпорядковані волосному старшині – це не поліція.) В чому полягала «опіка»? Про все це ми нічого не знаємо і ніколи не дізнаємось, тому спокійно можемо вважати це вигадкою.

2. «Нарешті посипалися доноси до поліції, і коли тільки про це довідався піп, то зараз же порадив матері ті всі книжки спалити, що вона й зробила.» (ЛБ).

Як для художнього твору, виглядає цілком задовільно, але як біографічний факт – абсолютно неймовірно.

Перш за все, про донос знає той, хто доносить, і той, кому доносять, а той, на кого доносять, якраз нічого про це не знає і знати не може. Тут я навіть не можу написати «потребує перевірки за документами», бо невідомо, хто і в яку інстанцію писав донос (якщо писав) і відповідно в архіві якої установи треба його шукати. Це чисто гра у «піді туди – не знати куди і знайди там таке – не знати яке».

Я уявляю собі справу так: зустрічає волосний старшина Дем'ян Марчишин Кліма десь на вулиці і каже:

– Знаєш, я хотів би подати на тебе донос, тільки от не знаю про що. Може, ти вкрав у жида рубель мідяками?

– Ні, не крав я нічого, навіть у жида, – відповідає Клим.

– Так може ти допомагав отим гаспидським конокрадам із Янушполя, яких ми ніяк не можемо злапати?

– Ні, не допомагав і не знаю їх зовсім.

– Хіба написати «книжку читаєт, народ смущает, революцію пуштаєт»? Ет, треба із попом порадитись!

(А як ви собі уявляєте, що піп дізнався про доноси – у множині! – коли вони були до поліції, а не до нього писані?)

3. «Крім книг, були ще й листи, але їх забирав собі волосний старшина або писар, а я міг тільки радіти, коли мене не чіпали.» (Аб-25)

К. П. подав це як наслідок публікації вірша в газеті «Волинь». Але з перехопленням листів він просто набрехав. Із інших місць спогадів ми бачимо, що він отримав листи (принаймні по одному) від:

- Ганни Барвінок;
- Ю. Гребенюка (не один лист!);
- Б. Грінченка;
- І. Дуб'янського;
- графині Ігнат'євої;
- братів Ковалевських;
- В. Науменка;
- І. Нечуя-Левицького;
- Ніколая Рубакіна;
- Ієроніма Ясинського;

– щонайменше від 10 (десяти!) осіб. І К. П. всі ці листи одержував, бо принаймні міг назвати, від кого вони (а якщо лист вам не віддали, звідки ви знаєте, що він взагалі був і від кого?).

Отак часто буває, коли людина бреше у пориві натхнення, забуваючи, що в іншому місці тих самих спогадів видно зовсім інше.

4. Розповідаючи про свою поїздку до Петербурга в 1909 – 1910 рр., К. П. записав: «З матеріальних причин та **утисків** не міг залишатися в Петербурзі» (Аб-27).

Але в чому полягали ці «утиски»? Хто їх чинив, коли, у якій формі і з якої причини? Про все це ми нічого не знаємо і ніколи не дізнаємось, тому спокійно можемо вважати це вигадкою. Із оповідання «Білі конвалії» видно, що ходити проспектами Василівського острова Я-Опв ніхто не заважав.

5. «Живучи удома, дописував до київської «Ради», що знову звернуло увагу його «опікунів» і посипалися на нього доноси до поліції за його «сепаратизм» та «мазепинство».»

Знову «донеси» і знову – у множині! Цілком неможлива річ, щоб у глухому волинському містечку хтось знав такі страшні слова як *сепаратизм* чи *мазепинство*. Рівень місцевого начальства – це обікрадений жид, не більше.

6. «Чорносотенні доноси спонукали губернатора вислати його із Волині» (Аб-25). Ця вигадка спростована вище об'єктивними даними, про існування яких К. П. уже забув на час писання автобіографії.

7. «Коли тільки вибухла війна, то архімандрит Віталій засвідкував про нього перед владою на сторінках чорносотенної «Волынской земли», що він сепаратист, мазепинець та австрофіл.» (Аб-25)

Слід знати, що названа газета видавалась у Почаєві й її редактором був той самий Віталій. Охоче вірю, що **він** знав такі слова як *сепаратист* і т. д. Справа потребує перевірки за текстом газети, а до того часу все це можна вважати вигадкою.

8. «Над ним завела поліція «домашній арешт» (Аб-25). Формально домашній арешт в законодавстві Російської імперії начебто був передбачений судовим статутом 1864 року, але скільки я не читав наукових і художніх творів з історії царської Росії, ані разу не бачив, щоб цей захід реально застосовувався. Випадків попереднього ув'язнення відомо більш ніж достатньо, після революції 1905 року стало широко практикуватись звільнення від арешту до суду під грошову заставу (= пропозиції підозрюваному утекти за границю). Щиро не вірю, щоб спеціально для К. П. поліція зробила виняток і замість вкинути його в тюрму почала копатись у законах і відшукувати в них отой з'їдений мишами «домашній арешт».

До того ж вище я вже розбирав питання про «арешт» (звичайний, не домашній) та «царську тюрму». Думаю, що вигадки К. П. мінялись в залежності від мети, яку він переслідував своїми автобіографіями.

З усього цього добре видно, що насправді ніяких переслідувань К. П. не зазнав, до ніяких сумнівних товариств (на кшталт нелегальних політичних партій) не належав, нічого протизаконного не робив. В кримінальних законах Російської імперії не було таких статей як «мазепинство» чи «австрофільство», і якщо якогось «мазепинця» конче хотіли засудити, то потрібно було щось істотне (кидання бомб чи принаймні крадіжка п'ятаків у жида).

Як же утворились оці повністю фантастичні автобіографії? Класик писав:

Он незнатной был породы,
Он возрос среди народа,
Но гонимый властью царской,
Злобной завистью боярской...

Опинившись проти своєї волі у державі, яка утворилась після революції, К. П. відчув себе зайвим на цьому святі життя і вирішив вигадати собі славне революційне минуле. І оскільки реальних революційних заслуг у нього не було, то довелось їх вигадувати, але вигадувати обережно, щоб не назвати випадково якого-небудь свідка, котрий міг би спростувати його вигадки.

Простою мовою, К. Поліщук в цій частині своїх автобіографії показав себе «сином лейтенанта Шмідта», але без тієї зручності, котру демонстрував великий одеський комбінатор. Той зі своєї брехні отримав хоч щось матеріальне, бодай талон на обід у місцевій їдальні, а К. Поліщук не отримав нічого.

Літературна творчість

[Бібліографія](#) показує, що в розглядуваний період К. П. надрукував три окремих книжки, із яких у повному тексті ми маємо тільки одну – [«Сім торбинок сміховинок»](#). Вона містить оригінальні твори та один переклад-переробку.

Збірник нарисів та оповідань «Далекі зорі» нам невідомий – ані в першому виданні 1914 року, ані в обіцяному в 1921 році перевиданні (невідомо, чи воно вийшло).

Зацікавлення К. Поліщука фольклористикою знайшли вияв у публікації «Збірничка найкращих українських пісень з нотами». Навіть такий ретельний бібліограф як О. Андрієвський, який знав про український фольклор абсолютно все, бачив тільки три із чотирьох оголошених частин [*Андрієвський О.* Бібліографія українського фольклору. – К.: 1930 р., т. 1, с. 682]. Чи вийшла третя частина, якої він не бачив – невідомо.

Від 1930 року, коли вийшов покажчик Андрієвського, ніхто того збірника не бачив і не розкривав. Що за пісні там представлені – невідомо, із визначення «найкращі» можна зробити висновок, що то не була оригінальна збірка фольклору (так, як ми собі уявляємо), а вибірка із того, що було десь колись кимось якимось надруковано раніше. Безперечно, і така робота заслуговує на увагу, але її детальна оцінка – справа майбутнього.

«Клим став компонувати казки, як то чув од матері. Декілька таких зшитків узяв собі київський видавець Губанов, який їх і видав.» (Аб-25)

Це чергова загадка – бібліографічна і літературна. Бібліографічна загадка полягає в тому, що навіть О. Андрієвський цього видання казок не бачив, існування такої книжки (книжок?) наразі не підтверджене. Втім, можливо, Андрієвський не вважав ці книжки за видання фольклору.

Літературна загадка полягає в тому, що К. Поліщук написав багато легенд / казок, але жодного разу не зазначив у них, що вони записані від матері. В цих творах постійно виступають невідомі науці діди, але ніколи – авторова мати. Як цю суперечність розв'язати – я не знаю.

Окрім цих окремих книжкових видань, К. П. надрукував три твори в трьох журналах – двох львівських і одному київському.

Книжкові видання принесли йому гонорар, «яким сплачено решту батьківських довгів» (Аб-25), але не принесли місця в літературі. Ніхто тепер на називав його «талановитим хлопцем» і взагалі ніяк не називав. Ніяких рецензій чи бодай згадок про твори К. Поліщука в цей час не виявлено.

Отже, станом на літо 1914 року (коли автору йшов 23-й рік) Клим Поліщук уже деякий час працював в українській літературі, але його праця зникла у якійсь порожнечі, не залишаючи по собі сліду.

2. Перша світова війна

Мобілізація

Згідно із законом Російської імперії, від 1874 р. встановлювалась загальна військова повинність із призовним віком у 21 рік.

21 рік К. Поліщуку виповнився в листопаді 1912 р., але в армію його не призвали. Чому – невідомо. Закон встановлював дуже широкі пільги за сімейним станом (зокрема, не брали до війська єдиного працівника в сім'ї), але оскільки ситуація із родиною К. Поліщука нам невідома, то ми не можемо зважити, чи випали якісь законні пільги на його користь.

Звичайно, це вимагає перевірки за документацією Житомирського повітового «воинского присутствия».

Увечері 17 (30) липня 1914 р. у Російській імперії була оголошена загальна мобілізація, а наступного дня про таку ж загальну мобілізацію оголосили Австро-Угорщина та Німеччина. А мобілізація, як учать нас воєнні теоретики – це війна.

К. П. вважав, що все це його не стосується – і от маємо [сигнатуру оповідання](#) «2 вересня 1914 р., Житомир».

І от коли К. П. зовсім не думав про війну – війна про нього не забула.

В Аб-27 весь період першої світової війни **повністю пропущений** – так, неначе ніякої світової війни взагалі не було. В Аб-25 К. П. зазначив тільки, що у

грудні 1914 р. був мобілізований до війська і потрапив до запасного батальйону в Кременчуку.

Цей факт знаходить несподіване підтвердження у сигнатурі однієї з поезій – «січень 1915 р., Кременчук».

Далі наступає повна невідомість, для якої я **вимушений** користуватись Я-Оп, написаними К. Поліщуком.

Він кохав сонце

Тема мобілізації злегка заторкнута у Я-Оп «[Він кохав сонце](#)», котре має сигнатуру «Псков, 1917 р.» Зміст там такий: Я-Опв закоханий у якусь Оленку, котра, зі свого боку, закохана у **брата** Я-Опв на ім'я Олелько. Далі їх обох мобілізують на війну:

Тоді ти проводжала мого брата, а я самотний лічив червоні вагони, безліч червоних вагонів, які від'їздили на поля... Потім я, так само, як і мій брат, сидів в тіснім і темнім куточку червоного вагону.

І от його брата убили, і Я-Опв був свідком його смерті:

Я чую твій голос жалю й розпуки, як чув його сам в своїх грудях над скривавленим трупом брата.

І от тепер, коли третій (зайвий) уже не заважає кохання Я-Опв, – він не шукає легких шляхів:

І тепер я не насмілююсь згадувати весняного сонця і мріяти про тебе, бо страшна братня могила загородила мої шляхи до тебе.

Де й коли загинув Олелько – Я-Опв розповідає у звичних для К. П. розволікло-пустопорожніх виразах, щоб нічого не можна було зрозуміти:

З червоним прапором в руках, з гордо піднятою головою, в сміливім змаганні з ворогом, він був прекрасний собою.

Із цього треба було би вивести, що Олелько загинув не у боях Першої світової війни, а десь у сутичках між «своїми» в 1917 році, коли можна стало ходити із червоним прапором.

Буде слухати Оленка, як бряжчать холодні краплі північного дощу по **маленьких шибках покинутих господарями маленьких хаток на сірих мизах.**

Як не намагався К. П. позбавити своє оповідання будь-якої конкретики, але слово *мизи* вказує нам на Латвію чи Естонію (в інших місцях миз не буває).

Ось таке оповідання.

Чи можна з нього витягнути щось автобіографічне? – На мій погляд, не можна. Окрім того, що оповідання в цілому дуже художнє (а з точки зору К. П. художність дорівнює пустопорожності, конкретність розповіді ставить її поза межами художності), ті фрагменти реальності, котрі все ж таки уціліли від художності, суперечать нашим знанням.

Припустимо, що у К. П. був молодший брат Олелько і що їх разом змобілізували до війська – виходить, у грудні 1914 р. Клим мав уже 23 роки, а Олелько, виходить, не менше 21 року. Тоді цілком неясно, чому Кліма не покликали до армії в 1912 році, коли Олелько мав би мати 19 років, і Клим зовсім не був єдиним працівником у родині? Га? Є ідеї?

І знову: у Прибалтиці К. П. воював у кінці 1916 – на початку 1917 років (як побачимо далі). Де та мобілізація кінця 1914 року і де та Прибалтика?

Із цих міркувань я думаю, що дане оповідання – чиста вигадка (ну, художній твір), і ніякого брата Клим на війні не втрачав.

В часи безнадійності

Маємо інше Я-Опв «[В часи безнадійності](#)» із сигнатурою «м. Таганріг, 1915 р., 7 серпня». Там читаємо ще дещо про мобілізацію:

Я прощався і кудись мав їхати, щось мав робити, чого сам не знав. Стара мати молиться і плаче перед образами... Плаче **малий брат**, тужить сестричка, як сирітка бідна...

Замість того щоби просто сказати «маю їхати на війну» К. П., своїм звичаєм, вдається до пустопорожніх евфемізмів. Але це пусте, головне для нас – «малий брат». Отже, його не покликали на війну разом із Я-Опв, отже, це не той «брат», якого ми знали із повищого оповідання.

Висновок простий: картини мобілізації в оповіданнях К. П. – це літературні штампи, які не мають в собі нічого автобіографічного, ніяких особистих спостережень автора.

Кампанія 1915 року

Хронологічно наступними є оповідання, які можна пов'язувати із кампанією 1915 року.

Влітку 1915 року Німеччина повела великий наступ проти Росії, прагнучи оточити і знищити російську армію у Варшавському «балконі». Одна група німецьких війська дуже успішно наступала з півдня, з території Австро-Угорщини (Горлицький прорив), внаслідок чого російські війська були вибиті із Галичини, яку вони були захопили в 1914 році.

Друга група німецьких військ повела наступ з території Східної Пруссії на південь. Разом вони створювали загрозу оточення, і москалям удалося його уникнути, весь час відступаючи далі й далі на схід.

Відступальний потенціал російської армії був невичерпним, генерал [Іванов](#) уже наказав евакуювати Київ, плануючи здати його німцям. Але у німців на той час не було таких наступальних можливостей, щоб повністю використати відступальний порив москалів.

Проте у К. П. ми нічого такого не побачимо, натомість побачимо наступне.

За правду

Я-Оп «[За правду](#)» має сигнатуру «1918 р., 10 січня». Там читаємо:

Наш полк стояв тоді у Польщі біля кріпості Осовець. Мало що не третій місяць сиділи в мокрих, обмерзлих окопах всі застуджені, нужденні і голодні.

Російську фортецю [Осовець](#), яка знаходилась на північному боці «варшавського балкона», німці захопили 9 (22) серпня 1915 р. Отже, обмерзлі окопи – це зима від грудня 1914 до лютого 1915 років. Інших деталей в цьому оповіданні нема.

Це викликає великі запитання. У січні 1915 р., як показують сигнатури, К. П. був ще у Кременчуці і тільки починав воєнну підготовку. Скільки вона могла тривати в часі війни – судити важко. Враховуючи, що К. П. не проходив воєнної служби перед війною і вперше побачив гвинтівку у січні 1915 р. – все ж припускаю три місяці (січень – березень 1915 р.).

До того ж від 21 січня (3 лютого) і до 20 лютого (5 березня) 1915 р. німці енергійно наступали на Осовець (це було названо другою облогою Осовця). Навряд чи в часі наступу можна було сидіти в одних і тих самих окопах понад два місяці. К. П. міг нічого не знати про оперативну обстановку, але начальство було

змушене маневрувати, пересувати частини [докладніше: [Хмельков С. А. Борьба за Осовец](#). – М.: Воениздат, 1939 г.]

Думаю, що біля Осовця К. П. не воював, і оповідання написане на підставі літературних даних, а не особистих вражень.

В нетрях Латвії

Я-Оп «[В нетрях Латвії](#)» із сигнатурою «м. Псков, 1917 р. 26 жовтня» містить наступні подробиці. Перш за все, сама назва вказує на Латвію як місце дії. Далі читаємо:

Пригадую позиції за Кеммерном під Тукумом.

Як тут стоять справи з географією та історією?

Кеммерн – містечко в Латвії поблизу Ризької затоки, нині – [західна частина м. Юрмала](#).

Тукумс – [місто](#) в Латвії, 22 км на захід від Кеммерна.

Отже, із географією все гаразд. Для москаля, який дивиться зі сходу, Тукумс справді розташований за Кеммерном, далі на захід. Але коли це російська армія займала позиції під Тукумсом?

Повозивши мишкою по столу щось із п'ять днів, я знайшов потрібну книгу [Позек М. [Германская конница](#) в Литве и в Курляндии в 1915 году. – М.-Лг.: ГИЗ, 1930 г. – 183 с.; також корисна книга [Корольков Г. К. Сражение при Шавли](#). – М.-Лг.: Воениздат, 1926 г. – 84 с.]. Для моєї вузької теми вся книга, власне, не потрібна, а потрібна наступна картосхема:

Схема битви при Шавлі (за М. Позеком, 1930)

(Розглядаючи [схему](#), треба пам'ятати, що Позек – німець і дати у нього – григоріанські.)

Отже, 2 (15) липня 1915 р. німецькі війська почали наступ із району Гольдінгена ([Кулдіга](#)) на заході Курляндії і рухались уздовж південного берега Ризької затоки.

3 (16) липня німці зайняли Цабельн ([Сабіле](#), 37 км на схід від Кулдіги) та Ванен ([Ване](#), так само 37 км на схід від Кулдіги і у 13 км на південь від Сабіле).

4 (17) липня німці були перед Тукумом (Тукумс, 36 км на схід від Сабіле та Ване) та у Сатені ([Sāti](#), 26 км на схід від Ване, 12 км на південний захід від Тукумса).

5 (18) липня німці зайняли Тукумс і були вже у Жуксті ([Džūkste](#), 22 км на південний схід від Саті).

6 (19) липня німці зайняли Шмарден ([Smārde](#), 10 км на схід від Тукумса).

Нарешті, 12 (25) липня німці знаходились на половині дороги із Шмардена до Шлока (це [містечко](#) нині у центрі Юрмали) – ще 10 км на схід від Шмардена.

Рівнесенько те саме говорять повідомлення російського Генерального штаба:

[3 \(16\) юля](#). Неприятель, усилив свои войска в северной части Риго-Шавельского района, 1-го юля перешел в наступление от Газенпота в направлении к Гольдингену, а также на участке от Шрундена до Попелян. Наша конница и передовые части задерживают неприятеля на переправах через Виндаву и Венту и на других удобных позициях.

[4 \(17\) юля](#). В Риго-Шавельском районе наступление неприятеля на Тукум и Альт-Ауц продолжалось. На этих направлениях велись бои, в которых кроме многочисленной конницы принимала участие с обеих сторон и пехота.

[5 \(18\) юля](#). На фронте Гольдинген — Муравьево противник, утвердившийся на правом берегу рек Виндавы и Венты, продолжает развивать наступление в направлении на Туккум и Альт-Ауц.

5-го юля. В Риго-Шавельском районе неприятельские колонны достигли фронта Туккум — Доблен и наступали в южном направлении на Хофцумберге и Бенен.

[6 \(19\) юля](#). В Риго-Шавельском районе наступление неприятеля на Туккум и Альт-Ауц продолжается. На этих направлениях 4-го юля велись бои, в которых кроме многочисленной конницы принимала участие с обеих сторон и пехота.

[14 \(27\) юля](#). На направлении от Туккума к Шлоку наступление неприятеля, начатое им 11-го юля, отбито при содействии огня с моря.

Маленьке лукавство полягало тільки в тому, що москалі не говорили прямо «ми здали німцям Тукумс», а просто перейшли над ним до порядку денного, пишучи про бої уже на схід від Тукумса.

Отже, за 10 днів німці просунулись на схід на 90 з гаком кілометрів (9 км на добу), при цьому в перші два дні вони проходили по 37 км, що є мабуть границею можливого для немоторизованого війська. Прибiгши до Тукумса, вони переночували і на ранок сподiвались дати бiй яким-небудь москалям, та де там! Москалі покидали чоботи і втекли босонiж. Якби вони тiкали в чоботах, нiмецька кiннота неодмінно їх би наздогнала, а так вона тiльки бачила увечерi, у свiтлi сонця iз заходу, як далеко на сходi вилісують п'яти втiкачiв.

Нiяких «позицiй» в районi Тукумса москалі не мали, і сидiти вночi в землянцi й слухати пролети артилерiйських снарядiв Я-Опв нiякою мiрою не мiг.

Отакий-то iз К. Полiщука був лiтописець вiйни!

Страдницький шлях

Я-Оп «[Страдницький шлях](#)» має сигнатуру «м. Смільтен (Лiфляндiя), 1917 р., 6 серпня».

Дiя вiдбувається влiтку. Якого року? – ну, знайшли, в кого запитувати! Українськi письменники такими дрiбницями не журяться!

Якісь невідомі автору (і Я-Опв) «вони» йдуть **галицькими** полями. Виходить, діється в Галичині. «Куди? – Не знаю я.» (Ну, рядовий солдат за просто може не знати, куди йде. Це справа командирів.)

Далі починається цікаве:

Йдемо від Золочева, біля якого спочивали кілька днів. Маленьке і чепурне, чистеньке і затишне місто було для нас тихим закутком після громів і бур карпатських.

Найменша віддаль від карпатських перевалів до Золочева – 150 км. В Карпатах москалі наступали в лютому – березні 1915 р. (читаємо статтю «[Карпатська операція](#)», там і картосхема). Через Карпати москалі так і не пробились, а 19 квітня (2 травня) 1915 року німці перейшли в наступ (дивимось статтю «[Горлицький прорив](#)», там і картосхема) і москалі кинулись тікати. 9 (22) липня, як видно з картосхеми, москалі перебували на лінії, що проходила між Львовом та Бродами, якраз поблизу Золочева. Саме те, що лікар прописав!

Отже, Я-Опв тікав разом із москалями із Карпат у Золочів. Дія оповідання відбувається в липні 1915 року. Далі читаємо, що поруч Я-Опв є «взводний» та «ротний фельдфебель», отже, рівень спостереження Я-Опв – одна рота.

А далі починається цікаве:

Пригадуються ломжинські поля і кінець бою в «Mokrym lesie» [...] Станція Малкино [...] Останній потяг з раненими.

Ломжа – [місто](#) в Польщі, на ріці Нарев, у 55 км на північний схід від Ружана, про який я ще буду говорити.

Малкино – нині село [Małkinia Górna](#) з одноіменною залізничною станцією, за 52 км на південь від Ломжі.

І там, у Ломжі й Малкино, Я-Опв був разом із тими солдатами (Чаленком та Грицем), з якими він був у Золочеві.

А тепер знову дивимось на згадану вище картосхему великого відступу 1915 року і бачимо: Ломжа і Малкин утримувались москалями до кінця липня (юліанського стилю) і тільки 13 (26) серпня фронт відкотився далі на схід до Соколова-Підляського.

Як же воно могло так статись, що персонажі цього оповідання воювали одночасно і в Галичині проти австрійців, і на Нареві проти німців? Ви в курсі, що від Золочева до Ломжі – 400 км і вони були у смугах різних фронтів (Південно-Західного і Західного відповідно)? (Я уже мовчу, що від Ломжі до Тукумса – ще 430 км, і останній знаходився у смузі Північного фронту. Отак-то рядовий Клим Поліщук устиг упродовж одного місяця липня одного 1915 року повоювати на усіх трьох фронтах!)

Видно, не одна тільки географія, але також і хронологія є непосильною для К. Поліщука.

З недавніх днів

Наступне Я-Оп на тему кампанії 1915 року зветься «[3 недавніх днів](#)» і має сигнатуру «Д. А., 1917 р., 20 червня». Що таке Д. А. – я здогадатись не можу. Деревня Андріївка?

Тут ми бачимо на початку спогад:

Перша партія австрійських бранців була стрінута з ентузіазмом – якщо можна так сказати – бо **житомирські** патріотки засипали їх квітками.

Виходить, що в цей час, на самому початку війни, Я-Опв був у Житомирі, і то цивільною особою. Далі його закликають до війська, і от він їде залізничним ешеленом у Галичину – через Дубно і Броди аж до Ожидова (а це далеко, цілих 27 км від Бродів!). Із Ожидова він їде до Красного (а це ще 15 км на захід) і бачить могили «проклятого першого року війни» (1914-го), тобто діється уже в 1915 році. У Красному вони вилізають із вагонів.

Виявляється, що в цей момент «наших гонили не тільки що з-за Перемишля, але і Львів прийшлося покинути» – тобто знову бачимо той самий великий відступ липня 1915 року.

Біля Красного Я-Опв показав абсолютно незвичайну для оповідань К. П. обізнаність і зазначив, що новоприбулих порозводили по полках [33-ї піхотної дивізії](#). Я би охоче подивився, де і коли вона воювала, але цього навіть самі москалі не знають, так що перевірка зазначеного факту – чи справді 33-я піхотна дивізія воювала в 1915 році на Південно-Західному фронті і чи справі колись перебувала в районі Красного – залишається справою майбутнього. «Порозводили по полках» – це означає, що новоприбулі були маршовим поповненням, тобто ледве навченими рядовими.

Але поки що все в оповіданні виглядає узгодженим і правдоподібним.

День і ніч з заходу на схід, валка за валкою, сунула сірою юрбою розпорошена отара наших недобитків, до яких прилучились і ми [...] Разом із нами по всіх доріжках і полях довгою низкою тягнулись галичани [...] Зітхаючи до Бога і втираючи сльози, прямували вони на захід [?] із жахом в душі, що стріне їх там, у східній [?] Московщині, куди їх гонили козацькі наїзники?

От і маємо: російська армія тікала **із заходу на схід**, а галичани тікали разом із нею – **зі сходу на захід**. «І все ж таки я йду у Чеські Будейовіци» – сказав у такому випадку бравий солдат Швейк. Але К. П. не відчував комізму в ситуації (вигаданій ним) і писав так цілком серйозно.

Як, рухаючись на **захід**, можна потрапити до **східної** Московії – це чергова географічна загадка, над якою, прецінь, українські поети не повинні застановлятися. Нехай цим журяться читачі!

Але читачі нітрохи тим не журились, бо першим, хто уважно прочитав це оповідання, був Микола Жарких (25 вересня 2023 р.). А якби не він, то ці дурниці так і залишилися би не зауваженими – може, наступні сто років.

І от вояки, серед яких був наш Я-Опв, «минули Красне і білою брукованою дорогою посунули на Олесько» – тобто рухались таки із заходу на схід.

Ліворуч розгорталися чудові зелені Підліські гори, а **праворуч** пишалися спілим колоссям широкі лани...

Із цього феноменального речення ми довідуємось, що К. П. не знав різниці між *правим* та *лівим* і вживав ці слова цілком довільно. Досить подивитись на карту, щоби побачити: хто йде дорогою з Красного до Олеська, підвищення будуть якраз **праворуч**, а рівні поля – якраз **ліворуч**. Мені й карти не потрібно – я проїжджав цією дорогою кілька разів і можу засвідчити, що карта тут не бреше, а бреше К. Полішук.

І так наші москалики прийшла в село [Гаї Бродські](#), як його назвав К. П. Це – сучасне село Гаї (давніше – Гаї Старобродські / Старобрідські / Старобродовські) у 4 км на південь від Бродів. Тут Я-Опв «згадав»: «досить надивився я там, **починаючи від Львова**».

Дописавши до цього місця, К. П. вже забув, що він свого Я-Опв спровадив тільки до Красного, а звідти до Львова – ще 45 км!

Із цих Гаїв москалики тікають далі, переходять російський кордон і приходять у село Руска Дрянч. Це [село](#) Дубенського району Рівненської області, котре звалось Дранча, а від 1963 року зветься Дружба (кого з ким? мабуть, російських українців з австрійськими?). І от по дорозі Я-Опв **нотує** (оповідання має підзаголовок «Із записної книжки», що мало би надати йому особливої довіри як запису прямо з місця подій):

Ліворуч, на високій горі, стояв домініканський монастир, а впереді стояли кордонні стовпи австрійської держави.

[Домініканський монастир](#) у Підкамені справді можна бачити з описаної дороги, тільки біда в тому, що знаходиться він на південь від дороги, отже, **праворуч** від шляху.

Я настільки розізлився, що навіть накреслив картосхему цього оповідання на [топооснові Meta.ua](#):

Картосхема оповідання «3 минулих днів»

Числами позначено: 1 – Красне; 2 – Ожидів; 3 – Підлісся (де підвищення і пам'ятний хрест М. Шашкевичу); 4 – Олесько; 5 – Гаї-Старобродські; 6 – Дранча; 7 – Підкамінь (де монастир).

Висновок простий: в ніякій Галичині К. Поліщук влітку 1915 року не був і все сказане в цьому оповіданні є пересказом прочитаних жалісливих історій про знищення Галичини й долю біженців. Це не значить, що сказане не є правдою, значить тільки, що тут немає **особистих вражень** автора.

В часи безнадійності (2)

Ось уже згадане Я-Опв «[В часи безнадійності](#)» із сигнатурою «м. Таганріг, 1915 р., 7 серпня», тобто написане по свіжих слідах подій літа 1915 р. Там читаємо: «Я знав інші ночі **влітку**» – виходить, діється влітку.

«В сих чужих і незнайомих полях Польщі» – у Польщі російська армія воювала від серпня 1914 до серпня 1915 р., потім відступила далі на схід. Отже, припускаємо літо 1915 р.

Із попереднього ми вже знаємо, що війна для К. П. – це рух невідомо куди і невідомо для чого. От і тут читаємо: «Мусили розсипатися по дорозі, яка йшла Бог знає звідки і куди.»

Ну, все правильно: рядовий солдат типово не знає, куди він іде – це справа командира. Але кількома рядками далі читаємо:

Німецькі окопи розгорнулися величезною підковою, а ми мали вдарити в саму середину сеї підкови [...] Йшло нас багато, аж **цілих дві дивізії**.

Дві дивізії? Це вже не погляд рядового солдата, а принаймні командира корпусу! Ким же був тоді Я-Опв?

Підходячи під масток з **своїми** санітарами [...] я боровся зі своїми споминами.

Я-Опв називає санітарів – *своїми*, отже, йому підлеглими, отже, він – якийсь командир над ними? І от один з підлеглих – санітар Савчук – звертається до нього «пане фельдшер».

Це трохи розходиться із Аб-25, де К. П. писав про себе: «служив як **санітар**» (отже, не фельдшер, бо останнє потребує хоч якоїсь медичної освіти).

Закінчується оповідання окресленням тактичної обстановки:

Б'є німець Ружани [...] хочеться йому перейти через Нарев.

Ружани – місто [Różan](#) на правому березі Нарева, 78 км на північний схід від Варшави.

Нарев – [ріка](#) в Польщі, доплив Вісли. Вона тече генеральним курсом зі сходу на захід. Картосхема, додана до статті «[Великое отступление 1915 года](#)», показує, що на північному фасі «балкона» російські війська відійшли за ріку Нарев (на її південний, лівий берег) 16 (29) липня 1915 року.

Отже, в оповіданні йдеться про німецький наступ в напрямку з півночі на південь на правому (північному) березі Нарева.

Щось непевне

Я-Оп «[Щось непевне](#)» із сигнатурою «1917 р., 26 лютого» написане у формі щоденника з 10 липня по 10 серпня 1915 р. Там читаємо:

Я-Опв приїжджає з ешеленом війська на якусь невідому йому залізничну станцію і далі йде два дні пішки. Це «свіже військо пожене німців далеко».

11 липня це військо йде в атаку і зазнає великих втрат від німецької артилерії.

12 липня Я-Опв, як визнали якісь невідомі Я-Опв і нам «вони», збожеволів.

13 липня Я-Опв забрали і повезли санітарним поїздом (куди – Я-Опв не знав). «Лікар визнав мене гострим неврастеніком».

29 липня «я в шпиталі над морем».

6 серпня Я-Опв задумав дістати відпустку, і з цією метою залюбив у себе медичну сестру Марусю, яка могла клопотатись за ним перед старшим лікарем.

10 серпня «їду вільним у свій край» (Полісся – цю назву Я-Опв знає).

Отже, це оповідання цінне своїми точними датами, але не містить ніяких географічних орієнтирів. Втім, попереднє оповідання, як ми бачили, має сигнатуру «м. Таганріг, 1915 р., 7 серпня». А Таганрог якраз і лежить над Азовським морем, і

час написання оповідання якраз і відповідає часу перебування Я-Опв з другого оповідання в лікарні над морем.

Вважаю, що цього достатньо для припущення, що реалії обох оповідань є автобіографічними, відбивають реальний життєвий шлях К. Поліщука.

Ідемо далі. Є спеціальна книга, присвячена битві за Прасниш [*Корольков Г. [Прасньшское сражение](#): июль 1915 года. – М.-Лг.: ГИЗ, 1928 г. – 154 с.*] Ця битва тривала з 30 червня (13 липня) до 4 (17) липня 1915 р. Німці наступали і в кінці битви вийшли на правий берег Нарева. Там читаємо:

41-й Сибирский полк испытал более сильный удар. От I батальона, окруженного у д. Зберож, пробились только 35 человек, но они были так утомлены и **нервны**, что их пришлось отправить в обоз 1 разряда для отдыха [с. 47 – це сталось 30 червня (13 липня)].

І далі про той самий полк і пізніші години того самого дня:

В этих боях полк продолжал таять и, когда осталось около 500 штыков, командир полка передал остатки в подчинение командира батальона 7 Туркестанского полка, а сам уехал в обоз 1-го разряда; это объясняется **сильным нервным расстройством**. Через день он вновь был с остатками полка [с. 51].

Книга Королькова написана виключно на матеріалі архівів російських штабів (армії – корпусів), і виходить, що про ці нервові зриви командири доповідали вищим начальникам, вважаючи необхідним виведення з бою вояків із нервовими розладами. І це, зверніть увагу, в момент сильного натиска ворога!

Отже, вважаю, що евакуація Я-Опв з неврастенією з поля боя була можливою, і тут ми також маємо автобіографічний момент.

Наступний етап німецького наступу отримав назву Наревської операції [[огляд](#) за книгою: *Зайончковский А. М. Мировая война 1914–1918. – М.: 1931 г.*]. 10 (23) липня німці енергійно атакували, щоб форсувати Нарев на ділянці Рожани – Пултуськ [[повідомлення](#) штабу Верховного головнокомандувача від 12 липня 1915 р.]. Наступного дня, 11 (24) липня:

На участке между Остроленкой и Рожанами мы также отразили настойчивые попытки неприятеля переправиться в некоторых пунктах через Нарев.

На участке Рожаны — Пултуск неприятель 11-го июля успел перебросить часть своих сил на левый берег той реки [Нарева] и пытается здесь закрепить свое положение [[повідомлення](#) за 13 липня].

Можливо, атака, згадана у К. П. під 11 липня, якраз була між Остроленкою та Рожанами. На жаль, я не знайшов такого докладного опису битви на Нареві, як у Королькова, і не можу вказати, які частини / з'єднання російської армії там билися. Це – справа майбутнього.

У названому огляді Наревської операції сказано, що 18 (31) липня німці зайняли Рожани, з чого можна зміркувати орієнтовний час дії оповідання «В часи безнадійності» – той самий тиждень 11 – 18 липня 1915 року.

Згадку психічної хвороби я схильний вважати автобіографічною. І в цьому я бачу причину великого інтересу до теми божевілля у творах К. Поліщука.

В Аб-25 читаємо, що «польському фронті був контужений і пролежав два місяці в шпиталі, а 3 місяці прожив «на відпустці». Контузія, на мій погляд, не

виключає психічного розладу (могло бути і те й друге), але, можливо, в очах К. П. виглядала гоноровіше.

Кампанія 1916 року

Тоді, як було Різдво

Я-Оп «[Тоді, як було Різдво](#)» має сигнатуру «Миза Муск (Ліфляндія) у 1917 р., 6 січня», і виходить, написане буквально по слідах самої події.

Дія відбувається на Різдво, як стане скоро видно, 1916 року (25 грудня 1916 (7 січня 1917) р.).

Вже друге Різдво тут минає! Ще добре й те, що хоч стоїмо в резерві, а через те сидимо в теплих землянках, де на ніч і роздягтись можна. Торік так і цього не було, а сиділи по пояс в снігу і сльозами гріли сніги холодні.

Виходить, що й Різдво 1915 р. Я-Опв зустрічав десь в близьких місцях. Кругозір Я-Опв тут ширший – уже не рота, а цілий полк.

Частіше і уважніше читали газети і, як діти, раділи мировою нотою президента Вільсона.

Хм! Що за мирова нота? Президент Вільсон від самого початку 1-ї світової війни тільки й робив, що виступав з пропозиціями миру, – аж до славних [14-и пунктів](#), проголошених 26 грудня 1917 р. (8 січня 1918 р.) перед конгресом США.

Але ці пункти були проголошені майже через рік після написання оповідання (якщо вірити сигнатурі). Отже, треба шукати якоїсь іншої заяви.

Я цілих три дні витратив на читання спеціальної книги [*Бекер Р. С.* [Вудро Вільсон](#). Мирова війна. Версальський мир. – М.-Пг.: ГИЗ, 1923 г. – 451 с.] і знайшов для нашої теми тільки таке:

После мирного предложения Германии в декабре 1916 г. президент Вильсон, одушевлённый желанием узнать истинные цели войны и обеспокоенный слухами о тайных соглашениях, предложил воюющим державам обнародовать свои мирные условия со всеми подробностями [с. 62]

І так написав найближчий радник Вільсона на Паризькій мирній конференції 1919 року! Отже, мало книги на 450 сторінок – потрібна якась інша, докладніша книга про політику Вільсона в 1916 році, яку мають прочитати майбутні коментатори К. Поліщука.

Таким чином, станом на сьогодні (19 вересня 2023 р.) я не можу підтвердити, що така заява Вільсона справді існувала.

Далі настає ще цікавіше:

По вечорах все частіше і частіше збиралася до нас крадькома околочна команда, яку ми старалися освідомити соціально і вияснити **причини і ціль війни**.

Ми бачили, що навіть президенту США було неясно – яка була ціль війни! На цьому місці К. П. відчув, що забрехався, і так і не сказав нам, як же вони пояснювали іншим оцю ціль війни.

Справа проста: кожен письменник, створюючи свого я-оповідача, передає йому **частину** своїх власних знань, уявлень, вражень. Якщо сам автор чогось не знає – цього не знатиме й його Я-Опв. К. Поліщук не знав ніяких цілей війни, і тому цього не знали його персонажі.

Далі бачимо, що Я-Опв належав до фельдшерів:

Нас «амністровано» через те, що відчувався величезний брак фельдшерів, яких ніколи не могли замінити ротні фельдшери з тимчасовим підготовчим курсом фельдшерської науки.

Виходить, Я-Опв був чимось вищим, ніж оті ротні фельдшери з мінімальною підготовкою. Чи можна вважати це автобіографічною рисою? Я не знаю, потрібно підтвердження.

І от починається артилерійський вогонь не близько, десь за 15 км, і приходить наказ:

Йдем за кальнцемські позиції, щоб наступати.

Ріка *Аа* нині зветься [Лієлупе](#), а містечко Кальнцем на її лівому (західному) березі – *Калнциємс* ([Kalnciems](#)).

Тепер відкриваємо статтю Вікіпедії «[Митавська операція](#)», до якої прикладена картосхема з тієї самої книги Зайончковського.

Зайнятий німцями Калнциємс знаходився у 35 км на південний захід від центру Риги, а найближчі до того центру німецькі позиції були в Олайне (Olaine, 22 км), Плаканціємсі (Plakanciems, 20 км) та Берзменте (Bērzmēte, 19 км). Таким чином, 15 км від кожної з цих 3 точок вказують на одне місце десь в лівобережному районі сучасної Риги. Отам і треба шукати землянку, де Я-Опв дудлив спирт зі своїми товаришами.

Я-Опв знає навіть ім'я генерала [Радко-Дмитрієва](#), який командував 12-ю армією і проводив оту Митавську операцію (23 – 29 грудня 1916 (5 – 11 січня 1917)), знає навіть, що німців посунули десь на 3 км (що загалом відповідає опису операції). Більше того, він знає, що

Один із сибірських полків відмовився наступати, а також заявив, що він від оборони рідного краю не відмовляється, зброї своєї не складає, але вимагає, щоб цар негайно згодився на те, щоб був осуджений Штюрмер, Протопопов і інші.

І справді, у довідці про Митавську операцію зазначено бунт 7-го Сибірського полку 2-го Сибірського корпусу.

Але вимоги полка виглядають абсурдно. [Б. В. Штюрмер](#) був відставлений з усіх посад ще 10 (23) листопада 1916 р., за півтора місяці до бунту. Невже солдати, які читали газети (К. П. конкретно називає «біржовку», тобто «Биржевые ведомости»), не знали про відставку прем'єр-міністра?

І це – повторюся – писалося через два тижні після самої події (бунту). Невже за цей час можна було забути такі істотні подробиці?

Руський бунт, як відомо має бути «бессмысленным и беспощадным», і таким він є в оповіданні. Командири не мали глузду пояснити рядовим, що останні вимагали неможливого (відставки того, хто вже півтора місяці як відставлений) і замість того розстріляли 24 чоловіка.

Кампанія 1917 року

В нетрях Латвії (2)

Один момент із цього Я-Оп я вже розглядав вище. Далі маємо таке:

Була остання доба літа [...] Я провинився тим, що заклав у своїм полку першу на всю армію українську раду, про що хтось сказав їм, що це «шовінізм».

І далі все «комітети» та «комітетчики», одним із яких був Я-Опв, отже, серпень 1917 року.

Автобіографічне в цьому оповіданні – хіба тільки оте «комітетство». Та й то неясно, що це був за «комітет», який був його склад, яка мета і в чому полягала його діяльність. Ніякого поняття про це К. П. (і відповідно, створений ним Я-Опв) не мав.

Страдницький шлях (2)

Я-Опв «[Страдницький шлях](#)» має сигнатуру «м. Смільтен (Ліфляндія), 1917 р., 6 серпня».

І сама сигнатура уже цікава. Місто [Смілтене](#) знаходиться у Латвії у 120 км на північний схід від Риги. Якщо кому цікаво, де тоді була лінія фронту – то не треба п'ять днів поспіль клацати мишкою, досить подивитись на картосхему [Ризької операції 1917 р.](#) У серпні 1917 р., перед початком німецького наступу, москалі утримували маленький плацдарм на лівому березі Двини (Даугави) радіусом десь 20 км із центром у Ризі. Далі на схід лінія фронту на досить довгому відтинку проходила по Двині, так що її лівий (південний) берег займали німці, а правий (північний) – москалі.

Поліщук же писав своє оповідання, перебуваючи в глибокому тилу, на цілком безпечній віддалі (не менше 90 км) від німців. Що він там робив? «Комітетствував», як сказано в оповіданні «В нетрях Латвії», дія якого – нагадаю – відбувалась у серпні того самого 1917 року?

Але в цьому оповіданні немає ані Латвії, ніже «комітетів».

Цілком випадково

До кампанії 1917 року належить також оповідання «[Цілком випадково](#)», котре не має сигнатури. Що ми з нього маємо схожого на автобіографічне?

Того, чого не могла зробити війна, те зробила революція.

Отже, йдеться про події 1917 р.

Пригадую один осінній вечір на одній із залізничних станцій в Ліфляндії.

Отже, осінь 1917 року у Латвії. І от:

Вдень я ще був там, де шаленіла смерть, але надвечір я вже прибув до цієї великої залізничної станції, щоб врятувати хоч частину того організаційного скарбу, який має моральне значення.

«Велика станція» – це міг бути Цесіс, а «там, де шаленіла смерть» – це десь біля Риги, де німці якраз 19 – 24 серпня (1 – 5 вересня) 1917 р. провели [Ризьку наступальну операцію](#), захопили Ригу та відкинули москалів ще на 30 – 40 км на схід – північний схід. От від якої біди тікав Я-Опв.

Я-Опв рятував якийсь «організаційний скарб», але в чому він полягав – з оповідання не зрозуміло, мабуть К. П. (а з ним разом і створений ним Я-Опв) цього не знали.

Я-Опв поїхав далі і прибув до Вольмара ([Валмієра](#)) у 100 км на північний схід від Риги. Там він зустрів дівчину з Києва на ім'я Олеся, яка

один раз всього бачила тебе, як ти промовляв на вічі свої вірші в честь повставших.

При цій нагоді ми дізнаємось, що Я-Опв – поет, як і сам автор. І от «над ранок приїхали на станцію великого московського міста». Якого – Я-Опв не знав. Із Валмієри є тільки одна дорога до Валки / Валги при кордоні сучасних Латвії й Естонії, а далі залізниця розходиться: одна вітка йде на схід до Пскова, а друга – на

північ до Тарту – Нарви – Петрограда. Зрештою, хіба Порхов, Дно, Стара Руса – не великі міста?

Далі читаємо, що «з північної столиці дунули гасла великої боротьби» – з чого можна виснувати, що Я-Опв перебував у цей момент не у цій столиці невідомо чого, назва якої була йому так само невідома, а деінде. Оповідання «В нетрях Латвії» має сигнатуру «26 жовтня 1917 р., Псков», і мабуть велике з погляду Я-Опв місто – це Псков.

Несподівано мене заарештували. Три дні сидів у якійсь тісній і вогкій кімнаті губернаторського будинку, де зараз була упорядкована «тимчасова соціалістична тюрма». На четвертий день мені сказали, що мене, яко контрреволюціонера, буде судити революційний трибунал місцевого совіту.

Губернаторський будинок – ще одна риска, яка вказує на Псков, бо у Порхові не було губернатора. Олеся визволяє свого поета з тюрми і вони тікають до Києва.

Оце стільки ми дізнаємось про самовільну «демобілізацію» нашого Я-Опв з фронту.

ВИСНОВКИ

Уф!

Я уважно, без поспіху прочитав усі оповідання збірки «Серед могил і руїн». Я бачу, що з історичних і географічних натяків, розкиданих у цих оповіданнях, не можна скласти скільки-небудь ймовірний опис пригод К. Поліщука під час війни.

Отже, маю дві можливості.

Перша – відкинути усі ці подробиці як чисту вигадку, постановити, що ніякого фронту К. П. і близько не бачив, а всю війну просидів у тилу якимось писарчуком (Аб-25: «служив як... урядовець на різних частинах фронту»). Все, що ним написано – складене на підставі газетних реляцій та оповідань воєнних кореспондентів, котрі реально бували на фронті.

Друга – відкинути тільки очевидні вигадки. Тоді в сухом залишку маємо таке (дати – юліанські):

- грудень 1914 р. – мобілізований до армії;
- січень 1915 р. – в учбовій частині у Кременчуку;
- наступні 6 місяців (січень – червень 1915 р.) – невідомість;
- липень 1915 р. – участь у битві за ріку Нарев у Польщі, гострий психічний розлад і евакуація в тилловий шпиталь;
- серпень (і, можливо, вересень) 1915 р. – перебування у шпиталі в Таганрозі.
- вересень – листопад 1915 р. – відпустка після шпиталю, перебування в Краснополі (?);
- грудень 1915 р. – перебування в окопах на Ризькому фронті;
- січень – листопад 1916 р. – невідомість (перебування на Північному фронті?);
- грудень 1916 р. – участь у Митавській наступальній операції;
- січень – липень 1917 р. – невідомість (перебування на Північному фронті?);
- 6 серпня 1917 р. – перебування у Смільтені в тилу 12-ї армії (90 км від лінії фронту);
- серпень – жовтень 1917 р. – участь у редагуванні газети «Український голос» [Газети України 1917–1920 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К.: 2014 р., № 041, с. 268]. Газету видавала

Виконавча Рада українців XII армії. Перші 24 номери (до 18 серпня 1917 р.) були надруковані у Ризі, а далі, у вересні – початку жовтня 1917 р. – у тому самому м. Валк. І редактором цієї газети – NB! – був С. Пилипенко. Так, той самий Сергій Пилипенко, який ще нам знадобиться.

– вересень – жовтень 1917 р. – перебування у м. Валк[а] при кордоні Латвії та Естонії (десь 120 км від лінії фронту); там була надрукована збірка поезій К. П. «Співи в полях», і це перебування засвідчене напевно;

– 26 жовтня 1917 р. – перебування у Пскові (у 200..240 км від лінії фронту), засвідчене сигнатурою.

Сигнатури за жовтень 1917 року із позначенням Краснополя і Чуднова вважаю містифікацією. Перебування К. П. на Житомирщині саме в той час, коли він займався друком своєї збірки у Валці, вважаю неможливим.

У Пскові К. П. вирішив, що стара царська армія перестала існувати, і він поїхав в Україну, куди й прибув десь у листопаді – на початку грудня 1917 р.

Все це вимагає перевірки незалежними даними.

3. Українські визвольні змагання

Отже, в попередньому розділі ми залишили К. Поліщука на дорозі зі Пскова в Україну, власне, до Києва.

Чи був К. П. делегатом якихось українських військових з'їздів – ніяких вказівок нема, отже, мусимо вважати, що він в них участі не брав.

Далі в грудні 1917 р. бачимо К. П. в Києві редактором газети «Наш голос» ([ПЦР](#)). Така соціалістична газета, орган Всеукраїнської ради народних депутатів, – справді існувала. Відомі номери від 10 до 25 грудня 1917 р. [[Газети України 1917–1920 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського](#). – К.: 2014 р., № 706, с. 158], і мабуть можна вірити К. П., що він її редагував.

Але в цілому спогади К. П. «При Центральній Раді», хоча й опубліковані через якихось 4 роки після подій, містять багато плутанини й анахронізмів. Це не є виклад подій в хронологічному порядку, а загальний огляд, де пізніші події нерідко заскакують поперед раніших.

К. Поліщук зі своїм тісним хуторянським розумом абсолютно не розумів значення роботи Центральної Ради і всією душею її ненавидів:

Самі ж приймали «закони» про соціалізацію, націоналізацію, колонізацію, урбанізацію і мало що не про канонізацію, будучи певними, що це вже справжня «реальна праця».

Звичайно, це погляд К. П. зразка 1922 року, а не 1917 і не 1918-го, але вже маємо такі спогади, які маємо.

Для біографії К. П. з них можна витягнути хіба лиш те, що в грудні 1917 – січні 1918 р. він перебував у Києві, але до зали засідань Центральної Ради не заходив, ніяких обговорень там не чув, нікого з її керівників не бачив і ні з ким із її членів не був знайомий. У спогадах їх прізвищ немає (від слова *зовсім*).

Єдиним винятком є прізвище селянського поета [Корнія Гуленка](#), який загинув у січні чи лютому 1918 р., і згадки про нього мабуть не могли зашкодити мемуаристу.

К. П. написав [змітку](#) про К. Гуленка [Народна воля, 1918 р., № 33, 21 (8) березня, с. 2 – 3; цитую за передруком: [Скальський В. Заворушення у Трипільській](#)

[ВОЛОСТІ](#) та вбивство члена Центральної Ради Корнія Гуленка (лютий – березень 1918 року). – Проблеми вивчення історії Української революції 1917 – 1921 рр., 2021 р., вип. 15, с. 244 – 246].

Там ми читаємо:

Останній раз я його стрінув в с. Ігнатівці, на другий день після нашого виходу з Києва.

Ігнатівка – це сучасна [Українка](#) у 38 км на південь від центру Києва. Теоретично кажучи, за одну добу можна подолати таку віддаль, зважаючи, що за утікачами женеться більшовицька смерть.

Але через 4 роки, в 1922 р. К. П. [розповідав](#) про свою втечу з Києва зовсім інакше:

Їхали кінями, ішли пішком [...] і **все на північ**, в бік Полісся [...] Було вже над вечір, коли я вибрався з міста **на Берестейський шлях** [...] **Вже під самим Святошином** стрінув якусь колюмну [...] Вже цілком стемніло і час було подумати про відпочинок...

Щоб утекти із Києва на Полісся, справді треба йти на північ, через Вишгород, або принаймні на північний захід, в бік Немішаєва та Бородянки. Натомість Берестейський шлях вів прямісінько на захід, ніяк не на північ, і дістатись ним на Полісся ніякою мірою неможливо. Ну, це все пусте, наш бравий солдат Швейк все одно йшов у Чеські Будейовіці.

Але якщо К. П. в перший день утечі дійшов до якогось поселення за Святошином, скажімо, сучасних Чайки чи Стоянки, то як він міг на другий день утечі опинитись в Україні – за 50 км на південний схід? Оце вже ніякою мірою неможливе.

Висновок простий: ці два спогади суперечать один одному, і один із них є помилковим. Не можна також виключати, що помилковими є обидва спогади.

Оскільки К. П. тікав із Києва не один раз, можна припускати, що в 1922 році в нього переплуталися в пам'яті подробиці різних утеч, а в некролозі, написаному через півтора місяці після подій, спогади ще були свіжими і правдивими.

Є у цих спогадах (ПЦР) інші незрозумілі або помилкові подробиці: «Двадцять днів трималася так горстка оборонців Золотоверхого» – тоді як [Вікіпедія](#) пише, що січневе повстання київських більшовиків тривало лише 7 днів (15 (28) січня – 22 січня (4 лютого) 1918 р.), а штурм Києва більшовиками Муравйова тривав 4 дні (23 – 26 січня (4 – 8 лютого) 1918 р.). Де ж тут «двадцять днів»? Знову для порятунку залишків документальної цінності доводиться припускати, що тут втиснулися подробиці якоїсь **іншої облоги**.

Із розглянутих некролога і спогадів видно, що наприкінці січня (юліанського стилю) 1918 р. Клим Поліщук утік із Києва. Але **від кого** він тікав – ніде не зазначено, звідки випливає сумний, але абсолютно незаперечний висновок: Поліщук **не знав**, від кого він утікав. Так якимось, усі тікають – і собі треба утікати...

Цыплёнок жареный, цыплёнок пареный,

Цыплёнок тоже хочет жить...

Якщо написати «тікав від злочинної банди московських більшовиків» – це може не сподобатись одним, а якщо написати «тікав від визволителів України від українських буржуазних націоналістів» – це може не сподобатись іншим. А хто його може знати, куди життя занесе. Краще цієї теми взагалі не торкатись. От К. П. і не торкався.

21 березня 1918 р. К. Поліщук надрукував згадану вище замітку про К. Гуленку у газеті «Народна воля». Отже, в цей час він уже повернувся до Києва. Умови для цього створили німці, які 2 березня вступили до Києва. Більшовики тікали перед німцями далі на схід.

Чи треба пояснювати, що К. П. нічого не знав про німців?

Далі маємо сигнатури творів: 10 травня 1918 р. – Київ, 20 травня 1918 р. – Краснопіль.

Перебування К. П. в Києві влітку 1918 р. має незалежне підтвердження. Від 28 липня до 15 вересня 1918 р. К. Поліщук був редактором газети «[Народна воля](#)» (взагалі вона виходила від травня 1917 до листопада 1919 р.) [[Газети України](#) 1917–1920 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К.: 2014 р., № 696, с. 157].

Ця газета була органом Центрального Українського кооперативного комітету та Української селянської спілки. Редакторство К. П. може розглядатись як певна симпатія К. П. до цих організацій, але чи був він їх формальним членом – прямих даних немає, це потребує якогось незалежного підтвердження.

В Аб-27 Поліщук зазначив, що був членом редколегії газети «Народна справа». У цитованому каталозі газет таке видання не зазначене, але [Вікіпедія](#) знає, що це був громадський, економічний, літературний, сільсько-господарський та кооперативний тижневик. Видавався 1918 року губернською народною (земською) управою у Києві. Ця інформація потребує незалежного підтвердження.

Далі настає погано документований епізод – арешт К. Поліщука. Що ми про це знаємо?

1, у своїх спогадах «[З виру революції](#)» К. П. написав:

Я в той час редагував «Народну волю», через що «засів» на лівому політичному крилі у «Лук'янівці».

«В той час» – ми вже знаємо, що то був вересень 1918 року. Відчувається, що ця пригода була немила для К. П., і він постарався збути її кількома неясними словами.

2, далеко пізніше, аж 21 серпня 1921 р., К. П. написав Я-Оп «[За ґратами](#)» з підзаголовком «З минулого» (бо й справді три роки минуло).

Там Я-Опв описує свій арешт і зокрема зазначає: «осіння ніч була вже холодна» – що загалом узгоджується з орієнтовною датою (середина вересня).

В тюрмі Я-Опв зустрівся з вірменином-дашнаком і на запитання, якої він (Я-Опв) партії відповів: «Ніякої» (що теж узгоджується з нашим уявленням про К. П.). Оскільки із вікна було видно Софійський собор і навіть Дніпро, стає зрозумілим, що це діється в Києві, а тюрма зветься Лук'янівською.

Далі цього вірменина вбивають, і Я-Опв робить рідкісний для творів К. П. хронографічний запис: «26-го вересня 1918 р.» Далі почали стріляти гармати, стався переворот (як завжди у К. П. – невідомо, хто перевернув і кого перевернув) і Я-Опв випустили із тюрми. (Зазначу на цьому місці, бо не буде іншої нагоди – це оповідання є творчим пристосуванням до нових умов оповідання І. Франка «[До світла!](#)», в якому так само німець-вартовий вбиває ув'язненого, який висунувся з вікна.)

[Вікіпедія](#) знає, що повстанці захопили Київ 14 грудня 1918 р. Отже, якщо все викладене в Я-Оп вважати правдою, то вийде, що К. П. перебував в арешті три місяці.

Сигнатури творів рішуче суперечать цьому. Якщо їм довіряти, то два оповідання К. П. написані у Києві в жовтні, ще одне – 1 листопада 1918 року. Хоча Я-Опв відзначив: «мені дозволено читати Біблію і провадити свої записи», навряд чи тюрма була найвідповіднішим місцем для літературної творчості.

У своїх спогадах К. П. [написав](#):

Були «червоненькі книжечки», жандармські гості вночі, труси, арешти, заслання. Була ще й війна, яку пройшов «від Карпат по Балтику», – але все це не більше як поезія. Ніхто його нікуди не засилав, і в Карпатах він не воював; можливо, що й «труси та арешти» – так само данина поетичній моді

Також в одному з листів К. П. є [згадка](#):

Ні царська в'язниця, ні німецькі арешти під час гетьманщини не зробили з мене жорсткосердого егоїста [ПВТ, с. 650].

Це – теж поезія, «царська в'язниця» не вписується у встановлену вище біографічну канву, та й «німецькі арешти» (ще й у множині) не виглядають переконливо. В оповіданні «За ґратами» Я-Опв заарештували якісь невідомі йому люди, але точно – не німці.

Отже, всі джерельні згадки про цей арешт є надзвичайно короткими і показують дуже мало конкретного, що дозволило би відділити факти реального життя від цілком правдоподібного літературного вимислу (переробки, наприклад, тюремних оповідань Володимира Винниченка). Я не заперечую, що якась фактична основа тут може бути, але хотів би побачити незалежне підтвердження.

От із часу після вступу Директорії до Києва починаються спогади К. П. «[3 виру революції](#)». Тут – абсолютно нетипово для К. П.! – виявляється, що він знає багатьох письменників, охоче називає їхні прізвища і подає подробиці зустрічей та розмов.

Перший такий епізод – як К. П. разом із Дмитром Загулом вигадали літературне об'єднання «Музагет». Коли це було – К. П. не подав, можливо, що й не пам'ятав (спогади надруковані в 1922 році, тобто через три роки після подій). Зазначено тільки, що це було ще до утечі Директорії з Києва (друге пришествя більшовиків до Києва – 5 лютого 1919 р.).

Але сучасні енциклопедії (які, до речі, просто повторюють дослівно один текст: *Ковалів Ю. І.* «Музагет». – Літературознавча енциклопедія, К., 2007 р., т. 2, с. 79 – 80; *Рибаків М. О.* «[Музагет](#)». – Енциклопедія історії України, К., 2010 р., т. 7; [Вікіпедія](#)) із цим не погоджуються. Вони не тільки не вважають К. П. засновником «Музагета», але навіть не називають його членом цього об'єднання. Вони згадують К. П. тільки в числі авторів, які опублікувати свої твори у збірці «Музагет». Заглиблюватись далі у це муза-гето-знавство я не маю змоги.

Одним із завдань нового літературного колгоспу було: «Загнати в старий кут старого “Вісника”».

Але за іронією долі замість усіма очікуваного і бажаного знищення (Літературно-наукового) Вісника сталось ніким не очікуване і ні для кого не бажане самознищення Музагету. Спочатку він розмахнувся широко – на видання щомісячного журналу, потім зіщулився до «№ 1-3» (тобто три перших номери в

одній книзі), а потім і зовсім припинив існування, ніким не зауважений і не оплаканий. І от в «Музагеті» К. П. опублікував дві поезії, а у «Віснику» – 6 подач в 1918 році і ще 7 – в 1919, разом 13 подач.

Чому ж так? Думаю, «Вісник» платив який-не-який гонорар, а «Музагет» не міг платити нічого. І от на кошти, зароблені у «Віснику», К. П. і збирався цей самий «Вісник» знищити. А що, все логічно!

Другий літературний колгосп, у якому взяв участь К. П., звався «Професійна спілка митців слова». Начальниками там були комуністи.

І хто знає, чи не був то найкращий момент для справжньої культурної праці на користь українського народу? Тільки, на жаль великий, цього моменту не відчула більшість нашого товариства (а втім, і я), через що саме стали свідками сучасного безголов'я ([ЗВР](#)).

Так, у 1922 році «керівна і спрямовуюча роль комуністів» видавалась К. Поліщуку якимось якорем спасіння. В той же час українську владу К. Поліщук ненавидів:

Перша спроба культурної «федерації» у Києві під маркою «Проф. спілки митців слова», безумовно, дала і могла б дати незрівнянно більше, якби ми не вірили у свої мрії і не озиралися б на Кам'янець, де в той час ускладнювалася нова хвороба під нечуваною назвою «націоналнос апендецітус» (там же).

Що таке «націоналнос апендецітус» – я здогадатись не можу, але мабуть щось погане. І це погане йшло із Кам'янця-Подільського, де певний час перебувала Директорія.

Колгосп № 3 звався «Мистецтво» і видавався

з ініціативи В. Коряка за начальною редакцією Мих. Семенка і за ближчої участі П. Тичини, В. Чумака, Д. Загула та автора цих рядків ([ЗВР](#)).

І знову енциклопедії не знають оцієї «ближчої участі» К. П., а згадують його тільки як одного з авторів журналу [Літературознавча енциклопедія, т. 2, с. 42 – 43; [Вікіпедія](#)].

Отже, участь К. П. в організації літературного життя Києва в 1919 р. вимагає загальної ревізії за незалежними джерелами.

Закінчуються спогади тим, що К. П. утік із Києва (уже вдруге) – не так перед наступом військ Директорії, як перед наступом білогвардійців, котрі захопили Київ 31 серпня 1919 року. І утік він не куди інде, як до Кам'янця-Подільського, де перебувала та сама Директорія.

Про перебування К. Поліщука у Кам'янці-Подільському немає ніяких згадок – маємо тільки сигнатуру поезії «[Пам'яті товариша](#)» – Кам'янець, 28 вересня 1919 р. і ще сигнатура циклу начерків «[Фрагменти життя](#)» – Кам'янець, осінь 1919 р.

Ким він був у Кам'янці і чим займався, з чого жив – невідомо. Маємо тільки Я-Оп «[За всіх – один](#)», дія якого відбувається в Кам'янці-Подільському восени 1919 року:

Я спокійно взявся за свою роботу. Величезний плакат був майже готовий.

Видно, що Я-Опв займався агітацією за українське військо. Далі Я-Опв був оборонцем селянина із с. [Вільховець](#) на суді, який відбувався в тому селі 18 вересня (слід здогадуватись – 1919 р.). Слід знати, що це село знаходиться у 5 км від Старого ринку в Кам'янці-Подільському.

Оскільки немає нічого кращого, залишається вважати ці подробиці за автобіографічні.

Проте відомо, що в Кам'янці Поліщук не затримався надовго: уже 30 жовтня 1919 р. маємо його твір, написаний у Києві. І наступні сигнатури вказують на Київ – аж до 2 травня 1920 р. Отже, К. П. перебував у Києві у пізньо-білогвардійський час (біла армія втекла з Києва перед 16 грудня 1919 р.), третій совітський час (16 грудня 1919 – 6 травня 1920 р.), польський час (7 травня – 12 червня 1920 р.).

Поезія «[Шалений кінь](#)» має сигнатуру «Київ, літо 1920 р.». В цій поезії йдеться про якісь перемоги – як завжди у Кліма Поліщука, перемоги невідомо кого невідомо над ким. Думаю, що вона написана на самому початку червня 1920 року (а червень вважається літнім місяцем).

Тільки одна поезія цього періоду має сигнатуру «Краснопіль, 16 лютого 1920 р.» Якщо це правда, то вийде, що К. П. на недовгий час (максимум – 2 пол. січня – лютий 1920 р.) приїздив на батьківщину і потім повернувся до Києва.

Я припускаю, що К. П. залишив Київ разом з відступом польської армії і потім у якийсь невідомий спосіб опинився в армії УНР. Про це говорять два Я-Оп, дія яких відбувається у липні 1920 р.

Я-Оп «[Хай бог розсудить їх](#)» починається словами: «**Наша** кінна сотня під'їздила до [Чорного Острова](#)» із завданням «вибити з Чорного Острова большевиків».

По дорозі вони зустрічають бабу із села Пашківці, котра була в Чорному Острові і тепер йшла додому. Пашківці лежать у 20 км точно на схід від Чорного Острова, і якщо всьому цьому вірити, вийде, що більшовики заскочили далі на захід, а зі сходу на них рухалась оця українська сотня.

Далі сказано, що ця сотня вибила більшовиків із Чорного Острова, і це було 5 липня 1920 року. Загалом це узгоджується із хронологією літнього наступу більшовиків ([Вікіпедія](#) подає, що 14 липня 1920 р. українське військо відступило за Збруч), але всі інші подробиці, подані в оповіданні, вимагають незалежного підтвердження.

Наступне Я-Оп «[Форшпан](#)» виступає неначе продовженням попереднього:

Гнані шаленими наскоками кінноти Буденного, ми безупинно посувалися на захід і, не зважаючи на липневу спеку, робили по 45 – 50 кілометрів на добу, – і таким способом дісталися Волочиська, що у 40 км на захід від Чорного Острова. Якщо цій подробиці довіряти, то це діялось наступного дня після дії оповідання «Хай бог розсудить їх». Далі загін, з яким відступав Я-Опв, переправився через Збруч і опинився у Підволочиську.

Що стосується 1-ї кінної армії (Будьонного), то про неї [пишуть](#), що 27 червня 1920 р. вона зайняла Новоград-Волинський, а 10 липня (якраз у цікавий нам час) – Рівне. Рівне знаходиться у 120 км на північ від Волочиська, і я маю сумнів, щоби армія була розкидана на такому широкому фронті. Ця звістка вимагає незалежного підтвердження.

У такий спосіб польська армія відступала до самої Варшави та Львова, і українська армія мусила відступати разом із нею. Далі польська армія перейшла у контрнаступ (Диво на Віслі), внаслідок якого більшовики почали відступати по всій лінії фронту.

Якщо вірити сигнатурам творів, 29 серпня – 7 вересня 1920 р. К. П. перебував у Товмачі... Можна думати про сучасний Тлумач (у 20 км на схід від Івано-Франківська), але у нас є ще село Товмач у 4 км від Кам'янки-Бузької, у Львівській області... Не знаючи ситуації, ми не повинні відкидати ніяких можливостей.

І от 13 жовтня 1920 р. українське військо зайняло Ялтушків, а далі і Мурафу (це ще 57 км на схід від Ялтушкова).

Ці подробиці потрібні нам, щоби оцінити автобіографічні деталі в оповіданні «Мелобор»:

Сталося о 9-й годині вечора 10-го падолиста 1920 року в затишному подільському селі Ярошеві, рівно в годину після моєї розмови з «курінним» Чорних Шликів Гаркавенком.

Села Ярошів в Україні нема, є Яришів (55 км на південь від Ялтушкова і 50 км на південний захід від Мурафи). Отже, нічого неможливого в тому, що українська армія контролювала в цей час Яришів, немає, хоча перебування тут чорних запорожців вимагає незалежного підтвердження.

Про себе Я-Опв повідомив: «я, як «шеф» пропагандного відділу штабу окремої групи армії...» – якщо вірити, що це деталь автобіографічна, вийде, що К. П. займав якусь посаду в українській армії.

Далі Я-Опв був змушений тікати, бо «Чорні Шлики фронт відкрили». Це загалом також узгоджується з історією: того самого 10 листопада в районі Шаргорода більшовики прорвали фронт і повели наступ на захід, на Копайгород та Лучинець. Останній знаходився у якихось 25 км на північ від Яришева, і загону, який знаходився у Яришеві, справді треба було швидко відступати. І так К. П. знову перейшов Збруч і знову опинився в Галичині.

Так скінчились для Кліма Поліщука визвольні змагання.

4. Перебування в Галичині

Отже, десь у кінці листопада 1920 р. К. Поліщук разом з відступаючими частинами української армії перейшов Збруч і опинився на території Галичини, котра за прелімінарним радянсько-польським договором від 12 жовтня 1920 р. визнавалась територією Польщі.

Табір інтернованих

Українське військо, яке відступило на територію 2-ї Речі Посполитої, поляки вважали союзним і розмістили в таборах для інтернованих ([Вікіпедія](#)), і так тривало до квітня 1921 р., коли за умовами Ризького мирного договору польська сторона зобов'язалась не допускати на своїй території «антирадянські організації».

Чи був К. П. в якомусь таборі для інтернованих? Джерел для цього епізоду ми не маємо, залишається знову звернутись до Я-Оп.

Замість казки

Я-Оп «[Замість казки](#)» має сигнатуру «М. Львів, 1921 р., 30 листопада». Там читаємо:

Стоячи коло півзамерзлого віконця своєї маленької кімнатки, що знаходилася в будиночку таборової команди, бачив надворі одне й те саме [... –] простори засніжених мазурських полів [...] за якусь годину настане Святвечір.

Якщо вірити, що ці подробиці – автобіографічні, то вийде, що Я-Опв перебував у якомусь таборі для інтернованих на території Польщі, і діялось це 24 грудня (виходить, 1920 року).

Далі Я-Опв пригадував:

Товариш Семенчак був моїм давнім приятелем, і нас зв'язували спомини далекого минулого, коли ми разом тинялися по Васильєвському острові [...] Обидва ми вчилися малярства...

Це загалом узгоджується з тим, що ми знаємо про навчання К. П. в Петербурзі, і підвищує нашу довіру до подробиць даного оповідання.

До того ж моє становище яко «редактора» таборового часопису, а його яко «директора» таборового театру...

Ясна річ, на цьому місці нам потрібне незалежне підтвердження, що такий таборовий часопис десь справді виходив, і К. П. його справді редагував.

Далі К. П., здається, трохи передав куті меду, коли написав:

І так минали за днями дні, тижні, місяці і, навіть, **цілий рік уже.**

Цілий рік в таборі – це міг би бути листопад (або грудень) 1920 – листопад (або грудень) 1921 року.

Але це не міг бути Свят-вечір 1921 року, бо сигнатури творів показують, що упродовж 1921 року К. П. побував не менше як у 7 місцевостях Галичини, ще й у Луцьку (це вже Волинь). Отак він перебував у таборі!

І от прийшов до Я-Опв Семенчак і «вийняв з кишені три останні числа «Воля». Згадана тут «[Воля](#)» – думаю, український тижневик, який виходив у Відні від червня 1919 до листопада 1921 року. Це принаймні не суперечить орієнтовній даті – 24 грудня 1920 р.

Далі Я-Опв «пригадав собі, як важко плакала вона [Соня Вознесенська], провозаючи мене на далекий Північний фронт». Теоретично кажучи, таке могло бути десь у листопаді 1915 року, коли К. П. після відпустки повертався до армії, і це могло бути в Краснополі чи в Житомирі. А далі, коли К. П. попав на Північний фронт, він (теоретично кажучи) міг листуватися із Сонею, і в оповіданні ці два епізоди з'єднано в один.

А ще в це Я-Оп вставлене друге Я-Оп, так би мовити, я-оповідання в квадраті, яке розповідав Я-Опв його знайомий Сосновський (Я-Опв-2). І от цей Сосновський був у війську УНР, поки воно не розпалося (листопад 1919 р.), і потім подався до Житомира, де був на Свят-вечір 1919 року. Потім він **півтора року** ходив у повстанцях і от прибився до табору, де зустрів Я-Опв. Тобто внутрішня хронологія оцього Я-Оп-2 знову вказує на 24 грудня 1921, а не 1920 року. А це, нагадаю, було через три тижні після написання самого оповідання. Ну, К. П., ставлячи дату 30 листопада 1921 р., міг мати упевненість, що 24 грудня цього ж року колись та настане.

Висновок з усього простий, але прикрий: суперечлива хронологія не дозволяє нам вважати подробиці оповідання за автобіографічні.

Великого бажайте!

Наступного дня після оповідання «Замість казки», тобто 1 грудня 1921 р., у тому самому Львові К. П. написав Я-Оп «[Великого бажайте!](#)»

Тут Я-Опв пригадував своє життя у якомусь «Великому Місті», назви якого він не знав, але яке знаходилось десь в Україні. Там він мав приятеля Миколу,

який учився в художній школі. І от Я-Опв із цим Миколою наймали одну кімнату на двох.

Далі читаємо що цей Микола любив ходити до клубу «[Родина](#)», який діяв у Києві в 1912 – 1918 рр. Із цього можна виснувати, що «Велике Місто» – це таки Київ, тільки Я-Опв лінувався його назвати (або й не знав, як воно називається). Це, а також вказівка на «городового» говорить, що маємо спогади з часу перед революцією. І так наші приятелі жили два роки, поки не почалась мобілізація – отже, це були 1912 (2 половина або кінець) – 1914 (2 половина) роки. Це відповідає хронології активності клубу «Родина».

Після деяких пригод Я-Опв «зробився втікачем і став вигнанцем», сидів «самотою в своїй непривітній кімнатці, яка знаходилася в маленькому будиночку, що стояв на краю чужого міста», назви якого він, ясна річ, не знав. До нього прийшов Микола, який був у таборі інтернованих і втік.

Тут уже бачимо, що сам Я-Опв в таборі не був, але це також вимагає незалежного підтвердження.

Мазурська нічка

Я-Оп «[Мазурська нічка](#)» має сигнатуру «Березень 1921 р.» Я-Опв, поручик і полковник сидять у таборі в Ланцуті і п'ють горілку. І це діється на початку «чужої весни» – виходить, 1921 року.

З того боку

Я-Оп «[З того боку](#)» має сигнатуру «Львів, весна 1922 р.». Там читаємо: «Два роки на чужій землі і все за дротами». Якщо відраховувати від дати написання самого оповідання, то вийде – з весни 1920 р., що явно не узгоджується з подіями життя К. П. Отже, тут маємо не автобіографічну деталь, а літературний вимисел. В цьому немає нічого поганого, тільки для реконструкції біографії автора не надається.

Оце стільки можна довідатись із Я-Оп про ймовірне перебування К. Поліщука в таборах інтернованих. З одного боку, скоріше *так*, ніж *ні*; а з другого боку – скоріше *ні*, аніж *так*.

Переїзди

Чим займався К. П., потрапивши у Галичину, з чого жив – нам абсолютно невідомо.

Сигнатури творів показують, що з квітня до жовтня 1921 року він перебував принаймні у 8 різних місцях, аж поки у листопаді 1921 р. не осівся стало у Львові, де й перебував до кінця 1925 року. За цей час занотовано тільки два виїзди зі Львова – до Бережан у лютому – квітні 1922 р. та до Коломиї у лютому – квітні 1923 року.

Яка біда змушувала К. Поліщука поміняти за якихось півроку аж вісім місць проживання – ми не знаємо.

Додаткову загадку ставить перед нами бібліографія видань К. П. Там за 1921 рік занотовано вісім окремих книжкових видань його творів – всі як один вони надруковані у Львові і всі як один – у видавництві «Русалка». Мені здається наймовірним, щоби таку кількість видань можна було випустити за три місяці (жовтень – грудень 1921 р.) – отже, вони мали б виходити упродовж всього року. А з другого боку, випуск цих видань вимагав присутності автора у Львові і постійної співпраці з видавництвом. Як це погодити із мандрями К. П. – я не знаю.

Видавництво «[Русалка](#)» заснував Григорій Гануляк, воно працювало у Львові в 1911 – 1939 роках.

Також у 1921 році К. П. підготував (і мабуть випустив у світ) літературний альманах «Русалка», в якому умістив і кілька своїх творів [*Ковалів Ю. І. «Русалка». – Літературознавча енциклопедія, К., 2007 р., т. 2, с. 358*].

Загадка полягає в тому, що видавництво й альманах мали одну назву, але в довідці про видавництво серед майже 200 назв випущених ним книжок нема згадки про альманах, а у довідці про альманах немає ніякої згадки про видавництво. Ця справа потребує подальших студій.

У цьому видавництві книги К. П. виходили і пізніше, в 1922, 1924 і 1925 рр. Також від початку відновлення у Львові видання «Літературно-наукового вісника» К. П. став публікувати там свої твори і опублікував їх не менше восьми. Мабуть, «души прекрасные порывы», які полягали в намірі знищити «Вісник», відступили на задній план перед гонорарами («занимається виключно письменством, з котрого сливе **вижити може**» – А6-25).

Шлюб

Далі К. П. оженився. Із ким? – Із [Галиною Іванівною Мневською](#) (1895 – 1955), яка була родом із с. [Калайдинці](#) (нині Лубенський район Полтавської області). В часи революції вона була актрисою в українському театрі; також пробувала сили в літературі (друкувалась під псевдонімом Ганна Орлівна). Їх шлюб надійно засвідчено листами К. П. до дружини.

А от коли саме відбувся шлюб? – У листі до доньки з 22 квітня 1931 р. К. П. [пригадував](#): «Маєш уже 10 літ свого життя, яке почала одного хмурного передвесняного дня в затишних Бережанах» [ПВТ, с. 658].

«Передвесняний день», думаю, вказує на місяць лютий 1921 року. Віднімаючи від цієї орієнтовної дати час вагітності, отримуємо липень 1920 року. Думаю, шлюб було укладено трохи раніше, навесні 1920 р. В такому випадку виходить, що він був укладений у Києві – всупереч тому, що пише, не зазначаючи джерел, С. Яковенко [ЯС, с. 12], а за ним слідом Вікіпедія – як у [довідці](#) про К. Поліщука, так і в цитованій довідці про Мневську. Із цього автоматично випливає місце шлюбу – Львів (або загальніше – Галичина).

Однак сигнатури творів не засвідчують перебування К. П. в Бережанах в лютому 1921 р., натомість засвідчують таке перебування у лютому 1922 року, і тоді й сам шлюб таки можна перетягнути у Галичину 1921 року. Але як це погодити із процитованим листом? Хіба що так, що К. П. не знав не тільки географії, але й арифметики і не вмів рахувати цілих чисел у межах першого десятка?

Перебування у Львові

Отже, упродовж перебування в Галичині К. П. жив переважно у Львові.

Де саме – відомі мені джерела не говорять. С. Яковенко вказує адресу – вул. [Театинська, 3](#) [ЯС, с. 12], не зазначаючи, своїм звичаєм, джерела такої обізнаності. Ця подробиця вимагає незалежного підтвердження.

Грошей у подружжя, здається, було мало, і доводилось наймати найдешевше житло. Двічі (у листах до дружини з [вересня 1932 р.](#) та з [14 грудня 1934 р.](#) [ПВТ, с. 659, 665]) К. П. із прикрістю згадував про «сутерени», в яких доводилось жити. За словником, [сутерени](#) – це підвал або підземелля. Я не думаю, що це було справжнє

підземелля без вікон, але цілком могло бути так, що це було приміщення у цокольному поверсі житлового будинку. Слід знати, що у центрі сучасного Львова не так багато вулиць мають рівний горизонтальний профіль, натомість багато вулиць піднімаються вгору або спускаються донизу. Цокольні поверхи будинків на таких вулицях мають з одного боку повну висоту, а іншим врізані в землю, так що вікно опиняється на рівні тротуару або навіть у привіконній ямі. Оце, я думаю, й були ті «сутерени», на які нарікав К. П.

Додатковою загадкою є вказівка на навчання К. П. «на історико-філологічному факультеті Українського університету в Львові» (СС). Незаперечно тут йдеться про [Таємний український університет](#), який діяв у Львові в 1921 – 1925 рр. Історико-філологічного факультету там не було, був філософський відділ. Загадка полягає в тому, що викладачами й студентами цього університету були чи не усі славні нині українські гуманітарії того часу. Як же сталось так, що К. П. не знав **жодного** прізвища своїх професорів і товаришів-студентів?

(Я не знаю, як приймали студентів у цей **таємний** університет. Мабуть, потрібні були якісь рекомендації? Якщо так, то хто їх надав К. Поліщуку?)

Так чи інакше, а у своїх автобіографіях К. П. цілком проминав цей епізод, який вимагає незалежного підтвердження. Чому ніхто з отих українських гуманітаріїв, у свою чергу, не згадав про такого будь-що-будь не рядового студента, яким був Поліщук зі своїм десятком з гаком окремих книжок? Я припускаю, що за цим взаємним мовчанням стояла якась прикра історія, але в подальші припущення не хочу запускатись. Потрібні джерельні дані.

Наступною загадкою є повна відсутність рецензій на твори К. Поліщука, видані у Галичині. «Літературно-науковий вісник» уміщував його твори, але не дав жодного відгуку, жодної рецензії на окремі книжкові видання, серед яких були й такі актуальні за змістом і значні за обсягом твори, як «Отаман Зелений» та «Гуляйпільський «батько». Так само мовчали й інші українські газети та журнали. Це мовчання, ця очевидна відчуженість К. Поліщука від літературного життя Галичини дуже різко контрастує з його активною участю в літературному житті Києва 1919 року. Це не може бути випадковістю. Справа вимагає якогось пояснення.

Про Дмитра Донцова, редактора «Літературно-наукового вісника», К. П. ані разу не згадав, неначе Донцова ніколи й на світі не бувало. А вони незаперечно були знайомі, бо Донцов систематично друкував твори К. П. Також Донцов, який уважно стежив за українським літературним процесом, ніколи не згадав про Поліщука, неначе того й на світі не існувало. Знову загадка...

Місто Львів К. Поліщук ненавидів як тільки міг. Він навіть називав своє перебування у Галичині та Львові «еміграцією», і слідом за ним це повторюють сучасні енциклопедії. А особливо ненавидів львівських українців, що надійно засвідчено його власними словами:

Не треба було сидіти в них [сутеренах], як і не слід було бути лояльним до отих нікчемних галицьких «громадян». То вони тримали в «сутеренах», і за це ж я їх так ненавиджу, що не прощу їм ніколи [Лист до дружини з [14 грудня 1934 р.](#) – ПВТ, с. 665].

Ця ненависть відбилась і в його творах. Ось найбільш виразний приклад:

Потім, через якийсь місяць, коли він попросив праці, йому сказали:

– Бачите, пане редакторе, хоч ви і прихильний, але у нас тепер стільки своїх докторів та професорів, що...

Він до кінця їх не слухав... [[«Зустріч»](#), написано навесні 1922 р. у Львові].

З цього можна зміркувати, що К. П. так і не знайшов у Львові якогось постійного заняття, яке було би йому до душі. (Якщо вірити процитованому фрагменту, він вважав відповідним становище редактора якогось періодичного видання.)

Виїзд до СРСР

І от в такому дивному стані, коли книги Поліщука охоче друкувались, а про них ніхто не хотів згадувати – наш автор прожив увесь час свого перебування в Галичині, майже 5 повних років.

І от в 1925 році родина Поліщуків вирішила переїхати до СРСР. Вину за цей фатальний крок К. П. покладав на свою дружину:

Помилкою якраз була «земля див», що була причиною моїх кошмарних снів і що так вабила тебе до себе [...] Фатальна помилка все перевернула. Якби не «експансія» твоя, якби не твої поривання до «землі див», то наші колишні «сутерени» могли б стати цілком іншими. [Лист до Ганни Орлівни [з вересня 1932 р.](#) – ПВТ, с. 659].

Як я безмежно жалкую, що свого часу похитнувся у своїй вірі й замість того, щоб тебе утримати, сам пішов за тобою [Лист до Ганни Орлівни [з 14 грудня 1934 р.](#) – ПВТ, с. 664].

Як практично виглядав цей переїзд і коли саме він стався – наявні джерела не знають. Із бібліографії творів К. П. видно, що перше оповідання К. П. в Радянській Україні було розміщене в журналі «[Глобус](#)» в № 23 за 1925 рік. Журнал виходив двічі на місяць, отже цей номер мав би вийти в 1-й половині грудня 1925 р. Оскільки номер журналу не можна підготувати й випустити за один день, слід думати, що К. П. надіслав своє оповідання до редакції не пізніше початку листопада. Тоді виходить, що К. П. приїхав до СРСР не пізніше жовтня, а скоріше ще у вересні 1925 р., бо потрібен час, щоби з'ясувати, який журнал хоче / може його друкувати, та мабуть і написати саме оповідання – теж потрібен якийсь час. Не йти ж до радянського журналу з тими творами, що друкувались в Галичині.

5. Перебування у Радянській Україні

Отже, десь у вересні чи жовтні 1925 р. Клим Поліщук разом із дружиною Галиною та донькою Лесею переїхав зі Львова до СРСР.

Подробиць цього переїзду ми не знаємо. С. Яковенко написав, що К. П. заїхав спочатку до Краснополя, потім до Лубен і аж потім – до Харкова [[ЯС](#) – ПВТ, с. 13]. Джерела цих відомостей С. Я. своїм звичаєм не подав. Його біографічний нарис переповнений такою великою кількістю фактичних помилок, що покладатись на ці відомості без незалежного підтвердження я не можу.

Тричі у своїх листах К. П. згадував Сулу ([5 липня 1931 р.](#), [вересень 1932 р.](#), [27 лютого 1933 р.](#) [ПВТ, с. 655, 660, 662]) і один раз – «лубенське небо» (вересень 1932 р.). Але до якого часу відносяться ці спогади – зміркувати з листів не можна.

У Харкові К. П. проживав на вул. 1 Травня, 17, кв. 7 ([СС](#)), працював редактором у Державному видавництві України ([СС](#)). Одним із керівників цього

видавництва був С. В. Пилипенко – давній знайомий Поліщука ще з 1917 року. Можливо, Пилипенко і допоміг Поліщуку влаштуватись редактором (і то без ніякої освіти і навіть без партійного квитка!).

Обкладинка книги Д. Кервуда «Бродяги Півночі»

Із книжок, відредагованих редактором Поліщуком, я можу назвати тільки одну. Це книга Джеймса Кервуда (1878 – 1927) «Бродяги Півночі», котра вийшла в ДВУ невідомо якого року. Про її редагування К. П. згадав у листі до доньки ([5 березня 1932 р.](#) [ПВТ, с. 657]).

Якщо редагування однієї книги займало два тижні, то за рік редактор мав би підготувати до 20 книжок, а за 4 року – до 80. Де ж вони? Складання переліку редакторських праць К. П. – справа майбутнього.

Власна літературна творчість К. П. в цей період виразно пішла на спад. Він надрукував два віршики у головному компартійному журналі «[Червоний шлях](#)», далі два оповідання у відносно престижному журналі «[Життя й революція](#)». Решта була опублікована у маловідомих журналах, котрі не були спеціально літературними. Творчість представлена майже виключно оповіданнями, більших прозових творів К. П. в цей час не писав. Окремих книжкових видань не було. Рецензії на його твори цього часу невідомі.

В 1929 р. К. П. «продав» (за його [власним висловом](#) [ПВТ, с. 656]) Державному видавництву України свою книжку «Поліські шуми». Я розумію це так, що К. П. уклав із видавництвом договір і отримав аванс. А книга не була опублікована через арешт автора.

Як не дивно, К. П. не належав до ніякого письменницького колгоспу, яких у той час було кілька. Принаймні на це немає виразних вказівок. У літературне середовище Харкова К. П., здається, не вписався так само, як не вписався до середовища львівського. Про це харківське середовище він згадував із неприхованою ненавистю:

А куди ти хотіла йти, туди мені було не по дорозі. Те я бачив у п'янім редактораті й у будинку Блакитного на зустрічі «нового» (1928) року. Скажеш, може, що був ще «Гарт», «Плуг» і т. інше? Але ніщо не могло мене засліпити, щоб я не бачив нічого, як не бачить його семінарський дячок Тичина. Ціную Сосюру за його комунізм, ціную Рильського за його класицизм, але не терплю

«приспособленцев», як і всякого роду брехунів [Лист до Ганни Орлівни [з вересня 1932 р.](#) – ПВТ, с. 659 – 660].

Із цього фрагменту можна вивести, що К. П. не належав ані до «Гарту», ані до «Плугу» – двох головних літ-колгоспів. Мабуть, думки К. П. про своїх колеґ-літераторів не були таємницею для цих останніх, і вони платили Поліщуку тією самою монетою.

Інша біда спіткала К. П. із зовсім іншого боку. Він розійшовся із дружиною і переживав цей розрив дуже важко:

Я тому й жахався, що ти духовно чужа стала, що ти пішла шляхами не чуття, а мороку, лихого інстинкту, назвавши це своєю звичкою «шуканням». Які шукання справді могли бути з Ю. та йому подібними, коли вся мета їх в «приспособленчестве» [Лист до Ганни Орлівни [з 14 грудня 1934 р.](#) – ПВТ, с. 665].

[Ю. – це мабуть скорочене ім'я чи прізвище. С. Яковенко твердить, що за цим ховається російський письменник Володимир Юрезанський](#) (1898 – 1957), що Г. Орлівна закохалась у нього (орієнтовно в 1927 р.) і це стало причиною розриву [[ЯС](#) – ПВТ, с. 14]. «Чи справді так було, чи може хтось збрехав?» Справа вимагає незалежного з'ясування.

Харківський період життя К. П. закінчився 4 листопада 1929 року його арештом і засланням.

6. Перебування в ув'язненні й загибель

Отже, 4 листопада 1929 р. Кліма Поліщука заарештували ([СС](#)) – нібито у справі «Спілки визволення України».

Чому «нібито»? – Тому, що ця «організація» була вигадана чекістами дуже ретельно, з повним розумінням правил конспірації (як чекісти собі ці правила уявляли). «Організація» ділилась на «п'ятірки» (групи по 5 чоловік), і кожен «член» цієї «організації» був зобов'язаний визнати, хто його «завербував», хто ще входив у його «п'ятірку» і кого він, у свою чергу, «завербував», створюючи свою власну «п'ятірку».

У випадку К. П. ми нічого цього не знаємо. Весь час його перебування в ув'язненні – це суцільна загадка, котра вимагає ретельного вивчення за чекістськими документами. Але це – справа майбутнього. Нині ми маємо для цього періоду життя К. П. тільки «Список Сандармоху» та нечисленні листи з ув'язнення.

Після дуже недовгого слідства – якихось два місяці – К. П. судила колеґія ОГПУ. Виходить, в Москві? А чому так? Гласний процес, який відбувся у Харкові, провадило ДПУ УСРР. В той час Москва ще не наважувалась так зухвало і відверто порушувати суверенні права незалежної УСРР, котрі полягали в тому, що знищення українського народу було виключним правом місцевих чекістів, а не московських зайд.

Відповідно до того, що присуд був винесений найвищою ланкою в структурі ОГПУ (колеґією), формула звинувачення містила статті 58-10 та 58-13 Кримінального кодексу РРФСР (не УСРР!). Це не тому, що в Кримінальному кодексі УСРР не було відповідних статей, а тому, що московські товариші не цікавилися кодексами суверенних республік.

Отже, стаття 58-10 – це антирадянська пропаганда або агітація, також виготовлення або зберігання антирадянської літератури. Ясно, що К. Поліщук тут був винуватий цілком: якщо при обшуку, скажімо, в нього виявили друкований примірник його роману «Отаман Зелений», то тут маємо одночасно і «виготовлення», і «зберігання» в одному стакані. Покарання, передбачене цією статтею, було верхом радянського чоловіколюбства – не менше 6 місяців позбавлення волі. На щастя, стаття не передбачала обмеження на максимальний строк ув'язнення!

Далі, стаття 58-13 – це активна боротьба проти робітничого класу й революції, проявлені на відповідальній або секретній роботі за царського режиму або в контрреволюційних урядах в добу громадянської війни. Який епізод біографії К. П. дав підставу для застосування тієї статті – їй-богу, не знаю. «Список Сандармоху» нічого тут не допомагає, він теж цього не знає. Хіба що можна думати про газету «Народна воля», котру в 1918 році деякий час редагував К. П. Але це виглядає слабо й натягнуто. Залишається припустити, що чекісти знали про К. П. щось таке, чого ми абсолютно не знаємо. Або – більш імовірно – вигадали для нього якусь «відповідальну роботу» (міністром, чи що) в якомусь із українських урядів, котрі усі як один були контрреволюційні.

Натомість мені абсолютно незрозуміло: якщо К. Поліщука справді якось намагались приточити до справи СВУ, то цю «організацію» звинувачували у підготовці збройного повстання (стаття 58-2) і – головне! – там була «організаційна діяльність» (стаття 58-11). А їх К. Поліщуку якраз не інкримінували. Це не можна зрозуміти інакше, як тільки відокремлення справи К. П. від справи СВУ. Можливо, чекісти виявили, що по лінії СВУ вони вже нахпали достатньо народу, а от по статті 58-13 має місце відставання від п'ятирічного плану.

Також К. Поліщуку не були інкриміновані статті, які самі просились у звинувачення: контакти з іноземними державами на шкоду СРСР (стаття 58-3), надання допомоги міжнародній буржуазії (стаття 58-4), нарешті, шпигунство (стаття 58-6). Ну як можна собі уявити, що чоловік добровільно переїхав із буржуазного пекла до соціалістичного раю? Хіба не ясно – щоби шпигувати.

Мінімальний строк ув'язнення за статтею 58-13 – три роки, а максимальний знову не був зазначений. Московська колегія була щедра і в січні 1930 р. присудила К. Поліщуку 10 (десять!) років ув'язнення. Мені здається, що це був максимальний термін, який тоді практикувався.

Де провадилося слідство, де перебував К. П. під час оцього попереднього ув'язнення – доступні мені джерела не знають. Так чи інакші, вирок був винесений, і призначене покарання треба було відбувати.

«Список Сандармоху» вказує, що спочатку місцем ув'язнення К. П. був «Севлаг (с. Кам'янка Північного краю)». Скорочення Севлаг позначало дві різні структури. Перша, котра нам потрібна, мала повну назву «[Северные лагеря ОГПУ особого назначения](#)» (СевЛОН, спрощено Севлаг). Її не слід плутати із [Северным исправительно-трудовым лагерем](#) (існував у 1949 – 1957 рр. в Магаданській області).

«Наш» Севлаг був утворений 28 червня 1929 р. і розформований через два роки, 6 червня 1931 р. Управління його знаходилось спочатку в Усть-Сисольську

(нині – Сиктивкар, Комі АРСР), далі було перенесене в Котлас, а потім – у Сольвичегодськ (обидва – Архангельська область РФ).

Під час перебування К. Поліщука у Севлаге його дружину було заарештовано (20 січня 1931 р.) і заслано у Казахстан. Все у них було як у пісні:

Ты уехала в знойные степи,
Я ушёл на разведку в тайгу.
Над тобою лишь солнце палящее светит,
Надо мною лишь кедры в снегу.

А путь и далёк и долог,
И нельзя повернуть нам назад...

Отаку жалісливу пісню радянського соціалістичного раба склали С. Гребенников та М. Добронравов, а О. М. Пахмутова написала для неї музику.

Однак Севлаг – великий, і хотілося би знати, де саме перебував у ньому К. П. На всій півночі європейської частини РФ нині є тільки одна Кам’янка – [поселення](#) у Мезенському районі Архангельської області РФ на р. Мезень, у 35 км від впадіння Мезені у Біле море. Але є сумнів, що згадано саме сей пункт, бо він лежить безмалю за 600 км на північний захід від центру Севлага (Сиктивкара). Хоч який би великий був цей табір, а на таку віддаль виносити свої табірні пункти він, думаю, не міг.

Спогади К. Поліщука «Літературна бабуся» мають сигнатуру: «1930 року, 10 – 23 травня, 9-й робпункт “Лебеда”». Де знаходився цей «робпункт» – я не знаю.

На яких роботах був у цьому таборі К. Поліщук – невідомо.

Далі чекісти відійшли від процитованої пісні й етапували К. Поліщука у той самий Казахстан. Для цього ми маємо цілком надійне джерело – листи самого К. П. із Казахстану.

К. П. не міг знати причини такого «переїзду», але ми тепер бачимо, що Севлаг у цей час перебував у процесі ліквідації (переформування), а Карлаг ([Карагандинский исправительно-трудовой лагерь](#)), створений 12 грудня 1930 р. – якраз у стадії наповнення рабською силою.

І от у листі з [5 липня 1931 р.](#) К. П. писав, що 29 травня він виїхав (ну, це так говорить «виїхав» – замість «вивезли» або «етапували»), а 8 червня був уже в Караганді [ПВТ, с. 655]. К. П. додатково зазначив, що він написав про це ще 18 червня, а тут на всяк випадок повторив, і подав свою адресу: «Казахстан, г. Акмолинск, почт. отд. Большая Михайловка, Каз. ИТЛ ОГПУ, совхоз «Гигант» (мені)».

Із [Пінюга](#) (це у Підосинівському районі на півночі Кіровської області РФ) залізниця веде у Кіров (Вятку) – Молотов (Пермь) – Свердловськ (Єкатеринбург) – Курган – Петропавловськ – а далі вже якось до Караганди. Протяжність цього маршруту – трохи більше 2 тисяч км. (Звичайно, могли бути й інші маршрути, але цей – здається, найкоротший.)

Далі, Большая Михайловка нині вважається пригородом Караганди. Совхоз «Гигант» – це той самий Карлаг, тільки з «людським обличчям» (ну, наскільки у соціалізму може бути «людське обличчя»). Він займав велетенську територію довкола Караганди і мав завданням забезпечувати харчами промисловість цього регіону. От в’язні табору й працювали у цьому «совхозе».

Але на той час (5 липня 1931 р.) К. П. був не на польових роботах: «Працюю **тимчасово** в культурно-виховній частині». В цей час К. П. ще не знав, що сталося із його дружиною, і тому просив доньку: «Хочу дуже знати все-все про твоє життя й життя мами та баби. Передай їм обом моє щире привітання».

В наступному листі з [5 березня 1932 р.](#) К. П. уже знав, що його дружину заарештували і заслали, тому просить доньку: «Коли знатимеш, де мама, то напишеш мені, щоб і я міг знати, слово їй написати» [ПВТ, с. 657].

Далі у листі з [22 квітня 1932 р.](#) К. П. зазначив місце свого перебування як с. [Долинське](#) в Казахстані [ПВТ, с. 658]. Слід знати, що в цьому селі знаходилась адміністрація Карлага; Караганда – нині мільйонне місто – було тоді зовсім непоказним місцем у 33 км на північний схід від Долинського. Робітниче селище Караганда було створене допіру в 1931 р.

(Слід знати, що у ПВТ [с. 658] цей лист опублікований під помилковою датою 22 квітня **1931** року. І так у біографії К. Поліщука нічого певного немає, а тут іще друкарські помилки горе-видавців доводиться виправляти!)

Портрет К. Поліщука, 1932 р.

В Караганді 12 жовтня 1932 р. зроблено і найбільш відоме фото К. Поліщука, яке він надіслав своїй доньці Лесі.

Дізнавшись адресу дружини, К. П. у вересні 1932 р. написав їй [листа](#) [ПВТ, с. 659 – 661] зі спогадами про минуле і літературними планами. Про життя в таборі – ані слова. Тим самим предметам присвячено і [лист](#) К. П. до дружини з 27 лютого 1933 р. [ПВТ, с. 662 – 663], єдина пожива в ньому для цього розділу – це вказівка на с. Долинське як місце перебування К. П. З цього можна вивести, що він мав якусь роботу при адміністрації табору.

Наступний [лист](#) К. П. відправлений через 22 місяці, 14 грудня 1934 р. [ПВТ, с. 664 – 666], проливає трохи світла на оцю роботу:

«Посилаю для ознайомлення з моєю газетярською роботою, якою я розважаю себе іноді, два своїх фейлетони [...] Пишу іноді театральні рецензії на місцеві постанови, бо тут є артисти з Московського художнього і з «Березоля», але оцінити їхню роботу нема кому».

Здається, ота «тимчасова» робота у культурно-виховній частині тривала і до цього часу. Немає нічого більш постійного, ніж тимчасові заходи!

Далі К. Поліщука знову етапували, на цей раз із Карлага на Соловки. Коли саме це сталося – наші джерела не знають. С. Яковенко зазначив дату 27 червня 1935 р., не подавши, своїм звичаєм, джерела [[ЯС](#) – ПВТ, с. 18]. Це потребує незалежного підтвердження.

[Лист](#) К. П. з 20 серпня 1936 р. позначений уже «О. Соловки (на Білому морі)» [ПВТ, с. 667 – 668]. Там маємо такі подробиці:

Тож як мав ще наприкінці травня листівку від мами, яку вона вислала з Актюби в перших числах травня [...] так і досі більш нічого не чую й не знаю. [...] Посилку, що ти її вислала мені 29 липня з Актюби, я одержав тут 9 серпня.

Отже, Г. Орлівна із дочкою в той час (влітку 1936 р.) перебували в [Актюбі](#). Це всього якихось 1100 км на захід від Караганди, як на казахські масштаби – зовсім поруч. Але до Соловецьких островів звідти було понад 2000 км.

Наприкінці листа К. П. зазначив, що з грудня 1936 р. його адреса буде: «Карельская АССР, г. Кемь, Кировск. ж. д. 8-е отделение ББК НКВД – мені».

Тут знову слід дати деякі географічні пояснення. [Соловецький табір](#) як окрема одиниця був розформований у грудні 1933 р. Це, ясна річ, не означало, що там більше не було в'язниці – ні, вона як була перед тим, так і продовжувала бути після того, тільки тепер вважалась відділенням [Біломорсько-Балтійського табору](#).

Далі, слід знати, що [Кіровська залізниця](#) – це власне Мурманська залізниця, протягнута від Петрозаводська до Мурманська в 1915 – 1916 рр., ще за царя, без жодної участі тов. Кірова. Кіровською вона названа в 1935 році. Далі, [Кемь](#) – це місто в Карелії при впадінні ріки Кемь у Біле море, там і однойменна залізнична станція Кіровської залізниці. Щоби потрапити із Кемі на Великий Соловецький острів, де була головна тюрма, треба проплисти Білим морем 53 км на схід. Отже, Кемь – це найближча до Соловків залізнична станція.

Далі, ББК – це не Біломорсько-балтійський канал; в даний час це скорочення позначало [Біломорсько-Балтійський комбінат](#) – виробничу структуру, в якій працювали в'язні одноіменного табору. (Совхоз Гигант, тільки у профіль.) У документі від 17 серпня 1933 р., на який вказує дане посилання, перелічено грандіозні задачі цього комбінату. А от 8-е відділення ББК, як [зазначають](#) сучасні російські дослідники, звалось не тільки Соловецьким, а ще й *спеціальним (штрафним)*.

В останньому із відомих мені листів, з [16 січня 1937 р.](#) з Соловків [ПВТ, с. 669 – 672], К. П. подякував дружині за посилку, відправлену з Актюбинська 21 грудня 1936 р. – він її отримав 4 січня 1937 р.

Далі він зазначив: «Із величезною приємністю ходжу сторожувати, мерзнути по вісім годин». У «Списку Сандармоху» також зазначено, що на Соловках К. П. «працював сторожем на складі».

Коли числити на «зачеты рабочих дней», яких я маю до 600, то через рік, десь у січні чи лютому 1938 року, я повинен був би звільнитися. Так було мені дано тут офіційну довідку рік тому назад.

Рік тому назад – це січень 1936 р. Можна думати, що ця довідка була дана К. Поліщуку при етапуванні із Карлага на Соловки, але це – тільки припущення.

Далі К. П. пригадував:

Минулого літа [1936 р.] було тут кілька днів спеки. Я спалив на собі всю шкіру на сонці (робив на городах), а проте не нагрівся.

Оце стільки ми знаємо про життя К. П. в останньому місці його ув'язнення.

Далі – тільки загальна інформація. 26 листопада 1936 р. було видано наказ НКВД, за яким Соловецьке відділення ББК було передано у підпорядкування 10-го відділу Головного управління державної безпеки НКВД і реорганізовано у Соловецьку тюрму особливого призначення, яка відзначалась надзвичайно

суворим режимом ([цитована довідка](#) «Меморіалу»). От при запровадженні цього режиму, я думаю, у в'язнів повідбирали усі папери, про що загадав С. Яковенко [[ЯС](#) – ПВТ, с. 18]. Факт вимагає незалежного підтвердження.

А далі була постанова окремої трійки Управління НКВД Ленінградської області від 9 жовтня 1937 р., яким було засуджено на розстріл велику кількість соловецьких в'язнів. 27 жовтня 1937 р. засуджених повантажили на баржі й відвезли до містечка [Повенець](#) на північному березі Онезького озера. Шлях (десь 280 км) проходив Білим морем і далі Біломорсько-Балтійським каналом (який хоч на щось-таки знадобився. Чому він не замерз в цю пору року – я не знаю). Із Повенця в'язнів гнали пішки 10 км до урочища Сандармох і далі кількома групами розстріляли (27 жовтня, 2 та 3 листопада 1937 р.).

«Список Сандармоху» говорить, що К. Поліщука розстріляли в останній групі, 3 листопада. Але чи є на це документальне підтвердження, чи дату слід розуміти як «не пізніше 3 листопада» – невідомо, це ще треба з'ясувати.

Все, що написано в цьому розділі, може зазнати кардинальних змін, коли будуть опубліковані матеріали НКВД про К. Поліщука та його родину.

Висновки

1. В першому періоді відносно надійним можна вважати факт навчання К. П. у Вищому художньому училищі в Петербурзі (орієнтовно вересень 1909 – червень 1910 р.). Викладачі і студенти училища становили художню еліту Російської імперії, але К. Поліщук не знав нікого з них, і ніхто з цієї еліти не знав К. Поліщука.

Після повернення з Петербурга К. П. жив до 1913 року включно у рідному Краснополі, в 1914 р. – у Житомирі.

2. В часи Першої світової війни ми можемо твердити, що:

- К. П. мобілізували до війська в грудні 1914 р.;
- К. П. перебував у запасному батальйоні в Кременчуку (січень 1915 р.);
- К. П. в липні 1915 р. брав участь у битві на ріці Нарев (у сучасній Польщі) і дістав гострий психічний розлад;
- К. П. лікувався у Таганрозі (серпень 1915 р.) і далі мав відпустку (вересень – листопад 1915 р.);
- К. П. перебував на Північному фронті в районі Риги десь недалеко від лінії боїв (грудень 1915 – січень 1917 р.);
- у серпні – жовтні 1917 р. К. П. так само перебував на Північному фронті, але в глибокому тилу, зокрема, редагував газету «Український голос»;
- під час стихійної самодемобілізації російської армії (орієнтовно у листопаді 1917 р.) К. П. виїхав в Україну.

3. В період визвольних змагань:

- в грудні 1917 р. К. П. перебував у Києві, редагував газету «Наш голос»;
- в кінці січня 1918 р. К. П. утік із Києва перед наступом більшовиків;
- але уже в березні 1918 р. К. П. повернувся до Києва і перебував тут до кінця серпня 1919 р. В цей час він редагував газету «Народна воля» (28 липня – 15 вересня 1918 р.), брав участь в організації в Києві перших літературних колгоспів (грудень 1918 – серпень 1919 р.);

– під час наступу білої армії К. П. утік із Києва до Кам'янця-Подільського (початок вересня 1919 р.);

– К. П. повернувся до Києва наприкінці жовтня 1919 р. і перебував там до відступу польської армії з Києва (червень 1920 р.); десь у цей час він оженився;

– в липні – листопаді 1920 р. К. П. перебував мабуть у складі армії Української народної республіки (союзної з Польщею);

– в кінці листопада 1920 р. К. П. разом з армією УНР перейшов Збруч і опинився у Галичині, яку окупувала Польща.

4. В Галичині К. П. перебував переважно у Львові, де друкувались написані ним книги. У лютому 1921 р. в Бережанах народилась його дочка Леся.

Під час перебування в Галичині К. П. не брав участі в українському літературному житті, не знав нікого з українських літераторів і ніхто з цих літераторів не знав К. Поліщука.

5. Восени 1925 р. К. Поліщук із родиною переїхав до Харкова. Там він працював редактором Державного видавництва України, був знайомий із деякими харківськими літераторами, котрі, однак, ніколи не признавалися до свого знайомства із К. Поліщуком.

6. 4 листопада 1929 р. К. П. був заарештований і у січні 1930 р. засуджений на 10 років ув'язнення.

До квітня 1931 р. К. П. перебував у Північному таборі (Севлаг) у сучасній республіці Комі.

Від травня 1931 р. К. П. був ув'язнений у Карагандинському таборі (Карлаг) у Казахстані, де працював у культурно-виховній частині.

Десь між груднем 1934 і літом 1936 р. К. П. перевели із Карлага на Соловки на Білому морі (в Архангельській області Росії), де він перебував до кінця жовтня 1937 р. Потім його у складі великої групи в'язнів вивезли у Повенець і не пізніше 3 листопада 1937 р. розстріляли в урочищі Сандармох.

7. В окресленій біографії К. Поліщука дуже багато сумнівного, непевного і неясного. Введення в обіг нових документів може значно змінити накреслену картину.

Риси світогляду

Перш ніж переходити до аналізу літературної творчості Кліма Поліщука, я хочу окреслити загальні риси його світогляду, які зумовлювали те або інше освітлення подій в його творах. Я не буду намагатись резюмувати ці риси своїми словами, натомість спробую окреслити їх за допомогою цитат із творів К. П.

Зневіра, байдужість до життя

Не тратьте, куме, сили,
Спускайтеся на дно.

Цією приповідкою можна охарактеризувати найбільш виразну рису світогляду К. Поліщука – зневіру, байдужість до життя.

Чує моє серце, що і в них є тоскнота, що от-от високий тенорок ввірветься і в полях чорним кажаном заб'ється істеричний плач. **Ми і вони – однакові.** ([В часи безнадійності](#) 7 серпня 1915 р.)

Мусили розсипатися по дорозі, яка йшла **Бог знає звідки і куди.** ([В часи безнадійності](#))

Хтось нащось комусь кидав квітки червоні і білі, але вони падали на дорогу і зараз же були розтоптані важкими чобітьми. ([Страдницький шлях](#) 6 серпня 1917 р.)

З тяжкою нудотою в серці **бреду кудись. Куди? – Не знаю я.** ([Страдницький шлях](#) 6 серпня 1917 р.)

Скільки тут пролито крові, насипано могил, наставлено хрестів! Страшно дивитися, а ще страшніше думати про це. Кажуть, що люди призвичаюються, – не знаю. Я, власне, сказав би, як хто, а я три роки майже-майже **лишаюся тим самим**, що й був. ([В нетрях Латвії](#) 26 жовтня 1917 р.)

Бачив людей і інших, які **безумно** кидались вперед і різали того, хто стрічавсь на їхній дорозі, вони в той час, не задумуючись, зарізали б матір і батька або самі згинули б у своїм безумстві. Таких людей за їх уміння тратити самовладу і за їх здатність різати тут називають «героями». Але життя таких людей, будь воно тисячу разів «героїчним», **мені зовсім не подобається**, здається чимсь незрозумілим, образливим. ([В нетрях Латвії](#) 26 жовтня 1917 р.)

Все стало споминами і **моє життя стало безмістовним сном без мети і значення.** ([Він кохав сонце](#) 1917 р.)

В таку тяжку годину **незрозумілої боротьби** посилали на фронт все нових і нових борців, а самі з плачем і з ненавистю стрічали повертаючих інвалідів. ([Ганебна справа](#) Жовтень 1918 р.)

... На розі двох найбільших вулиць столиці нашої **неіснуючої держави.** ([Білі конвалії](#) 1 листопада 1918 р.)

В наші сумні часи, коли в запалі боротьби змішалось **в одну кучу добро і зло...** В сучасні дні кривавого безумства. ([Було колись](#) 1918 р.)

Поляки йшли до церкви і разом з українцями молилися одному Богові і колядували одних колядок... Одні і другі славили Христа, одні й другі жили

між собою в добрій згоді, бо **всі вони однаково кохали** рідні береги Тетерева і любили своє село. ([Біла панна](#) 1918 р.)

Колись блукав на полях кривавої боротьби і мріяв майбутніми днями вселюдного щастя й волі, тепер **знесилений в боротьбі за свою мрію**, – прагну тихого спокою. ([Червоні рядна](#) Січень 1919 р.)

Ах, вернулась кривава мана / І червонії птахи летять... ([«Миготять...»](#) 12 лютого 1919 р.)

І тільки спогад в тьмі руїн / Про жарт Німого жити буде. ([«Миготять...»](#) 19 лютого 1919 р.)

Захоплення боротьбою з «ворогами народа» мало по малу **стало змінятися байдужістю до всього оточуючого**, окрім того, що так владно бриніло в повітрі... [тобто сексу] ([Старий образ](#) 25 лютого 1919 р.)

На розі двох великих вулиць я мусив якийсь час затриматись, бо тут **хтось когось** «приканчивал», а тому й я мусив «виявити» свою «зненависть» до того, що лежав в крові. ([Старий образ](#))

Я сам не свій. – **Розділений на двоє**, / Сховав кудись нестриману печаль. ([Одна ніч](#) 18 березня 1919 р.)

...Не витримав я пестоців кривавих... / **Скоривсь всьому... На землю ліг...** ([Одна ніч](#) 18 березня 1919 р.)

Пішов у військо. **Бився з кимсь, перемагав когось** і навіть до отаманства дослужився. ([На волі](#) 4 серпня 1919 р.)

В місті великий здвиг. Демонструються **якісь сили**. ([Фрагменти життя](#) Осінь 1919 р.)

Бачить – **кудись чогось біжать якісь люди**. Біжать старі й малі. Побіг і собі разом з ними. Бігли в поле і спотикались на межах. **Звідкілясь** почулися вистріли. **Хтось щось** кричав, як не при своїй пам'яті. ([Подіялось щось](#) Листопад 1919 р.)

Все життя тільки тлінь... ([Звуколірність](#), 23 грудня 1919 р.)

І розкаже пісні чорна даль, / Як вмирали **велети й раби...** ([«Як згорить останнє – стану сам...»](#) 16 лютого 1920 р.)

Останній день. – І скільки ж їх прожито. – А з кожнім днем **все більше й більше крові**. ([«Сьогодні день, можливо, вже останній...»](#) 2 травня 1920 р.)

Тепер він вже два роки «вірою і правдою» служить **всім українським владам по черзі** і називає себе «переконаним самостійником». ([Хай бог розсудить їх](#) 29 серпня 1920 р.)

Що не рік, так смутнішає зір, що не осінь – глибшає туга за минулим і **зростає зневіра в людей**. ([Отаманша Соколовська](#) 7 вересня 1920 р.)

Часами сам собі дивуюся, як так могло статися, що я, будучи запеклим революціонером, що сліпо потурав вимогам пролетарського шлунка, зробився покірним **рабом абстрактних думок** та інтимних поривань душі?.. ([Отаманша Соколовська](#))

Тоді була третя осінь революції і я вже встиг **виснажитися й стомитися в боротьбі** за шлункові інтереси. ([Отаманша Соколовська](#))

Вірить? – Не вірить? – Знаю! – **Хтось переможе когось**. («[Вірить? – Не вірить? – Знаю!](#)» [1921?])

Сам наклав на себе руки, залишивши записку про те, що «при сучасних умовах життя – **боротися не варто**»... ([Вічний жид](#) Травень 1921 р.)

Як є питанням і **наша сучасна боротьба**, оперта на чужих силах. ([Вічний жид](#))

Були часи, коли сам будував барикади [?] й захоплено ліз на ворожі багнети, але зараз я стомивсь, **нічого не можу, нічого не хочу**, та й нема з ким мені йти... ([Гад звіринський](#) Травень 1921 р.)

Були такі, що вірили в свою правду і боролися за неї, а **разом з ними був і я**. ([Скарби віків](#) 1 липня 1921 р.)

Мозок тривожила настирлива думка: «За яку таку Україну гинули вони тоді? **Чи варта була та вся справа** хоч одної краплі стрілецької крові? **Чи варто було класти** свої молоді голови за те, що планувалося?» ([Семиковецькі тінні](#) 20 липня 1921 р.)

Навчіть його, що не все, що сильне, заслуговує слави, – заговорив князь якимсь чудним, наче залізним голосом. – Навчіть його, що **сила є і в немочі**. ([Три хрести](#) 6 вересня 1921 р.)

І коли надвечір «**чужі**» залишили місто, «**наші**» створили «Тимчасовий комітет охорони революції», який забрав до своїх рук усю владу і охорону громадського спокою, заки не прийдуть «**свої**». ([Революційним шляхом](#) 12 листопада 1921 р.)

Цілих два роки «власної» війни, «власної» страшною, **безглуздою**, галасливою руйні заставили мене зійти на манівці. **Заблудився я між таборами** й загубив багатьох рідних і дорогих. Часто стрівав їх у цілком протилежнім таборі від того, в якому знаходився я. ([Великого бажайте!](#) 1 грудня 1921 р.)

Не хотілося навіть і думати про те, що **десь хтось шаліє в боротьбі** за кусок насущного і навіжено руйнує спокій знесилених. ([Між «своїми»](#) [1921 р.?)

Було два табори: **озброєні й не озброєні** і не було ніякої влади, крім влади одного голоду. ([Ліпший світ](#) Весна 1922 р.)

– От, – думав я, – був березіль 1917 року і був загальний вибух, потім жовтень того ж року і все пішло **загадковими шляхами**. Для одних вони були ясні, для других – ні. ([Медобор](#) Осінь 1924 р.)

Висновок: настрої виснаженості, втоми від марної боротьби, байдужість до того, хто з ким і за що бореться – не є випадковими, вони системно проходять через усю творчість Кліма Поліщука.

Відсутність ідеї, котра одна могла би запалити чоловіка до упертої, наполегливої боротьби, привела К. П. до переконання, що будь-яка боротьба

марна, що особисті зусилля людини не можуть змінити не те що загальний хід подій, але навіть її власну долю. Отже, залишалось спускатися на дно.

Радикальний пацифізм

Про свій пацифізм К. Поліщук відверто писав в автобіографії: «Війну Клим ненавидів і старався всіми способами якось вирватися» (Аб-25). Це підтверджується і наступними цитатами із його творів:

А я бажала б **всесвітнього спокою** і загального добра. ([Проклята руїна](#) 1912 р.)

Станеться надзвичайне чудо, коли гармати розсиплються на порох, а рушниці перетворяться в пастуші палиці, з якими підуть додому всі знесені війною сірі люди і понесуть до рідних хат **радісну вість про мир на землі**. ([Тоді, як було Різдво](#) 6 січня 1917 р.)

Мені хочеться кудись утекти. Встати і потай пройти туди, де сидять сміливі люди в залізних касках, і сказати їм:

– Ось я сам прийшов до вас. Ми ж не гладіатори, щоб різатись для чиєїсь утіхи, а **боронити я не маю кого**. Все, що лише було в мене дорогого, вже зневажено й розбито. ([Щось непевне](#) 26 лютого 1917 р.)

Я вирішив утворити своєю особою **протест проти всього божевільства**. ([Щось непевне](#))

Ось він, чоловік і добрий християнин, який любить ближнього свого і душу складає за друзів своїх, **скрадається диким звіром** на такого самого, як і сам, чоловіка. ([Щось непевне](#))

Вони, подібно гадам, плазували в грязюці, де цілими днями пролежували в засідках на **інших, таких же самих людей**, і все задля того, щоб своє життя зберегти, щоб не полягти даремне. ([Злочинна тьма](#) 10 вересня 1917 р.)

Був він **парубок розумний**, скінчив якусь художньо-промислову школу, вважав себе гуманістом і християнином, а через те **рішуче повставав проти війни**. ([За правду](#) 10 січня 1918 р.)

Долоня рупором : «Гов!... Гов !.. Спиніться там!.. **Не лийте кров!..**» ([3 весняного](#) Травень 1919 р.)

Живіть спільно і **ніколи не сваріться між собою**. ([Бог чорних клубуків](#) 26 червня 1921 р.)

... Перші гарматні вибухи першої «власної» війни. **Будучи противником усяких воєн**, я зовсім не тішився цим. ([Великого бажайте!](#) 1 грудня 1921 р.)

Скажіть їм, щоб замирилися. Скажіть їм, що **війни не треба**. Скажіть, що я також... помилявся... ([Одне Різдво](#) 22 грудня 1921 р.)

Ти не повинен більше воювати! **Хай ті воюють, що вигадують ту війну!**

– Ні! – думав. – **Не треба війни!** Я робив добре, коли агітував проти неї. ([Світ червоний](#) Лютий – квітень 1922 р.)

Я не хочу й не можу бути розбійником! Я не знаю, **як можна вбивати таких, як сам, виснажених і вимучених горем людей**. Я тоді вже, ліпше, запалив би всю землю і хай горить. ([Отаман Зелений](#) Літо 1922 р.)

Скажіть їм, щоб замирилися. Скажіть їм, що **не треба війни**. Скажіть, що всяка війна – злочинство. ([Гуляйпільський «батько»](#) 1925 р.)

Пацифізм К. Поліщука логічно впливав із його зневіри. Раз боротьба не може принести нічого доброго не тільки громаді в цілому, але навіть самому борцю, то не й не треба боротися, воювати.

Як видно із наведених цитат, він був радикальним пацифістом, сказати б, фундаменталістом від пацифізму. Ніякої класифікації війн (справедливі / несправедливі, загарбницькі / визвольні і т. д.) він не знав і не хотів знати.

Філософія

Притаманне К. Поліщуку небажання і невміння розрізняти різні типи війн поширюється на інші сфери, утворюючи своєрідну філософію:

Ніхто не заперечить мені того, що **не можна не вірити в Бога**, того самого Бога, що мудрістю своєю дав всьому початок і призначив кінець ([В часи безнадійності](#) 8 серпня 1915 р.)

Ми обоє блукали, шукали і вірили в сяйво всесвітньої волі і любові, але зрозуміли в своїй самотності, що щастя лише там, де **душа відчуває Бога**. ([Цілком випадково](#) [1918 р.]

Де кінчається життя і починається смерть, сього ніхто не знає. Минуле жие в сучасному, а сучасне в будучому. ([Біла панна](#) 1918 р.)

Все, що творилося й твориться, являється низкою кінематографічних малюнків, лише з тією різницею, що ми всі являємося співучасниками цього величезного сценарію, що називається сучасне життя, і якраз **цього життя я не в силі зрозуміти**, і дарма тільки вишукую логіки явищ. ([Революційним шляхом](#) 12 листопада 1921 р.)

Те, що ми називаєм не справжнім і не дійовим, виявляється доконаним фактом в той час, як **наше справжнє і дійсне є наскрізь фальшиве**. ([Замість казки](#) 30 листопада 1921 р.)

Тоді хай це буде замість казки, коли не схочете прийняти за дійсність! ([Замість казки](#))

Нічого, крім того, що всі ми, пане генерале, **не знаємо дійсного** і так блукаємо манівцями, не маючи справжнього! ([Манівцями](#) 19 грудня 1921 р.)

«Усе, що є, має собі за причину те, що було, а все, що буде, вважатиме причиною те, що є тепер». ([Медобор](#) Осінь 1924 р.)

Те, що має бути, вже є, як і те, що вже було». ([Медобор](#))

Даремні були б мої (до когось) запитання **про дійсне того сну**, бо ніхто в цілому світі не зможе мені з'ясувати його таємниці. Ніхто. Навіть Каміль Флярмаріон, який каже, що «Бачити майбутнє, се значить просто бачити те, що наступить». ([Медобор](#)) [Неймовірно! Майбутнє – це те, що наступить! А ви як собі думали?]

«Не можна собі увявити того моменту, в якому станеться вичерпання, як рівно ж моменту, в якому стався початок». ([Медобор](#))

Із наведених цитат видно, що основна філософська проблема, яка хвилює літературних персонажів, створених К. Поліщуком – це неможливість відрізнити дійсність від сну / вигадки, сучасність – від минулого та / або майбутнього.

Оскільки це повторюється з одного твору в інший, тобто системно, виходить, що це проблема самого автора, а не якогось конкретного літературного персонажа, котрий живе своїм власним внутрішнім життям, а письменник, створивши такого, відходить убік і говорить: «Ну що ж я винен, коли він отакий і є?» Повторюся: це – проблема автора, а не його персонажів.

Важливо, що К. П. тільки ставить цю проблему в своїх творах, але не намагається її розв'язати, вказати якісь способи для розрізнення дійсності й вигадки. Схоже, він навіть не усвідомлював, що тут є проблема!

Якщо вже хто вскочив у такий сумнів, він мусить так чи інакше його подолати, бо без цього неможлива ніяка плідна конкретна діяльність.

Революційність

К. Поліщук жив у часи революції, знав це слово і вживав його у своїх творах:

Вітає ясні дні / Бунтарний Робесп'єр. ([«Хвилюймо духом дух...»](#) [1918 р.]

Хай живе **велика революція**, бо вона несе визволення всім пригнобленим народам. ([Цілком випадково](#) [1918 р.]

Не для гайдамаччини сліпої, не для свавільного козацтва, не для бундючливого гетьманства **я офірував собою**, а для золотих ланів рідних, для рідного неба блакитного.

О, яка радість перемоги панувала в моїм серці, коли з розгорнутими прапорами ми **йшли слідом за ворогом**.

Визволення у вільній праці **на вільній від буржуазної експлуатації землі**. Визволення селянства в його владі. ([Червоне марево](#) 1918 р.)

А **революція** являється могутнім натхненням стихії, яка шляхом руїнного страждання приведе до тієї межі, за якою починається нива творчої праці.

Змучені горем і нуждою голодні робітники та солдати не змогли більше терпіти кривавого царя і **зробили революцію**. ([Ганебна справа](#) Жовтень 1918 р.)

З прапором могутнім йде Народна рада, / Гинуть чорні душі і злочинна зрада... ([Дужі й непоборні](#) 25 січня 1919 р.)

А весною, на вільному полі, / Линуть співи **визволення й волі...** ([Слава](#) 12 березня 1919 р.)

Буде **воля** світитись над нами, / Наче сонце ясної весни. ([3 весняного](#) Травень 1919 р.)

Останній наступ наш не знатиме упину / І вдарить ворога в залякану злу спину. ([Шалений кінь](#) Літо 1920 р.) [перезфразований «Інтернаціонал»: [Се вже бій остаточний](#) / Перемога нас жде]

Але чує душа після наших слідів: / Велич **Волі** ще дужче засяє. ([Здвиг](#) Лютий 1921 р.)

Я [Я-Опв] людина цілком вільна і по своїх переконаннях справжній анархіст-індивідуаліст. Ніколи ні до якої політичної партії не належав, але **завжди був за революцією.** ([Воєнко](#) 2 липня 1921 р.)

Я промовляв до себе **найреволюційніші промови**, укладав найскладніші плани державних переворотів. ([За ґратами](#) 21 серпня 1921 р.)

– Як ти думаєш, чи доб'ємось ми коли своєї самостійності?

Я, будучи **переконаним революціонером**, відповідав:

– Коли Москва розпочне **революцію**, то цілком можливо, що... ([Великого бажайте!](#) 1 грудня 1921 р.)

Полум'я збройно розгорну, / В небі розпалю вогні ([«Вірить? – Не вірить? – Знаю!»](#) [1921 р.])

Коли не казка мрій, / А рев страшних гармат / Потягне всіх у бій, / То впаде чорний кат / На стерні вільних жнив... ([Перемога](#) [1921 р.])

Востаннє розгорнем знамена / І випустим клич боєвий ([Пора](#) [1921 р.]) [ще «Інтернаціонал»]

Ми пройдемо дорогу страшну, / Поцілуєм останній поріг. – / О, вітайте ж майбутню весну, / Хто осінній туман перемиг... ([На вигнанні](#) [1921 р.])

Краще вдарте молотом в кайдани / Серед злої ночі... ([На вигнанні](#) [1921 р.])

Сильні в борні не ридають, / Дужим нема самозгуби... ([На вигнанні](#))

Таким чином, створені К. Поліщуком я-оповідачі виступають переконаними революціонерами, принаймні в якомусь періоді свого життя. Системність таких заяв дозволяє думати, що це – погляди самого автора.

Маленький недолік такої революційності полягає в тому, що К. П. ніколи не замислювався – в чому власне полягає революція, що значить це слово. Ну, маємо його твори такими, якими вони є – без таких визначень.

Радянофільство

Неясність поняття «революція» у К. Поліщука вкупі із байдужістю до розрізнення друзів і ворогів приводить до скочування автора у звичайнісінький радянське, радянофільство, радянське і радянське:

З червоним прапором в руках, з гордо піднятою головою, в сміливім змаганні з ворогом, він був прекрасний собою. ([Він кохав сонце](#) [Жовтень] 1917 р.)

Свято Волі і **червоні** прапори усіх помирили. ([Ганебна справа](#) Жовтень 1918 р.)

І **червоно-**чудна хоругов / Піднялася в страшній боротьбі... ([«Миготять...»](#) 14 лютого 1919 р.)

Вечером йшли «наші» і несли з собою **червоні** прапори. ([Червоні рядна](#) Січень 1919 р.)

Як мак **червоний**, майовий, / Цвітуть визвольних днів прапори ([«Миготять...»](#) 19 лютого 1919 р.)

Валка за валкою скриплять навантажені вози. Черепащачим кроком гримають важкі панцирники. **Червоними маками цвітуть** розгорнуті стяги. ([Фрагменти життя](#) Осінь 1919 р.)

Гей, куди лиш не стань і куди лиш не глянь – / Скрізь і всюди **червоні** простори... ([Здвиг](#) Лютий 1921 р.)

Ідея самостійної Української держави. В той час, як така держава вже існує, ми все ж таки не перестаємо її шукати і знаходимо своє місце за колючими дротами.

– Не розумію, – промовив гаряче товариш, звертаючись чомусь до мене. – Що це є? **Чи не радянська**, га?

– То не так важно, як вона називається, а важно те, що є фактом! ([Замість казки](#) 30 листопада 1921 р.)

І вже напередодні Різдва майже на кожному кроці говорили:

– Чи не краще було б помиритися?

Запевнення наших агітаторів в тому, що «ми змагаємося за визволення, а не поневолення», мало що помагали.

– **Робочий робочого дерти не буде!** – відповідали на те. – А через оту Україну ми навіть свят не будемо бачити. ([Одне Різдво](#) 22 грудня 1921 р.)

Гойдатимем сонячні дзвони / Над чолом схвильованих Рад... ([Пора](#) [1921 р.?)

Прямує, наче тінь, / **Червоний наш пророк**, / В огнисту далечінь... ([«Хвилюймо духом дух...»](#) [1921 р.?)

«Визволений раб» співає «Інтернаціонал». Аж тоді визволився! ([Начерки олівцем](#) 1 травня 1922 р.)

Один молився до неба блакитного, другий до **зірниці червоної**, а третій чорній землі кланявся. ([Рідний наш Ісус](#)) [Серпень 1922 р.] [А ще це оповідання цікаве тим, що тут є і пани, і куркулі, і середняки, і незаможники – весь набір більшовицької соціології.]

Отже, червоні прапори, як і все інше червоне, з'являється у творах К. Поліщука наприкінці 1917 року, коли і без нього все довкола було червоним. А К. П. старався не відставати від життя.

Контрреволюційність

Але само-ототожнення себе із червоними (радянцями) не було стійким у К. Поліщука, і поряд із революційністю цілком виразно виступає контрреволюційність:

Розділимо тони в півтони, / Розкидаєм зло барикад. ([Пора](#) [Літо 1918 р.?)

Я за революцію визволяючу, **але не за революцію руйнуючу**, бо там, де панує руїна, життя немає... ([Червоне марево](#) 1918 р.)

Того, чого не могла зробити війна, те зробила революція. Надто вже я відчував її, надто горів її вогнем. І прийшов час туги, коли я так гостро відчув **самотність своєї душі**. ([Цілком випадково](#) [1918 р.]

І шаленів **вселюдний дикий Хам**. ([«Миготять...»](#) 17 лютого 1919 р.)

Забриніли пісні перемоги, / Задзвонило **подзвіння кайдан**. ([З весняного](#) Травень 1919 р.)

Кличуть його на барикади. **Він залишив їх** і пішов дорогами власного шукання. ([Фрагменти життя](#) Осінь 1919 р.)

Я теж тягнуся за революцією, але **не маю змоги**. Від вчорашнього дня зробився непорушним. Виснажився в своїх почуваннях і надто призвичаївся до себе. ([Фрагменти життя](#))

Там площі і майдани, / Безумство й розпач днів, / **Трибуни і кайдани** / Й революційний спів... («[Замкнім залізні двері...](#)» 19 квітня 1920 р.)

І все, що десь збиралося віками, / Чим билися не раз серця, / Прошло, як метеор безмежний перед нами. / І бризнуло **огнем кінця**... («[Заметеорились простори й гори...](#)» 20 квітня 1920 р.)

Вчорашній світ **сьогоднішнім розбито** / В ім'я ідей одвічної любові... («[Сьогодні день, можливо, вже останній...](#)» 2 травня 1920 р.)

Вирікли «анафему» і **назвали «зрадником**». Мали рацію. Життя їх стало іншим, а я був ворогом його. ([Переспіви співаного](#) 10 вересня 1921 р.)

Думаючи про них на самоті, бачив перед собою їх сліпо захоплені лиця і чув їх «програмову» мову, завдяки якій вони зуміли на якийсь час стати тими казковими каліфами, які, жартуючи, **нищили нерозвинене і карали на смерть ненароджене**. І якось дивно, надзвичайно чудно було відчувати те, що я з ними уявляю якусь цілість. ([Революційним шляхом](#) 12 листопада 1921 р.)

Так, **утратив віру в тих**, кого досі вважав відданими справі боротьби за право гноблених і хто досі здавався мені покликаним самою революцією. ([Революційним шляхом](#))

І на коси Твої кучеряві / Натягаєш **фригійський ковпак**... ([Моїй країні](#) [1921 р.]) [Котрий «моїй країні» не личить.]

Отже, з погляду К. Поліщука, та революція, котра була в його час, була неправильна, а він був за правильну революцію. А це й є контрреволюційність.

Свій шлях

Свою контрреволюційність, своє розходження із революцією К. Поліщук мотивував тим, що він хоче бути самим собою і йти своїм шляхом:

Кличуть його на барикади. Він залишив їх і пішов **дорогами власного шукання**. ([Фрагменти життя](#) Осінь 1919 р.)

До страшної нудоти зненавидів їх і відчув потребу бути **самим собою**, щоб міг вільно думати. ([Революційним шляхом](#) 12 листопада 1921 р.)

Замість того, щоб стати **самим собою**, я став слухняним рабом її партійного переконання ([Замість казки](#) 30 листопада 1921 р.)

– Чи розумієте ви тепер те, що я хочу бути **самим собою**?

– Не розумію! – здивувався генерал. – Як так **самим собою** і яку ідею маєте ви? ([Манівцями](#) 19 грудня 1921 р.)

Я піду **своїм власним шляхом**, тим самим, яким задумав іти ще минулої ночі, але так нещасливо. ([Манівцями](#))

Всі ми не знаємо дійсного і так блукаємо манівцями, не маючи справжнього! І коли я знайшов до нього **свій шлях**, то ніхто не сміє ставати мені на перешкоді! ([Манівцями](#))

Я не робив «зміни», а через те не мав трьох гривень. Я **був сам собою** і став «зрадником». ([Переспіви співаного](#) 10 вересня 1921 р.)

Зрозумів, що тепер мусить сам собі шукати **своїх шляхів** ([Отаман Зелений](#) 1921 р.)

Тепер же я мушу бути «**самим собою**». ([Світ червоний](#) Весна 1922 р.)
Адже ж тобі не це пошкодило бути **самим собою**? ([Світ червоний](#))

Чуття нового рішучо перемогло його й поправило **своїми шляхами** ([В сутінку печер святих](#) Літо 1922 р.)

Плюньте ви на все і йдіть собі **власним шляхом**, здобуйте все власними силами і так доб'єтеся свого. ([Потурченко-Потурчишин](#) Жовтень 1922 р.)

«**Іду своїм шляхом**. Як за годину моя ділянка фронту буде звільнена, і ви мусите подбати про це. Отже, скінчено!» ([Гуляйпільський «батько»](#) [1925 р.]

Можемо зробити висновок, що «бути самим собою» та «йти своїм шляхом» – то постійні вирази у творах К. Поліщука, спосіб говорити (façon de parler, як кажуть французи). І якщо бути самим собою – це природне бажання, котре не потребує раціональної мотивації, то пропозиція йти своїм шляхом природно викликає запитання – а куди саме? Здається, К. Поліщуку це було байдуже, і він ніколи не відкрив цієї своєї таємниці – як конкретно він собі уявляв оцей «свій шлях».

Хіба що сотник Дик – персонаж роману «Гуляйпільський «батько» – пішов «своїм шляхом», зрадивши Україну і перейшовши на бік червоних, де він дослужився до помітної посади. Чи вважав К. Полішук цей «свій шлях» за універсальний рецепт?

Утеча

Оскільки герої К. Поліщука не знають, куди має йти отой їх «свій шлях» – то їм байдуже, куди йти. Також не кожен має сміливість і спритність, щоби отак із українців та прямо перестрибнути до червоних. Тому герої К. П. часто вдаються до простішого варіанту «свого шляху», а саме – утечі.

Тікають ці герої так часто і так охоче, що можна виділити кілька композиційних схем.

Найбільш розвиненою є **схема № 1**: пригода 1 → утеча 1 → пригода 2 → утеча 2 → пригода 3. Так побудовано Я-Оп:

[Цілком випадково](#) [1918 р.]

[Великого бажайте!](#) (1 грудня 1921 р.)

Також оповідання «[Ганебна справа](#)» (жовтень 1918 р.)

Схема № 2 є спрощенням схеми № 1: утеча 1 → пригода → утеча 2. Так побудовані наступні Я-Оп:

[Старий образ](#) 25 лютого 1919 р.

[На волі](#) 4 серпня 1919 р.

[Отаманша Соколовська](#) 7 вересня 1920 р.

[Воєнко](#) 2 липня 1921 р.

[Друг мертвих](#) 28 серпня 1921 р.

Схема № 3 є подальшим спрощенням: утеча → пригода. Так побудовані наступні Я-Оп:

[Червоні рядна](#) Січень 1919 р.

[Ліпший світ](#) Весна 1922 р.

Схема № 4 так само є подальшим спрощенням: пригода → утеча. Так побудовані наступні Я-Оп:

[Червоне марево](#) 1918 р.

[Між «своїми»](#) [1921 р.]

[За всіх – один](#) 25 серпня 1921 р.

[З того боку](#) Весна 1922 р.

Також оповідання:

[Розп'ята душа](#) [лютий 1919 р.]

[Село сумувало](#) [1921 р.]

[Манівцями](#) 19 грудня 1921 р.

Також повість «[Світ червоний](#)» (весна 1922 р.).

Спрощенням є і **схема № 5**: пригода → утеча → пригода. Так побудовані наступні Я-Оп:

[Потурченко-Потурчишин](#) Жовтень 1922 р.

[Мелобор](#) Осінь 1924 р.

Я не думаю, що є сенс робити виписки – кожен може знайти слова, якими описана утеча, на початку або наприкінці згаданих оповідань.

Якби я був науковцем, я б з усього цього написав статтю, наприклад «Ескапізм як модус екзистенційності в українській готично-модерністично-символістичній прозі» – але для цього бажано знати, що таке «ескапізм».

Я ж, як відставний фізик-теоретик, таких мудрих слів не знаю і думаю собі просто: утеча для К. Поліщука – це зручний композиційний прийом, яким можна розпочати та / або завершити оповідання. Також утеча виступає як форма ходіння своїм шляхом, коли Я-Опв бачить, що течія пригоди несе його зовсім в інший бік (особливо виразно це видно у «Воєнко», де Я-Опв мало не заскочив на посаду голови волості). І може справді події, серед яких жив К. Поліщук, вимагали постійних утеч.

Назадництво

Ще однією яскравою ознакою «свого шляху» в уявленні К. Поліщука є виразна ненависть до прогресу суспільства і така ж виразна любов до регресу, тобто назадництво. Його ідеал – чисто як в Івана Вишенського – залишився позаду сучасного йому життя, котре він не любить і мріє про повернення старого:

От навидумували всяких машин, та й розпочали творити рай на землі... Той під небо машиною літає, той у землю машиною закопується, а той і сам не знає що робить. ([Чудо віри](#) 10 вересня 1918 р.)

Місто вас зіпсувало до того, що ви стали чужими для Безпечної. ([Червоне марево](#) 1918 р.)

Перше: ми воюєм за мужицьке право. Друге: **не визнаєм влади міста**, а тому не даєм йому хліба. Третє: стоїмо в опозиції до білих і думаєм установити зв'язок з блакитними. ([На волі](#) 4 серпня 1919 р.)

Мої селяне, з мого ж таки села! Боляче мені, що я, полонений містом, тепер став чужий для них. Здалека дивлюся на них і **проклинаю місто**. Клену його останній день і з презирством дивлюсь на камінний брук, бо вже бачу Прийдешнє. Воно з села. ([Фрагменти життя](#) [1919 р.]

Місто годується їх коштом. Всюди, куди тільки не глянь, все робиться на рахунок гречкосія. ([Приблудна кітка](#) 5 січня 1920 р.)

Озираючись навколо себе, він думав: «Грунт дихає, а **я відриваюся від нього!**» ([Отаман Зелений](#) Літо 1921 р.)

Онуфрієнко був його другом і братом у цьому великому місті, до якого Данило **ніяк не міг призвичаїтися**.

Фантазуєш, Процю! – зітхнув Данило. – Все те може бути лише тоді, коли назустріч цьому піде само місто! – Неправда! Ти сам ще **будеш боротися з містом**, побачиш!

Тужно гудуть у полі **пообривані дроти на телеграфних стовпах**, тихо сунуться плуги за плугами, **заорюючи залізничу колію**, «щоб і сліду не було ніякого».

Міста мусять згинуть, бо вони чужі й ворожі для нас! – писав Зелений до генерала, командуючого фронтом.

Від Чорного моря до Прип'яті, від пристрасної Кубані до зелених Карпат – каганці запалають в хатах гречкосійських і своїм тихим світлом **затоплять штучну електрику міста...**

Було надзвичайно приємно почувати в своїй, **стомленій міськими тривогами душі**, отой меланхолійний спокій і утому, що обгортала простори рідних піль. ([Між «своїми»](#) [1921 р.]

Лісчук нервово розстібнув камезольку і повними грудьми вдихав у себе **прикре міське повітря**.

Не люблю міста, – говорив Лісчук, – хоч і марив ним! **Не подобається воно мені** ні своєю настирливою працею, ні легковажністю, що виростає зі шлункових інтересів! Село цього не знає, а я, – дитина села, і тепер мене тягне туди. ([Світ червоний](#) Весна 1922 р.)

Справжня біда прийшла щойно тоді, коли через Гуляй-Поле провели залізницю, яка невідомо де починалася і не знати де кінчалася, а тією залізницею наїхали в степи вчені пани й стали чогось нишпорити. ([Гуляйпільський «батько»](#) 1925 р.)

Зітрем на порох скрізь міста, розгорнем села у простори, й стане чоловік – як звір, звір – як чоловік, а тоді настане наша воля!

Отже, ідеал К. Поліщука – це світ, в якому не буде міст, телеграфів та залізниць.

Ясно, що люди, які узяли в свої руки міста, телеграфи й залізниці, мають повну змогу налагодити виробництво гвинтівок та набоїв і без проблем завоювати той світ, який не визнає міст і сподівається прожити без гвинтівок і набоїв.

Віра в чудеса

Що ж може урятувати милий Клику Поліщуку світ села (без залізниць і телеграфів) від жорстоких реалій сучасності, в якій місто безроздільно панує над селом? Хіба що чудо?

І чудеса (справжні, на рівні Києво-Печерського патерика) у творах К. П. постійно трапляються:

– А хіба вони сплять, а не вмерли? – заговорило хлоп'я, але дідок перебив дитячу балачку і заговорив сам:

– Воно виходить так, що **вони ще не вмерли**. Можливо, що вони ще прокинуться колись, коли їх душі будуть жити серед нас. Але чи буде воно так, то Господь його святий відає-знає. Тільки от пригадую старі оті козацькі огники, які самому не раз траплялося бачити в отсих полях.

Одного разу, так бачив не тільки що огники, а й **самих козаків**, які блукали над Пляшевою. ([Там, де козаки сплять](#) 10 вересня 1911 р.)

Коли настав другий день, і як зійшло сонце, то на високій скелі **татари побачили велике диво**. Верх скелі, з якої вчора кинувся Чацький з своїми побратимами, перетворився в голову загинувшого сміливою смертю ватажка. ([Тіні минулого](#) 10 січня 1912 р.)

Пан Потоцький поїхав на війну, пообіцявши знищити всіх українців: «Хай земля провалиться на моєму місці, якщо того не зроблю!». Але не дотримав обіцянки і сам згинув. І як наслідок – земля провалилася:

Вся широка алея разом з тим місцем, де було останнє побачення, **провалилося вниз**, і впоперек всього саду зробилася глибока прірва, яка простягнулась геть далеко в глибину лісів. ([Проклята руїна](#)) 1912 р. (Казка руїн) чи 1913 р. (Проклята руїна)

Коли несподівано вчув, як здвинулась земля під ним, а вслід за сим вчулось, як **зadzзвонили дзвони** [...] з Гайдамацької балки почувся важкий стогін, а вслід за сим, один за другим стали вилітати чорні птахи, які з диким галасом летіли в чорну просторінь ночі...

– Боже, що се таке?... Невже **душі прадідів** так заметушилися? ([Великодні дзвони](#) 20 березня 1914 р.)

Старі люди вірять, що **гайдамаки ще колись воскреснуть** і встануть до великої боротьби за остаточне визволення народу і знищать зрадництво серед себе. ([Зрада](#) 20 квітня 1914 р.)

Так ото сей новий лицар як з'явиться, то **закінчить діло старого лицаря**, що не стане панів, не буде більш ксьонзів і попів. ([Дівич-гора](#) 2 вересня 1914 р.)

Ще кажуть, що начебто на дні сього колодязя лежить ціла гора людських кістяків, які вночі перед провідною суботою **відживають, вилазять на землю** і оплакують ту лиху годину, що завела їх сюди за тими скарбами. ([Зачаровані скарби](#) Жовтень 1917 р.)

Ще й до останніх часів говорили, що як тільки в селі має бути пожежа, або так якийсь велике нещастя, то в панському саду опівночі **блукає безголовна біла жінка** і в своїх руках тримає свою розпатлану голову з зеленими мертвими

непорушними очами і, коли хто побачить її, то скоро з ним обов'язково станеться якесь страшне нещастя. ([Краснопільські привиди](#) 20 травня 1918 р.)

З того часу більш ніхто ніколи не бачив вже **чудної білої тіні**. Замість неї вранці і ввечері бачили зігнуту постать Станіслава, що своє життя зв'язав з мертвими останками Янки. ([Біла панна](#) 1918 р.)

Люди розказують, що тоді лише настане добро і правда в світі, **коли відживуть два камінних лицарі**, які одної сили і одної сміливої вдачі. ([Два лицарі](#) 1918 р.)

– Такі вогники на мочарах бувають, – сказав я.

– Такі, та не такі! **Це стрільці з могил виходять**. Скоро на село підуть. Будуть під хатами ходити. Проситися, щоб пустили до себе.

– Стрільці січові ходять, – заговорив старий. – Ходять вони з того часу, як почалася революція і **будуть ходити доти, доки не буде Україна** і ото вони так шукають її. ([Семиковецькі тіні](#) 20 липня 1920 р.)

– Знаєте, – говорив дядько Свирид, – цеї ночі **гайдамаки виходять з могил...** ([Палієва шабля](#) 17 квітня 1921 р.)

– Так, то свята правда! – сказав старий паламар. – Вставали, встають і будуть вставати доти, **доки не встане весь народ наш** і не виборе собі свого права.

– Візьми цю шаблю і закопай на нашому гайдамацькому цвинтарі і нехай вона лежить там до того часу, заким серед вас не **знайдеться такий, що виборе долю** і волю для нашої Батьківщини.

Кажуть, що як тільки Гнат Голий закопав її в могилу, як враз уся земля зайнялась блакитним полум'ям і здригнулися всі могили і з них **встали гайдамацькі кістяки**, які присягнули перед небом берегти її в себе, з того часу, кожної великодної ночі, як тільки задзвонять на «всеношну», на гайдамацькому цвинтарі спалахує Палієва шабля і в той час **виходять зі своїх могил** давно полеглі за правду кістяки страдників-борців.

Гризуться, товчуться, руйнують... Чужі й свої зійшлися в місті, в клубок сплелися, переплуталися, а **все через того гада...** ([Гад звіринський](#) Травень 1921 р.)

Добра революція, – промовив він, – як самі вже не знають, що роблять і чого хочуть!.. Ні, це вже запаморочення розуму, **яке зробив оцей Гад...**

Закляв скарб на незлічені сотки літ, аж до того часу, заким не **з'явиться такий чоловік**, який зможе збудувати таку державу, як то він думав. ([Скарби віків](#) 1 липня 1921 р.)

Люди кажуть, що дуб кучерявий мусить скоро розвинутися, бо ж не так давно з-під його пня знов стала сочитися вода, як то **було в часи Хмельницького**. ([Зелена криниця та дуб кучерявий](#) 23 липня 1921 р.)

А ви вмрїть! **Запевняю вас, що тут ліпше**. Так навіть граф Стемпковський каже. Йому добре було там, але тут ще ліпше. ([Друг мертвих](#) 28 серпня 1921 р.)

Як кожний крок галицької землі стане тілом галицького народу, **настане година визволення** і прийде вона несподівано, як тільки заgrimлять зі сходу

гармати, а срібний Дніпро закраситься кров'ю всього українського народу...
([Жменя землі](#) 6 вересня 1921 р.)

Я чуйно прислухаюся до кожного нового гарматного вибуху на моїй великій Україні і жду не діждуся **часу визволення**, бо кров всього українського народу вже давно Дніпро закрасила.

Про цей образ говорили, що він колись мусить оновитися і стати таким, як був спочатку, тільки в мужицькій свиті, але то вже мало статись перед тим, як **знову відродиться Галицьке князівство**. ([Теребовельський Христос](#) Вересень 1921 р.)

Ми розійшлися, але як це не дивно, **вона, будучи мертвою**, володіє мною і керує всіма моїми вчинками. ([Замість казки](#) 30 листопада 1921 р.)

Напружили господарі зір і аж долонями очі позаслонювали. Бачать: хтось велетенський, не то чоловік, не то військовий, **не то привид** сунеться в сонячнім мареві і ніяк не розібрати – чи він підходить, чи відходить. Видно лише, що босий, без шапки, але в шинелі і з рушницею на плечах. ([Тіні безсмертні](#) Весна 1922 р.)

Кажуть, що якийсь **дивний козак по світу ходить**... Ходитиме доти, доки гримітимуть гармати, як кажуть люди, – а воно начебто й правда, що він більше всього мужикам з'являється.

Та ж ти навіть поліг за мене! – промовила вона. – Отже, не бійся! Як прийде час, то всіх покличу до себе, бо в моїй книзі ні один з вас не поминений! А покінь той час настане, так вертайся на рідну землю і **не давай спати усім, що мене люблять!**

І так, з бувшого партійного провідника, ентузіастичного революціонера й відданого «борця за мрії» **він став смиреним монастирським послушачем**. ([В сутінку печер святих](#) Літо 1922 р.)

Але тільки жовніри вийшли в села, як **труна з мертвим висунулася з землі**, наче її якась сила виперла звідти.

Коли не власними силами, так **силами самої природи будуть покарані** ті всі, що доброхітно пішли на службу народній кривді. ([Казка, яких багато](#) 12 лютого 1923 р.)

Люди на селах говорили **про мертв'яків, що виходили вночі із могил**, а повстанці Зеленого, слухаючи тих розмов, самі себе обминали у п'їтмі. ([Гуляйпільський «батько»](#) 1925 р.)

Провідну ідею чудес, описаних у творах К. Поліщука, можна сформулювати так: мертві у слушний час мають вийти з могил і вибороти для нас незалежну державу, а живі мають сидіти на печі й вірити у всемогутність мертвих, не заважати їм.

В такому рішучому вигляді ця ідея ніде не проявляється, але ми маємо в різних творах її фрагменти і уламки. Інші чудеса виступають поодиночі й не утворюють якоїсь наскрізної, провідної ідеї.

Божевілля

Але поки ще прийде оте чудесне визволення, персонажі К. Поліщука часто не витримують того, що випадає їм на долі, і впадають у божевілля (своєрідну форму утечі від дійсності).

Слід відзначити, що серед цих персонажів трапляється і літературне «Я» – божеволіють головні персонажі оповідань від першої особи. Нагадаю, що на підставі таких оповідань я [висловив припущення](#), що сам К. Поліщук, перебуваючи у липні 1915 р. на фронті на ріці Нарев у Польщі, дістав гострий психічний розлад, так що його мусили евакуювати в тил і лікувати.

Можливо, саме цей особистий досвід був причиною уваги К. Поліщука до теми божевілля, загадку якого він намагався з'ясувати у своїх творах.

Щось ахнуло в лісі і вмить заворушилася трава і з неї **стали вставати гайдамаки**, яких він продав позаторік. – Так здається зраднику і він сам собою повісився. ([Зрада](#) 20 квітня 1914 р.) [Поки що – варіація на тему євангельського Юди.]

Я знов подивився і побачив, як серед огню з'явилося **щось чорне, велетенське, яке рухалось і здіймалося вгору**. ([В часи безнадійності](#) 7 серпня 1915 р.)

Щоб заглушити голос ридання душі, я став робитися меланхолійно-байдужим до всього, що творилося навколо мене. Я став жити своїм життям, а вони закричали: – **Він збожеволів, збожеволів!** ([Щось непевне](#) 26 лютого 1917 р.)

Ті сказали, що я божевільний, а лікар визнав мене **гострим неврастеніком**.

Бажалося без жалю когось мучити, насилувати, розривати на дрібні шматочки і з **чортячим реготом знущатися над усім**, що тільки шанується людьми, які ще не були в кривавих полях. ([Злочинна тьма](#) 10 вересня 1917 р.)

26 жовтня 1917 р. було написане оповідання «[В нетрях Латвії](#)» – про нещасну латиську жінку Емму, яка збожеволіла після загибелі свого сина на війні.

Скоріше!.. **Він збожеволів!**.. ([Біла панна](#) 1918 р.)

Перед ними, на головній парковій алеї ворушилось якесь многоголове страховище, яке кричало, реготалося, вило і ридало **всіма голосами божевілля**... ([Червоне марево](#) 1918 р.)

Та ж я **формально божеволію!** Безумовно божеволію. Цілком і безповоротно. ([Фрагменти життя](#) Осінь 1919 р.)

Його називали божевільним, але він сам чудово розумів, що ніякого божевільства в йому немає, а тільки так «подіялось щось». ([Подіялось щось](#) Листопад 1919 р.)

На селі запевняли, що старий Соловієнко **справді таки божевільний**. Знали навіть, коли саме він збожеволів.

В шпиталі, куди мене привезено за допомогою Миколи, лікарі визнали в мене якесь «місцеве» **запалення мозку**, що загрожувало смертю. ([Приблудна кітка](#) 5 січня 1920 р.)

Майже несвідомо мої уста вимовляли: «**Так збожеволіти можна!.. Так збожеволіти можна!**»... ([Фрагменти життя](#) 1 травня 1920 р.)

В циклі «[Начерки олівцем](#)» (березень 1921 р.) маємо цілу серію божевільних: «Блакитні сні» – божевільний хлопець бачить сон, і всі, що його слухають, самі збожеволіють; «Білі коні» – українець Стах заради коханої польки Зосі зрадив українське військо, і від того збожеволіли обоє; «Невідомий» – «Хтось десь сказав, що це **божевільний**, який звихнувся на співах.»

В оповіданні «[Воєнко](#)» (2 липня 1921 р.) божеволіє писар ревкому Петро Коцюбенко, та й сам Я-Опв недалеко від того і намагається «переконати себе в тім, що **не збожеволію**».

Абрамянц пильно вдивлявся в мене своїми незвично блискучими, **півбожевільними** очима. ([За ґратами](#) 21 серпня 1921 р.)

– Б-б-бах! І немає Аврума Штуцмана, богобоязливого і справжнього жида, але зате є багато молодих і дужих людей, які будуть жити і згадувати мене. Поможіть же мені! ([За всіх – один](#) 25 серпня 1921 р.)

Я чудово розумів одно: цей старий жид був звичайною жертвою сучасних життєвих переживань, але звідки в нього взялося таке чудне бажання?

– **Він божевільний**, а не шпійон!

– Божевільний?! – здивовано озвався козак. – А пан «прокурор» казали, що він шпійон і що його треба розстріляти!

З вами говорить Друг мертвих! – його виснажене голодом лице розцвіло **божевільною усмішкою**. Сиверин відступився. Я інстинктивно притулився до склепу. Не було сумніву, що ця постать являється **звичайним божевіллям**. ([Друг мертвих](#) 28 серпня 1921 р.)

Не думайте, що **я звихнувся**, або маю звихнутися. ([Отаман Зелений](#) Літо 1921 р.)

Якийсь час він здавався **майже божевільним**. Бо чи не божевіллям, справді, був його самостійний виступ проти білих.

Слухайте історію **звихненої людини**... Я стрінувся з нею тоді, коли вона була мертвою... ([Замість казки](#) 30 листопада 1921 р.)

Так, звичайно, **починається всяке божевільство**, бо що ж може значити це слово? ([Манівцями](#) 19 грудня 1921 р.)

Пізніше лікарі назвали мене **неврастеніком**.

Передчасним був винахід тов. Ока про оновлення людства, що спричинився до даремних жертв з нашого боку і **власним божевіллям** з його боку. ([Боротьба з собою](#) 1921 р.)

В оповіданні «[Ліпший світ](#)» (весна 1922 р.) головний персонаж збожеволів на ґрунті голоду і йому ввижається:

Хтось Чорний і Високий, як сосна, тихо нахилився ззаду і дихнув на нього холодним диханням. перед ним стояв велетенський людський кістяк у чорній киреї, з-під якої визирала велика коса. ([Ліпший світ](#))

– Привида бачу! – ледве чутним голосом відповів він. Дивний дуже... Нагадує дуже мого старшого брата...

Я глянув куди він показував і закаменів. Зимний піт виступив на чолі, а язик прилип до піднебіння. Тільки одна думка блискавкою освітила мозок: – Невже галюцинація?!

Гей, кепські наші справи, коли до спільних галюцинацій доходимо! – думав я, кладучись до ліжка.

Вранці я глянув на себе в дзеркало. На мене дивилися з блідо-синього лица **півбожевільні очі** когось незнайомого. ([З того боку](#) Весна 1922 р.)

Кричав і чув, що **божеволіє самим звичайним божевільством...** він не звертав на це ніякої уваги і все сміявся, сміявся, сміявся. ([Такий сміх](#) Весна 1922 р.)

Пізнім вечером, коли став сходити повний місяць, а господарі збиралися везти до міста «десятину», прибігла в село бідна мати і крізь рясні сльози щось нечуване сказала:

– Ісус із хреста сходить!

Гадали, що **збожеволіла**, а тому й уваги на те не звернули [...]

– Нічогісенько не розумію! – здвигнув піп плечима. – **Побожеволіли ви, чи що таке?!** ([Рідний наш Ісус](#) Серпень 1922 р.)

Одна із форм божевілля – коли персонаж не може розрізнити дійсність від сну / уяви:

Україна була **там**, Україна **тут**, Україна в **уяві** і Україна в **дійсності**. Квіти відцвіли й осипалися, осталися одні сірі осінні стерні, по яких блукала жорстока смерть. ([«Заблуканий» стрілець](#) Весна 1922 р.)

Все дійсне здається уявою, а уява стає дійсним. Сни сплітаються з реальними образами... ніяк не міг зрозуміти – **що є дійсністю, а що тільки уявою**. ([Уява](#) 10 липня 1922 р.)

Був у країні минулого, що є в сучасному. **Снив, чи дійсно бачив**, – не знаю. ([Медобор](#) Осінь 1924 р.)

Силкуюся реально підійти до самого себе, кажучи, що скоро я є завжди «я», то се **найбільший доказ існування дійсності** і що дійсність та, се те саме, що «я».

Так, ні! Се ж непевне щось! Звичайно, так **починається божевільство**, але я – я цілком здоровий.

Бачимо, що персонажі оповідань К. Поліщука божеволіють часто і в різних формах. Можна не сумніватись, що ця тема живо цікавила автора.

Самогубство

Подекуди створені Климом Поліщуком персонажі потрапляють у жорстоку безвихідь, що закінчується самогубством:

Ся «біла панна» був не хто інший, як тогосвітна тінь панни Янки, що **кінчила самогубством**. ([Біла панна](#) 1918 р.)

Миттю вийняв свою окровавлену шаблю і, повернувши її острим кінцем до себе, з цілою вагою свого тіла **впав на нього грудьми...** ([Хай бог розсудить їх](#) 29 серпня 1920 р.)

Коли петелька була готова, він вийняв з торби книжки, поскладав їх рівненько на вікні і гірко всміхнувся: – Будуть учитися... ([Ліпший світ](#) Весна 1922 р.)

В оповіданні «[Зустріч](#)» (весна 1922 р.) життєві невдачі доводять героя до думки кинутись під трамвай. Але він був такий невдаха, що й це йому вдалося не повністю: «Загіпнотизовано дивився на дві світляні плями, що з голосним шумом летіли на нього. – Самоход! – крикнув хтось».

Тіло його таке огидне своїми запліснявілими ранами та синіми плямами, що годину цілу думав про те, щоб **смерть собі заподіяти**. ([Людина й собака](#) 1926 р.) [І таки заподіяв.]

Коли ж через якусь годину вернувся назад із дітьми, то побачив, що **Марта висіла на зеленому поясі**, зачепивши його за той гак, що на ньому ще не так давно Івасева колиска висіла. ([Поліські нариси](#) 1926 р.)

Слід зазначити, що самогубство, так само як утеча чи божевілля, у творах К. Поліщука ніколи прямо не пов'язуються із пошуками свого шляху, і я чисто теоретично припускаю, що в таких сюжетах автор промацував різні форми і наслідки отого шукання. Але повторюся – ніде в його творах не сказано виразно, в чому полягав отой «свій шлях» і куди він провадив. Здається, це не було ясно й самому автору.

Безпредметність

Про деяких письменників можна говорити, що їх твори складають собою окремих світ (наприклад, Джоан Ролінг зі своїм «Гаррі Поттером»). Думаю, твори К. Поліщука також можна розглядати як вікна в окремих створений ним світ, який ми можемо бачити не повністю і не цілком виразно.

Відношення того художнього світу до реальності, серед якої той світ творився і яка (здогадно) в ньому відбилася – дуже своєрідне.

Державність. Ніде у творах К. П. ми не побачимо ніякого натяку на існування держав, на те, що персонажі творів живуть у якихось там державах, і те, що з ними відбувається – є проявом загальних подій.

Немає Російської імперії. Немає царя чи там імператора. Немає Німеччини. Немає Польщі, котра виникла на очах К. П. Немає української держави, як би вона не називалась. Немає Радянської держави, як би вона не називалась.

Ну не хоче К. П. нічого знати про якусь там державу – і крапка.

Революція. Це слово зустрічається у творах К. П. досить часто, але що він називав цим словом – невідомо.

Ми собі думаємо, що революція – це перш за все зміна державного ладу, але це **ми** собі так думаємо, а що думав К. П.?

В його творах немає таких понять як «монархія», «царизм», «царський лад», «царський уряд», «столиця». Тому він просто не мав словникового запасу, щоби пояснити поняття «революція» так, як **ми нині** його розуміємо.

Так само нема в його творах таких слів, як «більшовик», «комуніст», «нарком», «совіт» (як би він не звався), «комісар», «ревком» – слів, які необхідні **нині для нас** для опису революційних і після-революційних подій.

Народи. Ніде у творах К. П. ми не побачимо ніякого натяку на існування народів. Немає українців як народу. Немає росіян, як би вони там не називались.

Немає поляків – від слова *зовсім*. Кілька оповідань К. П. присвячено війні 1920 року, але там діють тільки «наші» (невідомо, хто саме) і ніяких вам поляків, польської армії. Дія частини оповідань К. П. відбувається у Львові чи в Галичині, але в них так само ніде нема поляків.

Війни. У творах К. П. часто лунають постріли, навіть вибухи, гинуть люди і руйнуються оселі – але ніде немає назв на кшталт «Перша світова війна» (чи – за офіційною термінологією Російської імперії – «Друга вітчизняна війна»).

Зустрічаються подекуди згадки про німців, які завдають шкоди українцям, але ніде нема згадок про загальну німецьку окупацію України в 1918 році. Німці увійшли до Києва і зустріли там К. Поліщука, але цей останній їх не помітив.

Часто згадується боротьба українців між собою, але ніде ця боротьба не узагальнюється в одній назви, скажімо, «громадянська війна» (зараз воліють говорити про національно-визвольну боротьбу України, але у К. П. її нема, а є саме громадянська війна. Я ще говоритиму про це далі).

Нерідко К. П. згадує про воєнні дії якихось «червоних» (не знати, хто вони такі), але це ніколи не узагальнюється в нього у поняття «російсько- (чи радянсько-) українська війна».

Повторюся – немає польсько-радянської війни та / або польсько-української війни, хоча поляки захопили частину України і ходили на Київ (у якому вони зустріли К. Поліщука, але цей останній їх не помітив).

Політичні сили. Із творів К. П. не можна вивести ніякого загального уявлення – хто з ким воював на землях України. Зустрічаються якісь «білі», але хто вони такі? Один раз згадані «[осетини та черкеси](#)», іншим разом – «[осетинські трупи](#)», далі «[погляди осетинів](#)» й «[свіжа сотня інгушів](#)» – і тільки. Повторюся – серед «білих» немає ані «москалів», ані «великоросів», ніже «росіян».

Також зустрічаються якісь «червоні», про яких К. П. не подав жодних подробиць – «хто такі червоні і чого вони хочуть». «Червоні» – і крапка. Звідки вони узялися, з кого складаються – нічого невідомо.

Як же так сталось, що в художньому світі К. Поліщука немає елементарних понять для опису тієї дійсності, серед якої він творив і яку намагався відобразити у своїх творах?

Невже він зовсім нічого не знав про названі вище предмети, ніколи не чув слова «цар» і не мав поняття, що воно означає, – словом, був повним невігласом? Така ідея здається мені занадто радикальною, тим більше що у К. П. є згадки про значно складніші й абстрактніші речі, наприклад про А. Ейнштейна і його теорію відносності («Медобор»).

Залишається припустити, що оце невігластво було удаваним і К. П. свідомо позбавляв свої твори предметності, свідомо прагнув до безпредметності в них. І це сильно вплинуло на їх літературну вартість, як ще побачимо далі.

Висновки

1. Визначальна риса світогляду К. Поліщука – зневіра, байдужість до життя. Він постійно вірив, що особисті зусилля людини не можуть змінити навіть її особисту долю, не кажучи вже про загальний хід подій.

2. Скрайній, радикальний пацифізм К. Поліщука випливав з цієї зневіри: якщо нічого не можна змінити, то не треба й воювати.

3. Революційність, позитивне ставлення до революції у К. Поліщука постійно переплітається із контрреволюційністю, негативним ставленням до революції.

4. Він неначе й хотів революції, але не такої, яка була, а якої саме він хотів – він не вмів сказати. Таку ситуацію К. Поліщук окреслював поняттям «свій шлях», але ніколи не конкретизував, в чому він мав би полягати і куди вести.

5. Цілком виразно через усю творчість К. Поліщука проходить неприязнь, навіть відверта ненависть до міста і любов до села, від якого він сподівався великих досягнень.

6. Дуже характерною рисою світогляду К. Поліщука, яка послідовно виступає в усіх його творах, є стремління до безпредметності викладу, намагання поставити події поза їх конкретним історичним контекстом.

Літературні твори

Читаючи твори К. Поліщука, я прийшов до висновку, що при розгляді їх краще групувати не за жанрами чи художніми прийомами, а за періодами його творчості.

При аналізі я постійно буду покликатись на підготоване мною зібрання творів Кліма Поліщука, опубліковане на сайті «[Мислене древо](#)». Це зібрання є на даний час (листопад 2023 р.) найбільш повним, хоча до абсолютної повноти йому дуже й дуже далеко. Введення в обіг нових текстів К. П. може змінити подану мною картину його творчості.

Поезія і символізм

Творчий шлях Кліма Поліщука розпочався в 1906 році з поезії. Останні відомі мені поезії були написані в 1925 р. (але ще у Львові), а надруковані в 1926 р. уже в Харкові. Таким чином, К. П. писав вірші упродовж більшої частини свого творчого шляху.

Перші зразки поезії К. П., які мені відомі, надруковані у книжечці «[Сім торбинок сміховинок](#)» (1913 р.). Мені здається, що за всі 110 років від часу її публікації (пишу 16 листопада 2023 р., у 631-й день нашої великої війни проти москалів) ніхто цю книжечку не розкривав: прочитали назву, зарахували до «лубочної літератури» й забули.

А між тим тут містить ключ до розуміння всієї творчості Кліма Поліщука (далебі, не перебільшую!).

Центральне місце в ній займає прозова притча «[Мужик Пахом](#)». Це – сильно скорочена переробка притчі Льва Толстого «Много ли человеку земли нужно», котра була вперше опублікована в 1886 році.

Бідний мужик Пахом думав, що причина його бід – це нестача землі. І от він поїхав у Башкирію, а башкири йому кажуть: «Скільки землі ти за один день обійдеш – вся твоя буде». Пахом був рахубний і вирішив, що він зможе пройти за день 40 верст. Так він намітив план – обійти квадрат зі стороною 10 верст і отримати 100 кв. верст землі (113.8 кв. км або 113 800 000 кв. м). І от він біг по наміченому маршруту, а сонце вже сідає! Напруживши усі сили, він таки добіг до тієї точки, звідки почав – і тут упав за мертво. А башкир і каже: викопайте йому могилу розміром 6 на 2 «ступні», бо більше землі він не потребує.

Ось вона, розгадка таємниці людського буття і щастя! Роби щось або не роби нічого – все одно помреш. Так що не варто, куме, тратити сили – краще одразу спускатись на дно.

Ми [пам'ятаємо](#), що К. Поліщук в юності отримував від благодійників книжки, в тому числі й твори Льва Толстого. І от він вибрав з них те, що його найбільше хвилювало, що було йому співзвучне – і так з'явилась оця переробка, котра засвідчила глибокий вплив толстовської зневіри й байдужості до життя, до боротьби на світогляд К. Поліщука. І цей вплив, як ми [бачили вище](#), був вирішальним, такого погляду К. П. тримався все життя.

Але ж ми збирались говорити про поезію?

Книжечка 1913 року дає і для цього поживу. Вона засвідчує **перший етап** поетичної творчості К. Поліщука, в якому він виступав як епігон Тараса Шевченка:

Гори мої високії, як ви щільно стали
Та лісами буйненькими геть позаростали.

Це написано в 1913 р., автору тоді йшов 22-й рік, і нема нічого поганого в тому, що він був під впливом могутнього таланту Шевченка.

Про шевченківську науку К. П. не забував і пізніше:

Як не знаєш, князю, що тепер робити,
Так навчись на старість хоч дуби садити.

Це вже 1921-й рік, найбільш плідний у творчості К. П.

В тому ж 1921 році була надрукована третя (і, здається, остання) збірка поезій К. П., котра показала нам зовсім іншого Поліщука:

Звуколірність соняшних заграв
Десь на дні, в глибині,
Наче ніжні огні. –
День суворий все ніжне забрав
І погас в далині...

Так починається поезія «Звуколірність», написана 23 грудня 1919 року, котра дала назву усій збірці. Слід думати, що автор надавав їй якесь особливе значення, тільки не просто зрозуміти – яке саме. Хіба що таке:

Все життя неуповнена мить,
Все життя тільки тлінь...

Мужик Пахом заговорив віршами? – Так, безсумнівно:

Вірить? – Не вірить? – Знаю! –
Хтось переможе когось. –
Смілими співами маю,
Стислося серце чогось...

Хто переможе, кого переможе, чому переможе, навіщо переможе – ці питання не хвилюють поета, йому про це байдуже!

Глузду двох останніх рядків я не можу збагнути, тим більше що між ними поставлена кома, так що «смілі співи» – це неначе бузина на якомусь городі, а «стислося серце» – неначе київський дядько.

Варто подивитись поезію «Пора». У збірці вона не має дати, але рядки з неї процитовані в оповіданні «За ґратами» як приклад того, що писав Я-Опв влітку 1918 року, коли відбувається дія того Я-Оп. Отже, можливо, ця поезія справді належить до літа 1918 року:

Розділимо тони в півтони,
Розкидаєм зло барикад,

Барикади – містке слово, котре позначає революцію. Це революціонери будують барикади під час повстання, а урядові війська не мають в них потреби.

Далі маємо «**зло барикад**». Барикади (революція), на думку поета, – це зло, і тому його слід «розкидати», придушити революцію. Чисто контрреволюційна поезія.

Але як треба придушувати революцію? О, поет знає спосіб – треба «розділити тони в півтони». Якщо «тони» – це елементи музичної гами, то такий поділ приведе нас до системи додекафонії, яка складається з одних тільки півтонів. Від такої системи стане зле не одній тільки революції, але й усьому людству, котре

з почуття самозбереження не хоче слухати додекафонічної музики (її авторів охоче визнають талантами, але слухають при цьому Моцарта).

Однак, можливо, йдеться не про музичні тони, а про тони боєприпасів, коті треба роздавати ошадливо, ділити на пів-тони. 500 кг набоїв на стрілецький батальйон (на той час – близько тисячі чоловік) дасть нам по півкілограма на вояка. Небагато, але краще ніж нічого. Можливо, для придушення революції вистачить.

А далі переможні контрреволюціонери мають такий план:

Гойдатимем сонячні дзвони
Над чолом схвильованих Рад...

Що таке «сонячні дзвони» і в який спосіб їх слід «гойдати» – я здогадатись не можу, думаю, що це якась форма привітання, вираження радісних почуттів. І це вітання адресоване «Радам» – у множині й з великої літери. Отже, йдеться про ради робітничих, селянських і солдатських депутатів, від яких походять пізніші більшовицькі ради різних рівнів, а від цих останніх – ті ради як органи управління, котрі ми маємо в Україні й нині. Тут не може бути мови про Українську центральну раду, бо вона була тільки одна.

Отже, поруч із контрреволюцією у цих 4 рядках умістилось ще й революційне радянофільство.

Але ці поезії слід цінувати за їх відносну ясність, бо далі маємо такі зразки:

Преднакресленість віку жила / На припоні космічних оков...
(«Миготять...» 14 лютого 1919 р.)
І стала загадкою злого Буття / І стала сумною пред Денним...
(«Миготять...» 17 лютого 1919 р.)

– і далі такого звуколірного добра в книзі чимало.

Так он писал – темно и вяло,
Что *символизмом* мы зовём,
Хоть *символизма* тут нимало
Не вижу я...

Отже, в розглядуваному **другому етапі** поетичної творчості К. Поліщук відійшов від шевченківської традиції ясного, зрозумілого віршування, яке виражало певні ідеї, і прийшов до віршування темного й незрозумілого, в якому не можна побачити ніяких ідей. Чи варто було заради цього трудитись, чи може справді треба було спускатись на дно?

Поезія К. Поліщука виразно розвивалась від кращої до гіршої. Я – не знавець літератури і не вмію визначити місце такої його поезії в загальній картині поетичної творчості того часу. Можливо, тоді всі так писали, і К. Поліщук віддався цій модній течії: між вівцями поселився – по-овечому співай.

Але читання такої поезії не дає ніякого задоволення і перетворюється на суцільне розгадування шарад – що може означати те або інше слово. Від такого читання в голові не залишається нічого, як від «музики» Антона Веберна чи навіть самого Арнольда Шенберга.

Варто також відзначити, що серед поезій К. Поліщука зовсім немає любовних віршів. От нема – і все. Що за причина – не можу здогадатись.

Легенди і соціалізм

Легенди Клим Поліщук писав (як і поезії) упродовж майже всього свого творчого шляху. Перша з них ([Там, де козаки сплять](#)) має сигнатуру «Краснопіль, 10 вересня 1911 р.», остання ([Медобор](#)) – «Осінь 1924 р.». Так утворився досить великий цикл, з якого сформовано три книжки («Тіні минулого» – 1919 р., «Скарби віків» та «Жменя землі» – обидві 1921 р.), і ще кілька легенд з'явилися пізніше.

(В [Аб-25](#) маємо згадку, що легенди малому Климу розповідала його мати. Також у листі з 16 січня 1937 р. К. П. [зазначив](#), що хоче написати «Легенди матері». Але жодна з опублікованих і відомих мені легенд не містить згадки, що вона почута від матері. Як це узгодити – я не знаю.)

Скомпоновані майже усі легенди за однією схемою: автор іде кудись, по дорозі зустрічає якогось старого діда, і той розповідає авторові потрібну легенду, обов'язково пояснюючи, що це він не сам вигадав, а чув від старих людей. Так улюблена Поліщуком форма оповідання від першої особи використовується як катапульта для запуску легендарних оповідань.

Мета писання легенд була подвійна: з одного боку, популяризувати якісь відомості з історії України, з другого – пропагувати ідеї соціалізму.

Заради **популяризації історії** К. П. вкладав своїм дідам в уста фрагменти популярних книг з історії України, яких тоді було надруковано уже чимало. Ці фрагменти часто подані в дуже перекрученому вигляді.

Наприклад, найпершою (в 1913 р.) була опублікована легенда «[Проклята руїна](#)», перевидана у 1919 р. під назвою «[Казка руїн](#)». Молодий пан Потоцький поїхав був приборкувати повстання українських козаків, і от все літо від нього нема вістей, аж у глибоку осінь приходить вість – «він вмер від меча ворога, в полоні від тяжких ран, получених в битві під Пилявцями». Битва сталась 23 вересня 1648 р., так що звістка справді мога йти півтора чи два місяці. Але інші подробиці виразно вказують на [Стефана Потоцького](#), який загинув ще у травні 1648 р. в битві на Жовтих Водах.

Навіщо було переносити цю подію в Пилявці – я не можу зрозуміти. Хіба що припустити, що К. П. писав з пам'яті, не зазираючи в книжки і ці битви поплутались?

Щоби два рази не вставати, зазначу, що вигадане село Любомирівка, де відбувається дія, один раз поставлене на ріці Горинь і три рази – на ріці Стир. І так стоїть в обох прижиттєвих виданнях! Я в своєму перевиданні поміняв усе на Горинь, але ця неухвага до географії показова для К. П. Ми вже бачили її вище і ще побачимо не раз далі.

Легенда «[Там, де козаки сплять](#)» має сигнатуру «1911 р., 10 вересня. М-ко Краснопіль», але вона вводить в оману: «жид взяв млин в оренду **ще перед війною**, та й до цього часу господарює»; і далі: «Ото, як була оце війна, та як поприходили **австріяки** сюди». Австрійці прийшли у Пляшеву восени 1915 року, і війна – це Перша світова війна. Отже, легенда остаточно опрацьована, мабуть перед її публікацією в 1919 році.

Легенда переповідає історію битви під Берестечком у 1651 р. загалом згідно з історією, але в ній поляки допитуються, «де знаходиться Кривоніс», який помер ще у 1648 р.

В легенді «[Зелена криниця та дуб кучерявий](#)» (1921 р.) виразно відбилася болохівська концепція М. С. Грушевського:

На великому вічу в Болохові люди постановили називати себе вільними від усяких панів, князів та ханів і збройно боронитися проти кожного, хто тільки стане проти них.

Те саме бачимо в оповіданні «[Медобор](#)» (1924 р.):

Було з давних давен, де Бог, де Случ і Збруч, жили все однакові люди і стольний город їх Болохів над Богом, але з часу князів та чорноризців їх, замість людей – смерди та бояре, а воля прахом пала [...] Данило князь, що їздив до орди і кланявся там доземно, тепер прийшов до нас, щоб смердами усіх зробити.

Я зовсім не думаю, що К. П. читав базову статтю М. С. Грушевського ([Громадський рух на Україні-Русі в 13 віці](#), 1892 р.), але можливо читав популярні нариси того ж Грушевського чи когось із його послідовників.

Натомість легенда «[Бог чорних клобуків](#)» (1921 р.) має з реальної історією лише стільки спільного, що назва «чорні клобуки». Цей народ, злегка відомий зі згадок кінця 12 – початку 13 ст., жив на ріці Рось (отже, на правому березі Дніпра). У от К. П. переніс їх у лубенський повіт (на лівому березі Дніпра) і в час ще до утворення Київської держави, і так далі. Отака-то гарна «популяризація» виходить із його легенд!

Я не збираюся перелічувати всі недоречності й перекручення історичних фактів у легендах К. П. Твердо встановлених фактів з нашої історії відомо так мало, що просто плакати хочеться. Здавалось би – заповнюй своєю фантазією ці безмежні простори між відомими фактами – і буде тобі щастя. Але ні, К. П. не шукав собі легкої роботи і довільно пересував саме оці непорушні стовпи нашої історії – пересував без ніякої потреби, без жодної ідеї, тільки заради сумнівної слави чоловіка малограмотного.

В усіх цих легендах немає ані крихти «фольклору», усної народної творчості. Це – фантазії напівосвіченого кандидата в інтелігенти, і нічого більше. «Ілюстровану історію України» Грушевського відносити до «фольклору» не випадає.

Ідеї соціалізму К. П. пропагував у своїх легендах наполегливо і прямолінійно.

Так ото сей новий лицар як з'явиться, то закінчить діло старого лицаря, що не стане панів, не буде більш ксьонзів і попів, щоб ядом обдаровували своїх вірних, а весь народ зійдеться друг з другом і спільно буде терпіти горе своє і радість свою, бо початок сьому вже зробив мужицький лицар і панська панянка. ([Дівич-гора](#) 2 вересня 1914 р.) [Мужицьких лицарів не буває, так само як і панських панянок.]

От навидумували всяких машин, та й розпочали творити рай на землі... Той під небо машиною літає, той у землю машиною закопується, а той і сам не знає що робить, а кров так і ллється по всім світі. Сльози вдовиць і сиріток бідних скропили всю землю, а мудрі голови своє діло роблять і кожда голова думає про себе якнайкраще.

Кожний з них терпить сам за себе, бо має від сього свою утіху і любить називати себе **страдником за кращу долю...** ([Чудо віри](#) 10 вересня 1918 р.) [Це сліпий лірник як професор міркує...]

Стали робитися гайдамаками і стали боротися за таку волю, щоб **усі були вільними людьми** і добрими господарями і щоб не було в нас чужих панів, які вважали б нас за своїх наймитів та підданих. ([Палієва шабля](#) 17 квітня 1921 р.)

Живіть спільно і **ніколи не сваріться між собою**. Йдіть за молодими й дужими, то й самі такими будете. Віруйте так, як кажуть серце, розум і сумління, але ніколи не потурайте старим звичаям, бо старе добре тільки для старого, а молоде мусить шукати молодого. ([Бог чорних клобуків](#) 26 червня 1921 р.) [Тоді думали, що соціалізм – це мир.]

Був, кажуть, такий князь, який усе своє життя воював з ворогами, та всяке добро стягав до себе і закопував його в глибоких льохах цього замку, щоб потім **поділити його між своїми людьми...** Певне хотів, щоб **усім добре жилося**. [соціалізм] ([Скарби віків](#) 1 липня 1921 р.)

Дядько ніяково заморгав очима, якесь чудно всміхнувся і пробубонів: – Все для держави і для держави! А того, щоб **між народом розділили**, ніхто й не скаже!

На великому вічу в Болохові люди постановили називати себе **вільними від усяких панів**, князів та ханів і збройно боронитися проти кожного, хто тільки стане проти них. ([Зелена криниця та дуб кучерявий](#) 23 липня 1921 р.)

Для всенародного горіння й віри в свою кращу долю, коли ніякий ні князь, ні боярин не буде дарма проливати його крові і **всі разом будуть жити в спільній любові...** ([Три хрести](#) 6 вересня 1921 р.) [Так осліплений в 1097 р. князь Василько Тербовльський проповідує/]

Незалежна поведінка Беньовського з магнатами і його **уважливість до простого народу** дуже не подобалася бережанському можновладцеві графові Синявському, який задумав погубити його. ([Лицар Беньовський](#) 9 вересня 1921 р.)

Беньовський наказав татарам, аби вони **не кривдили хлопів** і тим прихилив до себе всі околишні села і вони, разом з татарами, облягли замок. [Татари грабували Україну через те, що ніхто не здогадався віддати їм такий наказ і пояснити, що їх грабунки – це не соціалістично!]

Отже, соціалізм у творах К. П. складається із загальної рівності, розподілу всього між усіма і сподівання на загальний мир.

Перша популярно-соціалістична спроба була **написана** у 1914 р., коли пропаганда соціалізму могла видатись доречною, але **друкувати** її в 1919 році, коли всі вже знали, що соціалізм – це чекістські розстріли, було мабуть не потрібно. Однак К. П. продовжував агітувати за соціалізм, і найбільше – в 1921 році, коли соціалісти уже видали цілу серію загарбницьких війн і поділили все між усіма так, що аж голод настав.

Чому так сталось, чому К. П. пропагував ідеали, спростовані реальним життям – я не знаю, бачу тільки, що так воно є.

Світова війна і пацифізм

Значну частину творів К. Поліщука про першу світову війну я уже [розглянув](#) з фактичного боку вище, коли писав про біографію К. П. в цей час.

Також вище, у розділі «[Пацифізм](#)» я зібрав антивоєнні висловлювання К. П.

Також вище, у розділі «[Безпредметність](#)» я відзначив, що К. П. не мав зеленого поняття – що то за війна, у якій він брав участь, хто проти кого воює, чому воює, які цілі собі ставить. Також із розділу «[Байдужість до життя](#)» видно, що автора такі дрібниці, як світова війна, зовсім не цікавили.

Після всього цього залишається сказати небагато – спробувати подивитись на ці оповідання з точки зору художності.

Так біда в тому, що ніякої художності в них не видно, а маємо тільки

Смуток сталевих плес сонних озер далекої півночі ([Світ червоний](#)), далі – в повітрі бились чорні птахи людської злоби і диким ураганом реготалося злочинство ([Червоні рядна](#)),

хвилястою наміткою кривавої скорботи постелився над полями смарагдовий туман, що вродився з важкого зітхання заснулих низин ([Він кохав сонце](#)), і –

я самотний в **сосновім** гаю лежу на вогкім моху і спочиваю. Вгорі наді мною таємничо віти **ялин** розмовляють (там само).

[Гай](#) в українській мові – це листяний ліс, жодною мірою не сосновий. Але дарма, в цьому «сосновому гаю» ростуть власне ялини! Дуб – дерево хвойне?

[Смарагд](#) – дорогоцінний камінь **зеленого** кольору. Як туман може бути смарагдовим – я не годен зрозуміти (я ж не поет-символіст). А кров, коли хто не знає – червоного кольору, і яким чином кривава (червона) скорбота асоціюється із смарагдовим (зеленим) туманом – я теж не розумію. Як на мій хлопський розсуд, це ніяка не художність, а просто нісенітниця.

Твори К. Поліщука про першу світову війну отримали нищівну оцінку уже від сучасників:

Ім'я Кліма Поліщука українському читачеві доводилось стрівати на сторінках нашої преси – яко дописувача з театру бойових подій [...] але то не література і автор їх – не письменник, а дописувач газетний [...] краще вже добувати слави газетними дописами і не засмічувати літератури ([Павло Богацький](#), лютий 1918 р.).

Тут маємо додаткову інтригу у вигляді «газетних дописів з театру бойових дій» – бібліографія їх не знає. Якщо вони справді друкувались, то їх ще належить виявити і ввести в обіг. Але це – справа майбутнього.

Війна зовсім не відбилася в нашій літературі [...] Книжечка К. Поліщука – се перша річ, що з огляду на автора могла дати надію на заповнення того порожнього місця в нашій письменстві. Але надія даремна [...] Наприклад, оповідання «[За правду](#)» – типове оповідання для вуличного тижневика «з демократичним напрямком» [...] ([Катерина Грушевська](#), 1918 р.)

Із такими оцінками я повністю погоджуюсь. Стремління К. Поліщука відійти від конкретності війни і перенестись у світ своїх переживань з приводу війни не дали нічого визначного. І навіть у цьому стремлінні К. П. не був надто оригінальним, бо можна згадати повість Л. М. Андрєєва «[Красный смех](#)» (1904 р.):

Мы шли по энской дороге — шли десять часов непрерывно, не останавливаясь, не замедляя хода, не подбирая упавших и оставляя их неприятелю.

Подібне маємо і у К. Поліщука:

З тяжкою нудотою в серці бреду кудись. Куди? – Не знаю я.
([Страдницький шлях](#) 6 серпня 1917 р.)

Повість Андрєєва була написана й надрукована під час японсько-російської війни, і тому здавалось, що вона була враженням з цієї війни. Насправді письменник не виїжджав у цей час із Москви і ретельно позбавив свій твір ознак конкретності, «переніс війну у простір» (за порадою німецького генерала у Л. Толстого).

Те саме ми бачимо і в К. Поліщука. Я мало знаю літературу того часу і не збираюсь порівнювати твори К. Поліщука з творами його сучасників. Може бути, що тоді всі так писали і можна знайти ближчі зразки.

Розглянемо трохи детальніше Я-Оп «[Тоді, як було Різдво](#)» (йдеться про Різдво 25 грудня 1916 р.).

Полк відмовляється йти в наступ, командування придушує цей бунт і засуджує 24 призвідців до розстрілу, що й було виконано. Такий зміст оповідання.

Як можна ставитись до цієї події, це – добре чи погано?

З точки зору царського уряду і командування – це добре, бо жорсткими заходами було відновлено карність і послух війська.

З точки зору революціонерів – це також добре, бо показує революційні, антиурядові настрої у війську.

Але може бути, що з точки зору царського уряду і командування – це погано, бо показує небажання солдатської маси воювати далі, котре через два місяці вилилось у бунт полків Петроградського гарнізону і подальшу революцію.

І може бути, що з точки зору революціонерів – це також погано, бо один локальний бунт не переріс у загальне повстання (як сталося трохи пізніше).

А що ж наш автор? Він не став ані на одну із цих точок зору, він не зв'язав описану ним подію ні з якими загальними подіями у країні або й ширше – в охопленій війною Європі. Здається, найбільше, що його вразило – це те, що розстріл відбувся сам на Різдво, у день великого свята. Так що, якби він відбувся днем раніше або днем пізніше – він не зробив би такого враження? На це в оповіданні відповіді нема.

Розглянемо ще оповідання «[Злочинна тьма](#)». Два солдати (А і Б – в оповіданні немає жодного імені!) після трьох років війни (отже, орієнтовно восени 1917 р.) їдуть додому, десь біля ріки Случ. Вони найняли візника (В) та сліпого лірника (Л), узяли бочівку горілки і так їдуть, попиваючи горілку.

По дорозі вони беруть собі в компанію ще солдата (С), який так само йде з війни і необережно похвалився, що має випущені новим урядом дві нові купюри по 250 рублів (здогадно – це «керенки», емісія Тимчасового уряду).

І от А + Б + В одночасно сказалися, задушили С і повтікали, не узявши навіть тих 500 рублів, котрі були причиною злочину (і як вони ділили би ці дві купюри на трьох?). Некерований віз, на якому залишився Л та труп С, падає у Случ і там пропадає, гине й Л.

Виникає багато цікавих запитань, наприклад, А + Б + С їдуть додому тому, що армія розвалилася, в порядку стихійної само-демобілізації? Про це нема ані слова. А оці новенькі купюри – це здобич з розграбованої полкової каси? Чи «позичка» у когось із вбитих командирів?

Ні, такі прозаїчні речі не цікавлять К. П. Натомість він пише пародію на роман Ф. М. Достоевського «Преступление и наказание» (1866), у якому злочинець Розкольников убив був старуху-лихварку і навіть забрав її гроші, але не мав від них щастя, і так вони в цілості потрапили до слідства, а там і до суду.

Так само і в Поліщука – гроші не приносять злочинцям щастя. Але якщо у Достоевського Розкольников діяв один і свідків його злочину не було (отже, теоретично він міг уникнути суду і розжитися), то убивство, скоєне трьома випадковими людьми, які не творили злочинну групу і навіть не змовлялись – річ цілком неймовірна. Перебільшення ситуації до неможливої крайності – це й є пародія або фарс.

Найкращим твором К. П., присвяченим подіям першої світової війни, я вважаю оповідання (чи маленьку повість) «[Розп'ята душа](#)» (1919 р.). Латвійська дівчина-сирота Ірма відчуває, що в її душі розвивається тепле почуття до Еміля. Еміль їде до Америки заробляти гроші, а в цей час тітка наполягла, щоб Ірма вийшла заміж за нелюба. З початком війни Еміль повертається, щоби включитись у формування латвійського національного війська. І от Ірма полишає свого чоловіка, щоби стати сестрою милосердя у цьому війську.

Виходить, що Ірма пов'язує свою надію на щастя із долею своєї країни, користується новою можливістю, яку відкрила війна. Так, війна – це не тільки могили й руїни, але і нові можливості. Хоч як гірко думати, що ці двері в майбутнє відкриті ціною життів наших земляків, не увійти в розкриті двері – це знецінити понесені жертви.

Твір проникнутий оптимізмом, що не часто трапляється у К. Поліщука.

Оповідання К. Поліщука не стали заготовками до великої картини війни, до написання якої К. Поліщук був нездатен, бо не знав і не хотів нічого знати про Першу світову війну. Так цей важливий досвід був змарнований, не давши нічого подібного до роману А. Барбюса «Вогонь» чи циклу романів С. М. Сергєєва-Ценського.

Боротьба усіх проти усіх

– Войну надо перенести в пространство.

– О да, в пространство.

Лев Толстой

Головним явищем в житті К. Поліщука було те, що ми (але ніякою мірою не сам Поліщук!) називаємо «українськими національно-визвольними змаганнями 1917 – 1920 років». Твори, присвячені «оцьому» (котре К. П. ніяк не міг окреслити одним виразом, одним поняттям) становлять центральну, найціннішу частину його доробку.

Оскільки цих творів досить багато, я хочу поділити свій розгляд на дві частини – спочатку поговорити про окремі оповідання, котрі (як побачимо далі) К. П. вважав ескізами до великих за обсягом творів, а далі – і самі оті твори.

Починалося все дуже добре і несло великі надії:

Війна тяглась, а надії на мир і згоду гинули. З північної столиці дунули гасла великої боротьби і загального визволення. Хто тільки мав серце, то не міг бути байдужим. А я мав серце, яке так кохає Україну, всесвіт кохає [...] Хай живе велика революція, бо вона несе визволення всім пригніченим народам. ([Цілком випадково](#))

Отже, визволення народів наступило по команді з якоїсь невідомої автору «північної столиці». Це було не зовсім так, але приймемо як висхідний пункт ланцюжка створених К. Поліщуком замальовок.

Гірше було те, що визволення не хотіло учинятися від одного факту його проголошення. Виявилось, що за нього ще треба було боротись і боротись, і це було неприємною несподіванкою для К. П. з його зневірою та пацифізмом.

Початковий етап боротьби відбився у Я-Оп «[Цілком випадково](#)» (1918 р.), котре є переробкою опери Дж. Пуччіні «Тоска». Я-Опв (новий Каварадоссі, К) закохався у дівчину Олесю (нову Тоску, Т). Якийсь злий начальник (новий Скарпіа, С) хоче розстріляти К як контрреволюціонера (ну, у Пуччіні революціонером був К, а контрреволюціонером – С, але це байдуже). Т йде до С і добивається звільнення К. К + Т разом тікають до Києва.

Комбінація, котра у Пуччіні розв'язана як трагедія (ніхто не може нічим поступитись, і це приводить до загальної загибелі всіх учасників) – у К. Поліщука перетворилась на фарс, в якому кожна сторона отримує те, що для неї найцінніше: С – сексуальну втіху, Т – волю для свого коханого, К – з'єднання із Т.

Щоправда, далі К. П. почав другу історію в цьому ж оповіданні: К змушений утекти з Києва перед наступом якихось невідомих автору ворогів, а хора Т залишається в Києві, її випадково зустрічає С і чомусь засуджує до розстрілу. Передсмертну записку пише не К до Т (як у Пуччіні), а Т до К, з якої останній довідується, що Т віддалася була С, щоби визволити його, К.

Вся пригода уявляється автору ланцюжком випадковостей, що й відбито в назві. Зазначу – ідея, що все є випадковою комбінацією випадковостей, не полишала К. П. і пізніше:

Вся наша акція є не більше, як скупчення цілої низки **особистих випадків** в житті окремих одиниць ([Замість казки](#): із **випадкових** заміток, 1921 р.).

Далі створений К. Поліщуком Я-Опв дуже швидко стомлюється у боротьбі (невідомо від чого, бо про свої власні зусилля в цій боротьбі Я-Опв скромно мовчить), відходить від активних дій і впадає в любу йому байдужість:

Були часи, коли **сам будував барикади** й захоплено ліз на ворожі багнети, але зараз я стомивсь, нічого не можу, нічого не хочу, та й **нема з ким мені йти**... Зараз я, цілком самотній, мовчки дивлюся на боротьбу двох ворожих сил, які «об одежі нашій кидають жереба»... ([Гад звіринецький](#))

Правда, часом з'являлася тривога і в моєму серці, але я пояснював це перевтомою і не звертав на те особливої уваги ([Одне Різдво](#)).

Дуже швидко ця боротьба переноситься, за порадою толстовського генерала, кудись у простори, де автор уже не вміє нічого розібрати сам, а тим менше – пояснити нам:

Бачить – кудись чогось біжать якісь люди. Біжать старі й малі. Побіг і собі разом з ними. Бігли в поле і спотикались на межах. Звідкілясь почулися вистріли. Хтось щось кричав, як не при своїй пам'яті. (Подіялось щось)

Скоро після того зникли пани і зникли люди, лише одна боротьба не зникала. Одні йшли із заходу, другі із сходу, а треті в середині товклися і все на полях сходилися. Кождий з них чуже вважав за своє і всі разом, були ніжні, як діти, а люті, як гади (Рідний наш Ісус).

Крок за кроком К. П. переконував себе: найкращий вихід – це спуститись на дно:

Боротьба саме розгорялася, а були вже й такі, що сумнівалися [...] Хто знає, може ми й справді помиляємося? – говорили між собою. – Адже ж проти нас стоять наші ж такі люди! (Одне Різдво)

Той, хто збирається до бою, міркуючи «а може я не правий, а ворог правий» – програє свою битву ще до її формального початку:

Марили Україною й прийшли до неї, але не так воно сталося, як ждалося. Україна була там, Україна тут, Україна в уяві і Україна в дійсності. Квіти відцвіли й осипалися, осталися одні сірі осінні стерні, по яких блукала жорстока смерть з отруйною косою і, як бадилля нікчемне, все стинала й стиналася життя многонадійне («Заблуканий» стрілець).

Подекуди К. П. малює персонажів, котрі намагаються розібратись у подіях і накреслити якусь загальну схему:

А революція являється могутнім натхненням стихії, яка шляхом руйнного страждання приведе до тієї межі, за якою починається нива творчої праці (Червоне марево).

Так говорить учитель Дашкевич, прихильник революції. Його старий друг і опонент Янко натомість бачить саму тільки руїну. І справді – селяни того села, де Дашкевич багато років учителював, прийшли палити поміщицьку садибу, в якій відбувалася розмова. Дашкевич намагається відговорити селян, але отримує удар каменем у груди і розуміє, що він чужий для селян і йому лишається тільки тікати. Тікати на тлі палаючої садиби, в якій загинув Янко.

Це оповідання було першим твором К. Поліщука, який я прочитав (улітку 2014 р. на тлі новин з війни проти москалів на Донбасі). Воно і визначило мій інтерес до Кліма Поліщука, і я й нині вважаю його одним із кращих в усьому його доробку.

Прагнуть зрозуміти хід подій і повсталі селяни, до яких Я-Опв потрапив у полон. Побачивши, що натрапили на чоловіка письменного, вони вимагають:

Бач, тут справа стоїть так, що система необхідна. От і жовта, і блакитна, і червона, і чорна армії свою систему мають, а тільки в нас нічого (На волі).

Я-Опв для виду пише для них якусь відозву, але сам у неї нітрохи не вірить, а при першій же нагоді – тікає.

Вершиною системи перенесення війни у простори є Я-Опв «Їх кінець». Якись невідому автору переможці ведуть кудись якихось неведомих автору переможених, засуджують на розстріл і... На цьому місці Я-Опв не витримує і тікає з місця події.

Оповідання гарне тим, що може універсально прикладатись до будь-якого часу і будь-якого місця. Чи це було в Парижі в 1871 р. за паризької Комуни? Чи це було в Пекіні під час придушення «боксерського повстання» (1901 р.)? Чи це було під час англо-бурської війни (1902 р.)? Чи під час придушення ірландського національного повстання (1916 р.)? Чи ще десь і колись? – Все може бути, на всі випадки маємо готовий опис.

Охоче вірю, що це оповідання написане К. Поліщуком на підставі власного життєвого досвіду, але воно настільки засушене, настільки позбавлене ознак реального життя, що здається сценою театру тіней.

К. Поліщук мабуть і сам відчував, що трохи передає куті меду зі своїм перенесенням війни у простори, і подекуди подав конкретні замальовки конкретних подій. Наприклад, події Я-Оп «[Хай бог розсудить їх](#)» відбуваються в Чорному Острові (біля Хмельницького) на початку липня 1920 р. Це містечко зайняте радянським військом (нетипова для К. П. конкретність!), і от сотник українського війська Юхим Гонибіда скрадається до містечка, вбиває вартового, а потім раптовим ударом виганяє ворогів. На ранок він з'ясував, що вбитий ним вартовий – то його рідний брат Федір, і це так збентежило Юхима, що він вбиває себе, кинувшись на власну шаблю (ну, як старосвітський цар Мітрідат).

Оповідання дає багато живих подробиць і його можна віднести до творчих успіхів автора. Але він не піднімається вище рівня сотні і не говорить, що все це відбувається під час загального відступу польської армії (і союзною із неї української): треба було захопити Чорний Острів, щоби прокласти дорогу до подальшого відступу. Описано місцевий тактичний успіх, але промовчано – на тлі загальної стратегічної поразки.

Але К. Поліщука цікавило зовсім інше. Хто з ким тут воює? Українці з українцями, навіть більше – два рідних брати між собою. Отже, маємо **громадянську** війну, а не якусь інакшу.

Так само в Я-Оп «[Одне Різдво](#)» Я-Опв, котрий воював «за землю і волю» (мабуть, в українській армії), зустрічається із важко пораненим червоним командиром, котрий виявився його давнім знайомим (хлопцем із того ж села, що й Я-Опв). Знову бачимо, що воюють між собою українці, тобто громадянську війну.

Думаю, що К. П. знав досить епізодів іншого плану і міг би вивести супротивниками українців якихось москалів із Нижнього Новгорода. Але він написав так, як написав, і мабуть вважав саме це прикметним.

Певним підсумком роздумів К. Поліщука над суттю боротьби можна вважати Я-Оп «[Манівцями](#)», написане 19 грудня 1921 р. Уже сама назва подає нам концепцію автора в стислому вигляді.

Воно організоване складніше, ніж звичайні Я-Оп, написані Поліщуком. Я-Опв перебуває у складі якогось повстанчого загону (котрий, як завжди у К. П., повстав невідомо проти кого) і вони вбили якихось «ворогів» (у лапках, тобто сам Я-Опв його за ворога не вважає, а воює з ним ех офіціо, з обов'язку повстанця). В одного із вбитих Я-Опв знаходить записну книжку, котра містить Я-Оп в квадраті (Я-Оп всередині Я-Оп), і далі йде уже ця записна книжка.

Те, що писав оцей Я-Опв-2, можна вважати виплодом його божевільного стану, а можна – записом якихось дійсних подій. Ми бачили, що персонажі,

виведені К. Поліщуком, часто плутаються – що дійсне, а що уявне, і тут – гарний приклад.

І от Я-Опв-2 стає свідком комічної телеграфної розмови двох генералів – колишніх товаришів, а тепер командувачів ворожих армій:

– Почекайте! – поспішно озвався генерал. – За що ви мене лаєте?
 – За те, що ви зрадили! – вистукав апарат.
 – То ви зрадили, а не я! – гаряче озвався генерал. – Я служу ідеї визволення України.
 – Брешете! Цій ідеї служу я, а не ви.
 – Ні, я!
 – Тоді я з вами й говорити не хочу! – сухо заторохтіло в апараті. – Ви зрадник України, а я син її!

Знову виходить, що воюють між собою два українці (Крутько та Коновко) і власне за Україну (не за світову революцію чи смерть буржуям), тобто маємо громадянську війну.

Далі Я-Опв-2 «йде своїм шляхом», тобто тікає від свого генерала, і після серії пригод занотовує:

Наше дійсне:
 – Нестебір.
 Наше велике хотіння:
 – Манівці.

Ось кінцевий пункт, до якого дійшло «державництво», «самостійництво», «соціалізм» і «революція». Нестебір! – це містичне слово, яке прийшло до Я-Опв-2 з глибокої давнини, від первісних мисливців, і за його допомогою Я-Опв-2 розв’язує всі проблеми, які постають перед ним. Класична людодка Еллочка зі своїм словниковим запасом на 17 слів виглядає на цьому тлі просто професором філософії!

Отже, Клим Поліщук не бачив у боротьбі, що точилася довкола нього, ніякої війни – ані національно-визвольної, ані громадянської, а бачив тільки манівці та блукання ними. Боротьба «вибиває людей з колії життя і водить їх манівцями, обминаючи ясні й прості шляхи» ([Замість казки](#), 1921 р.).

Це не значить, що картини цієї боротьби, накреслені К. Поліщуком, не мають цінності. Слід змиритись із манерою К. П. весь час переносити дію кудись у простори і не вимагати від нього історичної конкретності. Натомість ці твори дають нам багато поживи для пізнання думок і настроїв з часу боротьби. Ці думки і настрої не відбиваються у письмових документах, котрі вважаються історичними джерелами в тісному значенні виразу. Тому розглядувані твори можуть мати неабияке пізнавальне значення, питання тільки у правильній методиці їх використання.

Звичайно, К. Поліщук не надається на зразкового борця за незалежну Україну, яким хотілося б його бачити. Але не можна забувати, що з того часу минуло понад сто років, і от К. П. жив у той час, а ми, його читачі – не жили; К. П. бачив ті події, а ми – не бачили. К. П. був свідком, самовидцем, який дозволяє нам зазирнути в той час.

Також не можна заплющувати очі на ті грікі й неприємні для нас прояви тієї боротьби: [проти]єврейські погроми, які вчиняла **армія УНР** (не стихійна маса! –

«Манівцями»), розпорошення армії УНР в «чотирикутнику смерті» (там само), катування в контррозвідці УНР («[Великого бажайте!](#)», «[Начерки олівцем](#)»), свавільні розстріли («[Революційним шляхом](#)», «[За всіх – один](#)»). Все це було дуже немиле К. Поліщуку, але він насмілився не замовчувати, говорити про це, – нехай обережно і мимохідь.

Україна і отаманія

Маленькі оповідання чи навіть просто зарисовки, шкіци, які я частково розглянув вище, служили для К. Поліщука підготовкою до написання великих прозових творів про національно-визвольну війну (знову доводиться користуватись виразом, якого К. П. не знав!).

Це – одне велике оповідання, дві повісті і один роман.

Оповіданням я називатиму запис однієї пригоди з життя головного персонажа. Таким є оповідання «Отаманша Соколовська».

Повістю називатиму історію головного персонажа упродовж значного періоду його життя, подекуди – до смерті. Другорядні персонажі з'являються тут лише постільки, оскільки головний персонаж з ними стикається. Такими є повісті «Світ червоний» та «Отаман Зелений».

Романом називатиму твір, в якому сплетено кілька повістей про кількох персонажів, котрі у вузлових моментах перетинаються між собою. Таким є роман «Гуляйпільський «батько»».

Три із цих творів написані на одвічну тему *cherchez la femme*. Я розглядатиму ці твори не в порядку їх написання, а в порядку орієнтовної хронології описаних подій.

Світ червоний

Першою за часом дії є повість «[Світ червоний](#)» (1922 р.).

Для того, щоб краще її зрозуміти, треба спочатку прочитати спогад К. Поліщука «[З виру революції](#)», а потім – «[При Центральній Раді](#)» (саме в такій послідовності). Тоді стане ясно, що повість побудована на автобіографічній канві самого автора, тільки події, які у спогадах займають час від грудня 1917 до серпня 1919 року, у повісті стиснені в період від червня 1917 до січня 1918 р. і перекомпоновані, так що пізніші події потрапляють на раніші місця повісті. Звичайно, повість – це не спогади й не автобіографія, і я не збираюся ставити на карб автору кожну подробицю, записану в ній.

Молодий поручик Олелько Лісчук їде з Північного фронту до Києва на український військовий з'їзд. В поїзді він познайомився із солдатом Терешком Дацюком:

Спітніла потилиця [Терешка] повертається кирпатим лицем і зацікавлено розглядає його золоті палети й жовто-блакитну стрічку на грудях.

– У вас, товарищу поручнику, воша лізе, – раптом говорить кирпате лице і показує пальцем на його стрічку.

– Не може бути! – скрикує він з несподіванки, стискаючи двома пальцями огидне насікоме.

Отака рушниця висить на стіні на початку твору. Подивимось, де й як вона вистрілить.

Далі Лісчук потрапляє в маніфестацію, котра йде по Володимирській вулиці від університету до Педагогічного музею (в якому засідає Центральна рада), зустрічає там свого давнього приятеля – маляра Миколу, бачить голову Центральної ради, слухає промови на з'їзді і відчуває, як в ньому прокидається давно приспаний поет («Три роки, як ні одного писаного рядка, а тут враз, так просто і легко»). Із того, що в повісті зацитовано Перший універсал Центральної ради, можна вивести, що йдеться про [2-й Всеукраїнський військовий з'їзд](#), отже, початок червня 1917 р.

Цей день Лісчук закінчує у ресторані «Ліфляндка», котрий буде основним місцем дії повісті. Туди його запросив Микола і там Лісчук зустрічається із групою української творчої інтелігенції, переважно поетами. Всі п'ють, п'ють і п'ють і в кінці збираються відвідати головний свій храм – бордель на вулиці Васильківській.

Лісчук п'є разом з поетами, але до храму не йде. Натомість він в цей вечір закохується у кельнерку Зосю («Женщина, за якою ти тужив три роки на фронті!») і домовляється, що буде редагувати газету «Народна доля». (Нагадаю, що від серпня до середини вересня 1918 року К. П. справді редагував газету «Народна воля» – от ця подробиця і знадобилась).

Далі Лісчук кохається із Зосею і редагує газету, але у повісті це займає небагато місця, натомість багато пишеться про пиятику в «Ліфляндці»:

Лісчук почував себе ніяково вже тільки через те, що не бачив між ними ні одного такого, з яким можна було б знайти хоч яку-небудь духову спільність. Бачив випадкове зборище різно думуючих людей, єдиною метою яких була лише голосна слава «революційних», або «сучасних» поетів, що в дійсності нічого спільного з революцією не мало.

Отже, Лісчук добре бачить і розуміє, що в нього немає нічого спільного з оцими лицарями шинка й борделю, але не знаходить у собі сили вийти із їхнього кола, в якому він тільки й може знайти своє визнання як поет, бо інших цінителів нема.

Давній приятель Лісчука маляр Судолом вважає Зосю своєю здобиччю. І от коли Зося жаліється, що Судолом її згвалтував, Лісчук не знаходить в собі ніяких слів співчуття і з яось диявольською байдужістю повчає:

– [Що було, того немає!](#) Коли хочете бути зі мною, будьте такою, як я. Будьте борцем, а не тим, кого борють!

– і тікає від збаламученої ним дівчини кудись на село агітувати на виборах до «Всевладних зборів». Отакого маємо «українського чоловіка на rendez-vous»!

Село! Рідне моє! – шептав зворушено, виходячи на горбочок.

Але в селі Лісчуку теж не ведеться:

Тут він перший раз побачив, що ці стрункі сосни, дядьки в сіряках і обірвані хлопчики – чужі й далекі для нього, і що між ним та ними нема нічого спільного, і що всі вони існують окремо, кожде само для себе і для своїх інтересів.

Ідея, як бачимо, та сама, що і в оповіданні «Червоне марево», тільки там вона виражена сильніше, в дії, а тут – тільки в декларації.

Далі на Київ наступають червоні, серед яких Лісчук зустрічає Судолома. Той наміряється вбити Лісчука, але в цей момент українка Зося влучним пострілом вбиває українця Судолома (еге ж, громадянська війна!). Трагікомізм – у тому, що

це зробив не бойовий офіцер Лісчук зі своїм трирічним фронтовим досвідом, а Зося, котра, як бачимо, не забула поради Лісчука – бути борцем, десь дістала карабін і навчилася вправно з нього стріляти.

Це, власне, кульмінація повісті, після якої не потрібна більше Зося гине на вулиці від випадкового осколка випадкового снаряду, випущеного невідомо ким невідомо по кому, Лісчук потрапляє нарешті до храму-борделю і, дізнавшись про евакуацію Центральної ради, й собі тікає з Києва.

І от уже в сутінках хтось невідомий із невідомої зброї вистрілив невідомо навіщо – і убив Лісчука. От такий вийшов *cherchez la femme*.

А що ж синьо-жовта стрічка і воша? Ні, вони більше в повісті не зустрічаються. Це прояв нової художньої системи: якщо на початку дії на стіні висить рушниця, то ми даремно будемо чекати, що вона десь вистрілить. Синьо-жовту стрічку мабуть слід вважати символом визвольної боротьби, а от вошу? Невже це символ самого Лісчука?

У повісті міститься багато натяків на відомих людей:

У повісті	В історії
Національна рада	Центральна рада
Всеукраїнські збори	Установчі збори [із повісті неясно, які збори мались на увазі – чи то загальноросійські, чи українські]
організація «Знайсело»	Селянська спілка
Голова ЦК «Знайсела» Степанчук	Аркадій Степанович Степаненко
ліва течія – «Червона партія»	більшовики
Товарищ Левый	Володимир Ілліч Ленін
газета «Народна доля»	«Народна воля»
самостійник Міхонош	Микола Іванович Міхновський
крайній футурист Івань Сомченко	Михайль Семенко
поет-символіст	Яків Григорович Савченко (?)
білявий студентик	Володимир Мусійович Ярошенко (?)
відомий старий критик Яремов	Сергій Олександрович Єфремов
власник «Єдиного театру»	Микола Карпович Садовський

Псевдоніми, ужиті К. Поліщуком, досить прозорі, але захищали автора від можливих звинувачень у наклепах і перекрученні подій, адже всі замасковані особи були на той час живі. І всім їх К. Поліщук добре змив голову, не лишивши ні на кому сухої нитки.

Повість дає цікавий образ мистецького життя Києва, однак слід пам'ятати, що сам автор у Києві з'явився тільки в грудні 1917 р., і більша частина конкретних подробиць перенесена у повість з трохи пізнішого часу.

Є у повісті й інші подробиці, котрі погано пасують до 1917-го року. Наприклад, на самому початку Дацюк говорить:

Коли мої товариші посилали мене сюди, то наказали, аби **без самостійності** і не вертався.

В повісті розкидані ще і інші згадки про «самостійну республіку», але немає жодної згадки про «федерацію», – а це викривляє політичну ситуацію 1917 року. При цій нагоді зауважу, що в усіх творах К. П. жодного разу не вжито слово «федерація», що до певної міри характеризує його політичні уподобання.

Більшовицьке повстання на заводі «Арсенал» окреслено так:

Арсенал, що був на передмісті і знаходився під охороною національного війська, став місцем страшної, кривавої, довгої і впертої боротьби. Сподіване з тривогою прийшло з гнівом. **Братня боротьба** розпочалася, і кров невинна потекла рікою.

Хто з ким там боровся – К. П., вірний своєму методу, не повідомив, але вважав цю боротьбу «братньою», тобто громадянської війною.

Висновок К. П. такий:

Світ червоний, який так вабив досі, є не що інше, як світ великої нечуваної брехні, який осліплює, а не освітлює.

Це – безперечно висновок із пізнішого досвіду, в 1917 р. ще не було підстав так думати.

Що ж тепер робити? Автор устами Лісчука говорить:

До села рідного, до ґрунту черноземного, над яким широке блакитне небо, і світ червоний людей не сліпить.

Простою мовою, треба утікати. Ну, а як червоний світ прийде і до села, і до ґрунту? Що тоді? На це повість нічого не говорить.

Отаман Зелений

Наступна за часом дії – повість «[Отаман Зелений](#)». Сам автор називав її «сучасним романом». «Сучасний» – на протигагу «історичному» (такий роман К. Поліщук теж збирався написати, але він нині невідомий). А от «романа» я тут не побачив, бо всі події нанизані на один стрижень – життя Зеленого, і від нього автор не відходить ані на крок. Інших самостійних сюжетних ліній у творі нема.

Чи отаман Зелений – особа реальна, історична? [Енциклопедія](#) твердить, що так, хоча найбільшими джерелами для цієї статті виступають книга Р. Ковалю і... так, розглядувана повість Кліма Поліщука.

Відомий український публіцист [Роман Коваль](#) написав велику книгу «Отаман Зелений». Вона має кілька видань, щораз більшого об'єму. Я використав доступне у Мережі [видання 2011 року](#), котре має 464 сторінки. На моє щастя, основний текст разом зі списком літератури займає тільки одну третину, а решта – додатки, які я тут не розглядаю.

164 сторінки основного тексту також сильно розбавлені фрагментами, необхідними для окреслення контексту подій, і загальними міркуваннями Р. К., так що для конкретних епізодів біографії отамана лишається до 50 сторінок.

Перевагою книги є безсумнівний палкий український патріотизм Р. Ковалю, недоліком – його повна безпорадність в методі історичного дослідження. Я не

вважаю книгу Р. К. за абсолютну істину, але вона є підсумком наших нинішніх знань про Зеленого.

Отже, подивимось, як виглядає Зелений у Поліщука та у Коваля:

Елемент	К. П.	Р. К.
Місце народження	Трипілля	Трипілля
Дата народження	1886 (Данилу 18 років, коли почалась війна з Японією)	16 грудня 1886 р.
Прізвище	Терпило	Терпило
Ім'я	Данило	Данило
Батько	Степан	Ілько Лаврович
Мати	Оксана	Варвара Павлівна
Старші брати / сестри	немає	Петро, Софія, Оксана, Григорій, Одарка
Молодші брати / сестри	Олекса	Панас, Ганна
Улюблена казка	Про Самсона	Про козака Рися
Навчання	Від батька; «я так і не вчився в тих школах»	Церковно-парафіальна школа, Трипільське 2-класне земське училище
Де брав книжки	Від учителів	Від жидівських підлітків
1905 р.	Данило знає Шевченка	Данило не читав Шевченка, тільки Маркса
1905 р., осінь	Данило членом Селянської спілки	Данило членом Російської партії соціалістів-революціонерів
У Києві	Працював на заводі Гретера	Працював у залізничному депо
У Києві	заарештований на Шевченківському святі 1914 р.	в 1907 р. заарештований, просидів у тюрмі 3 місяці
У Києві	Данила хотіли вислати в Наримський край	22.09.1908 р. висланий в Архангельську обл. на 3 роки як член партії російських соціалістів-революціонерів
На поселення	не був	прибув у с. Усть-Цильма 25.12.1908 р.
Після заслання	З початком війни його випустили і він повернувся до Трипілля	Покликали на воєнну службу у 127-й Путивльський полк 32-ї піхотної дивізії (Рівне)
Прозвався Зеленим	Узяв паспорт померлого подорожнього (як тов. Ленін)	Від пароля «На Зелений (участок)»
Під час 1-ї світової війни	Воював біля Олеська та на Чорногорі	Служив десь у війську писарем
Після	Данило – голова української	Солдати Данила обрали

Великодня 1917 р.	ради	представником. Данило – член ради 11-го корпусу
Збираються їхати до Києва	На чолі із Данилом на другий Всеукраїнський військовий з'їзд	На перший Всеукраїнський військовий з'їзд
Листопад 1918	з Білої Церкви почувся клич Директорії стати до боротьби за визволення. Данило – командир повстанців Трипілля і околиць	20 листопада 1918 р. З. захопив владу у Трипіллі
Данило повів наступ на Київ	з боку Голосієва	12 грудня Зелений захопив Софійську Борщагівку, 13.12 – Біличі та Святошин . 14.12 Зелений вступив у Київ, випередивши і січових стрільців, і Директорію
Кінець 1918 р.	в Харкові знов об'явився другий уряд	11 грудня 1918 р. Совіт проголосив себе владою в Харкові
На Різдво 1918	[Зелений відмовляється виступити на війну до Ніжина]	Зелений з 1-м полком їде до Галичини
Проголошення соборності	Данило на площі	22.01.1919 з Києва вирушили січові стрільці на Зеленого
Лютий 1919 р.	Данило утікає з Києва до Трипілля	Зелений утік зі Львова до Трипілля
Данило – радянофіл	На його думку, єдиним засобом було – стати самим червоними і цим самим уже зробити ту владу своєю.	Думін пише – Зелений увійшов у контакт з більшовиками
Напад на Умань	Тепла весняна ніч тулилася... пахло розквітлою акацією	Повстанці захопили Умань і тиждень (бл. 2 серпня) билися за Христинівку, утративши в той час Умань. Довелось її знову брати.
Сили для нападу на Умань	Маємо певних 18 167 чоловіка проти трьох червоних дивізій.	15.08 Зелений мав 7 тис. війська
Наступ Зеленого на Київ	захоплюючи Таращу, Сквиру та Білу Церкву	25.08 Зелений бився з червоними біля Білої Церкви і після перемоги пішов на Канів. 27.08 білі вступили в Білу Церкву без бою.
Зелений захопив Київ [серпень 1919]	І сталося так, що Зелений розбив ворога, а регулярне військо зайняло Київ. Увійшло в нього майже без усяких страт зі свого боку і	В кінці серпня 1919 Зелений повернувся у Трипілля , а 31.08 Петлюра віддав Київ білим

	почувало себе не в міру сміливим і не в міру певним себе.	

І це я ще проминув різні дрібніші розходження! Висновок простий і сумний: під іменем «отаман Зелений» в українській літературі побутують **два цілком різних персонажі**, не згідні між собою ні в чому, окрім хіба що прізвища – Терпило. Ну, десь так, як є поема «Полтава» Олександра Пушкіна (1828 р.) і поема «Мазепа» Віктора Гюго (1829 р.) – між цими двома Мазепами теж немає нічого спільного, окрім прізвища.

Виникає цікаве запитання – а що конкретно К. Поліщук знав про Зеленого, якими джерелами він користувався? Повість написана у 1921 р., місце написання К. П. означив як «Бережани – Скала[-Подільська]». Я сумніваюсь, щоб газети того часу щось писали про Зеленого, якого усі влади вважали ворогом. Та й не було ніяких газет ані в Бережанах, ніже у Скалі-Подільській. Спогади почали друкуватись пізніше, наприклад, спогади Осипа Думіна, який у січні 1919 року командував відділом Директорії, котрий воював із Зеленим за Трипілля. К. П. цих спогадів не знав, і в його повісті цього епізоду нема.

Заглиблюватись у **наукове** (не публіцистичне і не художнє) отамано-зеленознавство я не збираюсь, але мушу застерегти читачів від використання біографічних даних Зеленого із повісті Кліма Поліщука. Всі ці дані треба відкинути.

Отже, повість не має пізнавального значення для історії подій в Україні, але має немале значення для пізнання ідей, думок, прийомів творчості К. Поліщука.

Почати треба з того, що повість побудована за принципами соціалістичного реалізму. Вони говорять нам, що в центрі розповіді треба поставити передового борця за нові ідеали, яким може бути тільки представник провідного прогресивного класу.

Клим Поліщук вважав таким класом селянство, і от маємо центральну постать **селянина** Данила Терпила.

Далі соціалістичний реалізм учить нас, що довкола центральної постаті з числа передового класу можуть бути допоміжні фігури з числа інших класів – не передових, але й не реакційних.

І справді бачимо довкола Зеленого **інтелігента** Онуфрієнка, **робітника** Супоню, ще одного селянина (дядька Пилипа), нарешті представницю класу жіноцтва – товаришку Марусю.

Щоби не вставати двічі, скажу, що т. Маруся описана у повісті дуже слабо і безбарвно і не відіграє ніякої ролі. Ніякого *cherchez la femme* в повісті нема, і мені здається, що К. П. просто примусив себе її ввести, а не почував до неї ніякого тепла.

Далі соціалістичний реалізм учить нас, що ворогів прогресивного й передового головного героя треба набирати із числа представників реакційних, відсталих класів. І справді – маємо дяка з Переяслава, зрадника повстанців (отже, представника **духовенства**); та й піп у Трипіллі – якщо не відвертий донощик, то принаймні зручний хамелеон. Також ворогами Зеленого виведені **генерали** (не персоналізовані й належні до будь-якого із політичних таборів).

Далі соціалістичний реалізм закликає бути обережним з інтелігентами, бо то – народ дуже непевний. Вони мають працювати **під керівництвом** передового провідного класу в особі головного героя.

І от маємо у повісті наступний діалог (як на мене – дуже смішний).

При **першій** зустрічі з Онуфрієнком Данило говорить:

- А яка ж ваша партія? – зацікавився Данило.
- **Українська партія соціалістів-революціонерів**, – сказав добродій.
- Чого ж вона хоче?
- Вона бореться за землю і волю.
- От Гарібальді боровся за волю!
- Ет, що нам той Гарібальді? Чим гірший наш Залізняк, або Гонта?
- Вони гайдамачили, а той за державу змагався.
- Ну й держава! – зареготався Онуфрієнко. – Невже ви хотіли б і собі такої?
- Чому ні?! – майже скрикнув Данило. – Раз український народ окремий, то чому б йому й не створити своєї окремої держави?
- Так що ж з того?
- Нічого! Вільний був би.
- А куди ж підуть пани українські?
- Панів українських нема, а чужих можна буде й вивішати.
- Ого! Що ж ви тоді називаєте Україною?
- **Хліборобів-мужиків.**
- Ніяк не розумію! – занервувався Онуфрієнко. – Ніяк не можу собі уявити такої **мужицької держави!** Та й де ж це видано?! Ні, нам треба триматися своїх московських товаришів! Не треба, брати мій, забувати того, що з Москви вся революція починається.
- Але ж на Московщині селяне ніколи ще не повставали! І це говорить **соціаліст-революціонер?!**

Отже, Данило, як передовий представник прогресивного класу, **навчас** інтелігента Онуфрієнка українству, державництву, самостійництву, народному соціалізму та іншим азам політграмоти. Інтелігенція сама по собі, без допомоги з боку передового класу, до таких речей додуматись не спроможна.

Данило показаний як кращий інтелігент, ніж справжні інтелігенти, кращий робітник, ніж справжні робітники, і кращий селянин, ніж справжні селяни – такого вимагає соціалістичний реалізм, і все це ми маємо.

Отже, ідеалом К. Поліщука є «мужицька держава», уособлена в літературному (вигаданому самим К. П.) «отамані Зеленому»:

Чим далі, тим частіше й голосніше згадувалося імення Зеленого, який мовляв «заводить мужицькі порядки».

Але в чому саме полягали оті «мужицькі порядки»?

Але, коли вже перед самим вечером прийшла до нього об'єднана делегація міських установ і бувших народних самоврядувань, то він **несподівано для самого себе сказав:**

– Працюйте так, як того домагається уряд наш!

І коли делегація не зовсім зрозуміла, про який уряд йде мова, то він додав:

– Уряд Української народної республіки, який зараз у Кам'янці.

Отже, «мужицькі порядки» – це ті самі порядки, що заводять ненависні Зеленому «генерали» з Директорії. Чи варто було трудитись? Може, справді краще було би прямо спуститись на дно?

К. П. змушує Зеленого викручуватись і вибріхуватись із такої неприємної ситуації:

Коли я заговорив про уряд республіки, так тільки через те, що цей уряд тепер значно змінився і що в його склад увійшли представники Селянської спілки, під прапором якої і ми йдемо. Ніяких уступок панам і ніяких згод з червоними вони не роблять і не думають робити.

«Мужицька держава» К. Поліщука має управлятись за принципом фюрерства (одноосібної диктатури):

Народ хотів своєї мужицької держави з твердою владою сильної одиниці.

Відповідно до такого бажання «народу» (як його уявляв К. П.) Зелений говорить:

Я отаман, я керую всіми справами, я й складаю собі штаб так, як знахожу потрібним! Отаман сам знає, що робити!

Таким самим принципом керується у К. П. і [Нестор Махно](#):

Активний бік справи провадитиму я і тільки я!

Запровадження такого самого фюрерства описано в оповіданні «[Воєнко](#)»:

Ви, товаришу Журибідю, мусите стати воєнком і тим самим приборати до своїх рук у нашій волості всю адміністративну, громадську, політичну, господарську й військову владу і запровадити **твердий режим** і міцну дисципліну.

Обсяг влади цього товариша поки що невеликий, але принцип правильної: народ – ніщо, зате начальство – усе! Така от «мужицька держава».

Останнє, що я хотів сказати про повість «Отаман Зелений» – в ній, так само як і в інших творах К. П., проводиться думка про громадянську війну:

У січні місяці 1918 року **харківський уряд (!)** спромігся кривавою боротьбою здолати Київ.

Насправді в наступі більшовиків Муравйова маріонетковий «харківський уряд» ніякої ролі не відіграв, бо не мав воєнної сили. Але і в цій повісті К. П. немає ніяких більшовиків, комуністів, москалів, немає агресії з боку радянської Росії – є тільки якісь «червоні», про яких К. П. не вмів нічого сказати – ані хто вони такі, ані чого вони хочуть.

Отаманша Соколовська

Наступним твором згідно хронології подій, прийнятої у творах К. Поліщука, є Я-Оп «[Отаманша Соколовська](#)». Відносна хронологія видна з наступного місця, де о. С. говорить:

Тепер тут всі виглядають його [Зеленого], а того й не знають, що його немає. Була на його могилі. Барвінком обсадила.

Коли загинув Зелений – точно невідомо. Вікіпедія слідом за названою вище книгою Р. Ковалю подає, що його було поранено 13 жовтня 1919 р., а смерть його орієнтовно кладе на листопад 1919 р. (виходить, що він помер від 2 до 6 тижнів пізніше поранення). Могила його невідома, існує кілька версій. Обсаджувати її

барвінком в листопаді, під першим снігом? Ну, Лесі Українці можна було «на морозі садити квітки», то чому о. С. не можна?

Це Я-Оп також побудовано на мотиві *cherchez la femme*:

Почалося з того, що **я затужив за жінчиною**. Тоді була третя осінь революції і я вже встиг виснажитися й стомитися в боротьбі за шлункові інтереси.

Третя осінь революції – це осінь 1919 року. Далі К. П., вірний своєму звичаю, зобов'язує Я-Опв утікати із якогось «великого міста» від пануючої там якоїсь «реакційної армії» і уже **в темряві** прийти до першого села поза містом.

Що за велике місто? Обухів? Васильків? Бородянка? Дарма, припустимо, що то був Київ і що Я-Опв тікав із нього на південний захід, де відбулись подальші події. Тоді першим селом будуть Жуляни. Тут Я-Опв зустрічає знайомого дідуся – агента Марусі Соколовської, яка перебувала на той час у селі **Мале** Половецьке (це 70 км від Жулян). Я-Опв із дідом вечеряють, потім Я-Опв трохи поспав, аж нарешті приходять дід, повідомляє що в селі вже якісь «білі» порядкують, і аж тоді вони викрадаються із села і «на світанку ми прийшли до **Великого** Половецького». В цей момент, через якихось двадцять рядків, К. Поліщук уже забув про Мале Половецьке! Від Жулян це ті самі 70 км, або 18 годин безперервного пішого ходу, але між Великим і Малим Половецькими – 10 км, 2.5 години ходу.

Ну, ночі в листопаді довгі, 14 годин, і якщо Я-Опв прийшов до Жулян уже в темряві, то вибрались вони із села мабуть опівночі, і от за сім (!) годин подолали сімдесят кілометрів, показуючи середню швидкість у 10 км на годину. Але ж уночі темно, не видно, куди йти? І якщо йти (бігти) дорогами, то треба зо два десятки сіл пройти, і ніде не натрапити на жодну варту. А якщо простувати розгаслими під дощем полями, то... якраз там можна добре попобігати.

До чого я всі ці деталі нотую? А до того, що детальна хронологія, як і взагалі всі конкретні деталі в оповіданні – вигадані, і на них не можна покладатись. Вірний своєму методу переносити війну у простори, К. Поліщук не звертав уваги на таку прозу, як географія і хронологія – він же писав художній твір, а не щоденник бойових дій.

Отже, на другий день мандрів Я-Опв прийшов до Великого Половецького, познайомився із Найдою (ад'ютантом отаманші) і зустрівся із самою Марусею. Вона викладає свій план:

Завтра йду виганяти червоних з Хвастова, а білих з Мотовилівки. Маю тисячу багнетів, десять кулеметів і три гармати, а цього досить.

Від Великого Половецького до Фастова – 23 км на північ, а до Мотовилівки – 35 км на північ і трохи на схід. Дурне дівчисько, не маючи поняття про стратегію, не знало, що там, де двоє чубляться, завжди виграє третій. Якщо повстанці почнуть битися із червоними – цим вони підсилять білих, а якщо битись із білими – це підсилювати червоних. Правильна стратегія у війні всіх проти всіх – це зберігати власні сили і намагатись викликати бій між ворогами, бо це підсилює того, хто утримується.

Та де там! Для такого кунктаторства потрібне дисципліноване військо, а тут отаманші доповідають, що її «козаки» «розгвинтилися» (стоять у селі цілий тиждень, а нікого не грабують).

Надвечір того самого другого дня Маруся йде розвідувати настрої своїх повстанців і тягне за собою Я-Опв, щоб було кому потім про це написати. Поки

вони десь ходили, в таборі зчинилась веремія через чутку, що отаманша втекла (вона й справді хотіла утекти разом із Я-Опв, тільки не склалось).

Після півночі, отже, на третій день мандрів, почалось виконання плану отаманші. Дурне дівчисько не знало основ тактики і розділило своє і так нечисленне «військо» на два загони, які мали вести наступ у напрямках, що розходяться, без тактичного зв'язку між собою, маючи скрізь відкриті фланги.

Повстанці якимось невідомим науці способом за пів-дня долають віддалі, котрі потребують цілого денного переходу (або й більше), нападають в обох місцях і закономірно зазнають поразки – також в обох місцях. Білі й червоні контратакують, і лишається тільки утікати.

І от надвечір того самого третього дня Найда влучним пострілом через вікно хати убив отаманшу Соколовську. Він одразу (тобто від ранку другого дня), як тільки побачив Я-Опв, запідозрив у ньому коханця Марусі і свого суперника, і от такий у нього вийшов *cherchez la femme*.

На ранок четвертого дня отаманшу поховали біля Великого Половецького:

«Тут спить донька України Марійка Соколовська, родом з с. Горбулева, Радомиськ. повіту (на Київщині). Боролась за право. Загинула від руки зрадника 6 листопада 1919 року. Прохожий, схили голову перед її завчасною могилою!»

Відраховуючи від цієї точної дати, вийде, що Я-Опв втік із Києва 4 листопада.

Таке от маємо оповідання Кліма Поліщука. Сила оповідання – в тому, що українець Найда убив українку Соколовську. Що ж це, як не громадянська війна?

А що говорить історична наука? Чи отаманша Соколовська справді існувала?

Я не маю змоги заглиблюватись у документальне отамано-соколово-знавство, а стаття у [Вікіпедії](#) про неї цілком спирається на «фактичні дані» розглядуваного оповідання К. Поліщука. Стаття навіть величає Поліщука «повстанцем-письменником» і «соратником отаманші», хоча з оповідання видно, що Я-Опв не був ані повстанцем, ані соратником, а тільки нездалим коханцем Марусі. Провести 2.5 дні в її загоні – то вже досить щоби зватись «соратником»?

До того ж вікіпедисти вважають Я-Опв за одну особу із автором. Це – типова помилка інтерпретації оповідань від першої особи, але від її типовості нам не легше.

Із сигнатур творів К. П. ми бачимо, що він від 30 жовтня 1919 р. і до 2 травня 1920 р. перебував у Києві. Його вилазка у напрямку Фастова і наступне повернення не мають незалежного підтвердження. У ніякому загоні ніякої Соколовської Поліщук ніякою мірою бути не міг і не був. Його оповідання не має **документальної** вірогідності, натомість має **художню** вірогідність, і то не малу. Маруся намальована дуже живо, з великою теплотою. Це – один із кращих жіночих образів у К. Поліщука.

До того ж Вікіпедія називає батьком Марусі **псаломщика** місцевої церкви, а в оповіданні вона – донька волинського **дідича**. Маємо зменшену копію історії із дома отаманами Зеленими.

Отже, ознаками існування «отаманші Соколовської» на сьогодні є:

1, стаття у Вікіпедії (але там є й статті про [дона Кіхота](#) та про [Тіля Уленшпігеля](#) – літературних персонажів, котрих ми не вважаємо за історичних осіб).

2, пам'ятник у Коростишеві (але в Києві є пам'ятники Голохвастову і Паніковському – літературним персонажам, котрих ми не вважаємо за історичних осіб).

3. оповідання Кліма Поліщука та [роман Василя Шкляра](#) (але є також повісті про Захара Беркута і про Миколу Джерю, котрих ми не вважаємо за історичних осіб; романа Шкляра я не читав, але те, що сказано про нього у Вікіпедії, показує, що він залежить від оповідання Поліщука).

Виходить, ця «отаманша» побутує у вигляді «дівчини з легенди». Мабуть, Україна потребує своєї власної Жанни д'Арк.

Гуляйпільський «батько»

Події роману «[Гуляйпільський «батько»](#)» відбуваються в основному одночасно із подіями повісті «Отаман Зелений».

Я ставлю його у своєму розгляді останнім, тому що цей роман є останнім за часом написання і у своєму змісті частково залежить від повісті «Отаман Зелений».

Стрижнем роману є *cherchez la femme*. Цей мотив пронизує діяльність чотирьох основних персонажів роману – «батька» Махна, єврейки Орісі, сотника Сокола і сотника Дика. Кожен із них вважає усіх трьох інших зрадниками, і треба визнати – має в цьому слушність.

Оріся стала так зватись, коли охрестилась під час єврейського погрому 1905 р. Вона хотіла помститись за своїх убитих родичів і знярядям помсти обрала молодого Нестора Махна. Він згвалтував Орісю і з того часу вважав її своєю власністю. Помститись – не помстився (Сокіл, його товариш, зрадив його, сподіваючись кохатись із Орісею), але потрапив на каторгу. Така передісторія подій роману.

І от настала революція, каторгу розпущено, і анархісти у Гуляйполі зібралися пити горілку і сподіваються на приїзд Махна (а між ними й Оріся). На це зібрання завітав полковник Григоренко, який формує частини «вільного козацтва». В Гуляйполі він нікого не наwerbував, натомість утік, забравши із собою Орісю (на її прохання).

В цей же час Махно повертається із Сибіру із запасом розсипного золота й кількома вірними товаришами – і от бачить, що Оріся, його власна Оріся, втекла!

Махно вирішує помститись. Оскільки Григоренко має певну воєнну силу, оте «вільне козацтво», і Оріся – в його штабі, то просто прийти і вбити їх не вийде – потрібна власна воєнна сила. І так Махно починає її творити, а побачивши, що гасло козацтва має певну популярність, і собі називає своє військо «запорізьким козацтвом». Також він примушує Сокола, який став сотником у Григоренка, таємно допомагати собі, Махну.

І от Махно напав на вільне козацтво і обложив його у Великому Лузі. Сотник Дик з наказу Григоренка вибрався з облоги, доїхав до Києва і добився, що Центральна Рада наказала своєму війську допомогти обложеним козакам. (Оця подорож відчайдушного Дика є чи не найкращим епізодом роману.)

Махно продовжує свою корбу крутити і через Сокола домовляється про з'їзд, на якому він зустрівся би з Григоренком. Сокіл діє в цьому напрямку тим охочіше, що Махно пообіцяв віддати йому Орісю, з якою він сам, Махно, більше не збирається бавитись.

Отамани зустрічаються, Махно вбиває Григоренка і віддає наказ вбити Орісю, так що Соколу залишається тільки її поховати. Такий от вийшов *chez la femme*. А я при цій нагоді зауважу, що один український отаман убив іншого українського отамана. Це зветься громадянська війна.

Це – кульмінаційна подія в романі, у якій, за правилами писання романів, перетинаються три сюжетні лінії – Махна, Григоренка й Орісі. Після цього починається епілог.

Вільне козацтво занепадає, сотник Дик переходить до червоних, дослужується до помітної посади і стає лютим ворогом Махна. Сотник Сокіл хоче помститись Махну за смерть Орісі і вживає для цього ту саму зброю, якою діяв Махно.

Сокіл намовляє Махна податись на Київщину і об'єднати сили із отаманом Зеленим – у сподіванні, що Зелений не пропустить нагоди застрелити Махна. Отамани справді зустрічаються, але при цьому ані Махно не застрелив Зеленого, ані Зелений – Махна.

Далі Сокіл готує засідку на Махна, під час якої Махно уцілів, а Сокіл був поранений. І друга спроба помсти не вдалася.

Дик із червоним військом виганяє Махна до Польщі, і там Сокіл обмовляє його перед польською владою – буцімто Махно готував повстання в Галичині. На суді Махно говорить: «Якби я справді готував повстання, то я судив би вас, а не ви – мене». Суддям це здалося переконливим, і Махна виправдали, а в цей момент Сокіл з «невідомої причини» гине під колесами потягу. Отже, і третя спроба помсти не повелась.

Такий от роман написав Клим Поліщук.

Як співвідносяться події в романі із реальними подіями в Україні на початку 20 ст.?

Реальні події описані в кількох книжках, із яких назву дві легко доступні:

– Савченко В. А. [Махно](#). – Харків: Фоліо, 2005 р. – 413 с.

– Чоп В.М., Лиман І.І. [«Вольный Бердянск»](#): місто в період анархістського соціального експерименту (1918 – 1921 роки). — Запоріжжя: РА «Тандем – У», 2007 р. — 478 с.

Я зовсім не маю наміру заглиблюватись у батько-махно-знавство і тому обмежусь читанням [Вікіпедії](#).

З неї ми довідуємось, що на жодній каторзі в Сибіру Махно не був, а був у 1911 – 1917 роках ув'язнений у Бутирській тюрмі в Москві. Григор'єва він таки справді вбив, із ніяким Зеленим не зустрічався і не з'єднувався, у Польщі його таки справді судили (1923 р.).

Останнє не могло бути секретом для Поліщука, який жив тоді у Львові і міг читати польські газети. Все інше в романі трактовано цілком довільно і знову, як і з повістю «Отаман Зелений», перед дослідниками постає запитання – якими конкретно джерелами про Махна користувався К. Поліщук. Я не можу в це заглиблюватися, зауважу тільки, що Махно в романі і Махно в реальній історії – це дві різні особи, котрі мають одне прізвище і лише незначні спільні точки біографії.

Натомість в романі, традиційно для К. Поліщука, абсолютно немає Москви, більшовиків, москалів і постійного загравання Махна із московськими більшовиками, котрі охоче користали з допомоги від Махна і потім так само охоче

оголошували його поза законом. Нічого цього в романі нема, війна перенесена у простори.

Роман безумовно є найвищим досягненням Поліщука-прозаїка.

Складна і досить добре припасована форма, намагання проникнути у спосіб думання і дій керівника (Махна, Григоренка, частково Дика й Зеленого), рясний потік побутових замальовок (скажім, як махновці грабують пасажирський потяг або тікають від німців) – все це позитивні риси роману.

Разом з тим концепція роману не є новиною для того, хто читав попередні твори К. Поліщука, а з точки зору висвітлення фактичного перебігу подій він цінності не являє (навіть навпаки, дезорієнтує).

З чисто літературної точки зору треба відзначити, що К. П. вдавня до автоплагіату, використавши в другій його частині значні фрагменти, маже повний текст оповідань «Між «своїми», «Червоне марево», «Червоні рядна». Мабуть, К. П. думав, що роман є його головним твором (і так воно вийшло), і не планував передруковувати раніші оповідання.

Але це запозичення не пішло на користь. Порівняння показує, що в окремих оповіданнях маленькі епізоди окреслені значно виразніше, з глибшим змістом. Наприклад, в оповіданні «Червоні рядна» якісь невідомі прив'язують єврея Аврума до п'єдестала пам'ятника Пушкіну і так пробивають його багнетами. [Пам'ятник Пушкіну](#), до п'єдестала якого можна прив'язати людину, справді існує і стоїть у Києві на сучасній площі Слави перед будинком колишньої 5-ї гімназії (нині – університет транспорту). Його були встановили в 1899 році, а скинули тільки в 2022 році.

В оповіданні це був дуже обережний натяк на Київ як місце дії. В романі дія епізоду перенесена до Січеслава, Аврум там є, а Пушкін зник, лишився лише невиразний стовп.

Так само із оповідання «Червоне марево» в роман переїхала картина знищення поміщицького маєтку, але при цьому зникло те основне, заради чого картина малювалась – загибель ідеалу українського інтелігента-просвітника.

Висновки

Спроби К. Поліщука подати широкі картини визвольної боротьби України – картини, які виходили б за рамки одного конкретного місцевого епізоду – вийшли не дуже вдалимими з кількох причин.

Перша – особливості світогляду К. Поліщука, який не зміг знайти загальної назви для цих подій і не скористався тими варіантами назви, які уже в його час пропонували інші. Відсутність загальної назви свідчить, що К. П. не розумів визвольної боротьби як цілості, і це спотворювало загальну картину.

Друге, важливим для К. П. був прийом перенесення подій у простори, позбавлення їх ознак конкретного місця, часу, діючих сил. Те, що могло вважатись доречним узагальненням при викладі одного ізольованого епізоду, стало непоборною перешкодою для малювання загальніших сюжетів.

Третє, при малюванні цих загальних картин не можна було обмежуватись одними вигаданими персонажами, а треба було вводити реальних історичних осіб. Але ці особи, такі як Зелений і Махно, представлені у творах К. П. самими тільки іменами, а біографії їх цілком вигадані Климом Поліщуком. К. П. не мав реальних

джерел для біографій таких діячів і наповнював порожні контури як умів – вигадками власного виробництва.

Тому популяризація розглянутих «епічних полотен» К. Поліщука може мати навіть певний негативний наслідок, бо поширюються неправдиві відомості про реальних діячів визвольного руху. Для масового читача немає різниці між науковим (науково-популярним), публіцистичним і художнім трактуванням сюжету; перша книжка по якійсь темі стає визначальною, і переконати чоловіка, який начитався літературної фантастики, що справа стояла зовсім не так, майже неможливо.

Чисто літературні достоїнства цих творів К. П., безперечно, є, але вони не такі великі, щоби переважити зазначені недоліки.

Хоч як прикро – а треба визнати, що «Дни Турбиных» Булгакова, «Как закалялась сталь» Миколи Островського, «Конармия» Бабеля – всі відверто ворожі до українства – своїм пізнавальним потенціалом і чисто літературними якостями перевищують написане К. Поліщуком.

Для витіснення цих творів із нашого культурного простору потрібні нові якісні й талановиті **художні** твори, написані з українського погляду. А літературні таланти, на жаль, не створюються за планом, і (страшно сказати!) навіть збільшення фінансування, котре вважається універсальним методом вирішення всіх проблем, тут мало що допоможе.

Новий лад і нові біди

Паралельно із розглянутими вище творами про національно-визвольну боротьбу Клим Поліщук, перебуваючи у Львові, написав ряд творів про час після закінчення війн.

Ці твори мають форму улюбленого Поліщуком оповідання (але уже не від першої особи) і зміст – улюблену Поліщуком безпредметність. До цього додалася ще й погана обізнаність автора із реальною ситуацією, що дало ряд цілком неймовірних, чисто фантастичних картин.

Грабування церков України більшовиками знайшло своє відображення в оповіданнях «[Заблуканий стрілець](#)» та «[В сутінку печер святих](#)».

В першому з них галицький січовий стрілець відбився під час війни від своїх і живе у селі на Поділлі (вірний раз обраній системі безпредметності, К. П. залишає нам здогадуватись, що це – радянське Поділля). В село приїжджають якісь улюблені Климом Поліщуком «невідомі» (? невідомі **кому?**) і грабують церкву. Люди плачуть і благають оборонити церкву. Стрілець, добре розуміючи усю безнадійність справи, все ж таки виступає на оборону і гине.

В такий сюжет загорнута родзинка, заради якої це писалось: стрілець каже селянам, що треба було боронитись, поки було військо і з ним – надія на перемогу. Для такого завзятого анархіста, яким показав себе К. П. в попередніх творах, це певний крок вперед, у напрямку усвідомлення – організація, військо, генерали таки на щось потрібні.

Оповідання «В сутінку печер святих» – цілком фантастичне. Дія відбувається в якомусь невідомому монастирі, який раніше мав великі багатства, а тепер якісь невідомі його цілком пограбували. До невідомого на ім'я ігумена приходять якийсь невідомий, про якого сказано тільки, що він спалив був декілька сіл заради

здійснення своїх юнацьких мрій і був одним із визначніших діячів якоїсь невідомої «урядової партії».

Цього невідомого приймають послушником до монастиря. Він служить начебто ревно, але через нього стали пропадати проскури, які він мав розкладами перед мощами святих – виявилось, що він віддавав їх голодним, котрі шукали порятунку в монастирі. І от приїжджають невідомі і починають обдирати ікони в храмі із золотих шат і дорогоцінних каменів. Невідомий намагається відігнати цих невідомих, але цих невідомих було багато, вони схопили невідомого і вкинули його у в'язницю, де він «наслідком необережного поводження з ним тюремних наглядачів, несподівано помер».

Здається, заради цієї фрази було написано усе оповідання. На той ліберальний час убивство людини в тюрмі без жодного слідства й суду ще видавалось чимось надзвичайним...

Із того, що в оповіданні згадано могилу Іскри та Кочубея, може скластись враження, що йдеться про Києво-Печерську лавру. Але згадано також «могили Антонія і Феодосія», хоча їх показують у різних місцях: Антонія – у Ближніх печерах, а Феодосія – у Дальніх. Не думаю, щоби це був якийсь інший монастир і якийсь інший Антоній в парі з іншим Феодосієм. Скоріше за все, К. П. ніколи не бував у Лаврі, а тільки щось чув про неї, а зазирнути в якийсь путівник не здогадався. Я весь час звертаю увагу – коли К. П. намагався бути конкретним, у нього завжди сипались помилки.

Про грабування церкви «якоюсь комісією» пишеться і в оповіданні «Ангельський лист».

Безумовно треба віддати Климу Поліщуку належну шану за те, що він чи не першим почав говорити про більшовицьке грабування церков України. Разом з тим він не бачив у цьому ані загальної системи, ані прояву державної політики, також не називав це злочином.

Наступна тема, уже трохи заторкнута в названих вище оповіданнях – це більшовицький голод в Україні в 1921 – 1922 роках. Він так чи інакше згадується в кожному оповіданні збірки «[Жертва](#)».

В оповіданні «[Такий сміх](#)» хтось невідомий перебуває невідомо де, але поза межами України. Він мріє повернутись до ґрунту, на Херсонщину, але отримує неясні звістки, що там голод. Він збирає посилку із харчами для своєї матері і в цей момент читає в газеті докладний медично-поліцейський звіт про випадок людодійства зі згадкою його знайомих. Від цього невідомий божеволіє.

Ніякі газети таких звітів не друкували, і повірити в це неможливо. Важлива тема зіпсована через невдалу, неймовірну вигадку.

В Я-Оп «[З того боку](#)» Я-Опв перебуває в таборі інтернованих і має там приятеля – хорунжого Ярченка з Катеринославщини. Цей Ярченко починає божеволіти. І от у табір з'являється молодший брат Ярченка – Іван, котрий жив на Катеринославщині і там збожеволів від голоду. Іван кидається на свого брата-хорунжого і вбиває його.

Так само божеволіє на ґрунті голоду Михайло Петрук, персонаж оповідання «[Ліпший світ](#)». Він тікає із якогось не названого на ім'я великого міста, де панує голод, у своє рідне село, де сподівається бути учителем. В цьому оповіданні досить важко відділити те, що відбувається з ним насправді, від того, що уявляється йому в божевільному маренні, зокрема, і його самогубство (але ми пам'ятаємо, що

неможливість відрізнити дійсність від вигадки є характерною рисою світогляду К. П.).

В Я-Оп «[Уява](#)» Я-Опв скрадається на берег якоїсь «фатальної річки», назви якої Я-Опв не знав, щоби перебратись з якогось невідомого «цього боку» на якийсь «той бік», так само невідомий. Я-Опв має бути обережним, бо на річці стоїть «вартовий чужого кордону» (невідомо, чийого саме). І от Я-Опв бачить, як з того боку прийшла бабуся по хліб, і як вартовий її застрелив; оповідачу здається, що то була його мати, яка потерпала від голоду. Від цього він не те щоби цілком збожеволів, але «ніяк не міг зрозуміти – що є дійсністю, а що тільки уявою». (Отже, цілком може бути, що все записане в оповідання – це тільки уява оповідача.)

Нарешті, оповідання «[Жертва](#)»: в селі панує голод, двоє господарів вигнали своїх коней на нічну пашу і чують, як скрадається конокрад. Вони хапають крадія і починають його бити. Б'ють, і б'ють і б'ють, і знову б'ють, аж поки він не сконав. На світанні виявляється, що це був хлопець з їхнього таки села, який хотів урятувати свої матір Олену від голоду.

Сюжет – той самий, що й оповіданні Івана Франка «[Хлопська комісія](#)», тільки трактований абсолютно нереально. Ніяк не можу повірити, щоб катований хлопець все мовчав і не сказав, хто він, і ніяк не можу повірити, щоб селяни замордували свого односельця. Якогось чужого, стороннього чоловіка – може й могли би. Справа розв'язується у трагікомічний спосіб: налякані перспективою відповідальності за вбивство, селяни збираються зарізати своїх коней, яких вони так берегли, і віддати Олені якийсь шматок м'яса.

Знову можна сказати: Клим Поліщук по свіжих слідах більшовицького голоду почав говорити про нього, але обрав зовсім невідповідну форму. Голод у К. П. – це тільки притока змусити своїх персонажів до божевілля, і це божевілля цікавило автора більше, ніж причина. Я не знаю, чи розраховував К. П. на якийсь публіцистичний ефект від своїх оповідань, але такого ефекту він точно не досяг. Як і в попередньому випадку, він не говорив про загальну картину голоду, не виставляв звинувачення проти радянської влади і не називав цей голод – злочином.

Неможливі вигадки і неймовірні фантазії псують ще інші оповідання К. П. Так, в оповідання «[Непрошені гості](#)» селяни бідують, а тут ще «присилає нам наша влада голодних дітей з Московщини. По одній дитині на кожну хату». Один із хлопців при цьому говорить: «Дети рабочих не голодают» (прямо-таки як газета «Правда!»). Селяни топлять цих москальчат у весняній повноводній ріці, і навіть комісар повітової ЧК не міг дізнатись, як воно сталось.

На початку оповідання «[Ангельський лист](#)»

Несподівано як із землі вийшла і стала варта: з одного боку в чорних волохатих шапках із червоними зірками, а з другого – в рогатих кашкетиках із якоюсь пташкою над козирком.

К. П., вірний свої системі – переносити події у простори – не хотів нічого чути про Ризький мирний договір, і в його творах немає ніяких ознак, щоби він знав про існування такого договору. Він зверхньо згадував:

Писалося щось про Найвищу раду, про Ллойд Джорджа, Чичеріна й інших дурихвітів нашого часу ([Начерки олівцем](#), 1922 р.)

– і ніяк не хотів визнати, що саме ці «дурисвіти» визначають долю України, і від того, що хтось в Україні не хоче про них знати й їх визнавати, хід справ не змінюється. Хуторянський світогляд знову, в черговий раз підвів Поліщука.

... І от селяни отримують ангельський лист із наказом – йти молитись до Почаєва. Вони йдуть, спокійно проходять радянську й польську прикордонну варту, моляться у Почаєві і так само спокійно проходять польську і радянську варту по дорозі назад. (Ну, це я так спрощено пишу – польська, радянська. К. Поліщук таких слів не знав і ніде не вживав, нема їх і в цьому оповіданні)

Такий перехід кордону вважаю неможливим і через це все оповідання – чисто фантастичним, в якому треба дошукуватись, «[де кінчається брехня](#), а де починається правда».

Серед цих відверто слабких, безпорадних творів, написаних К. Поліщуком у Галичині, дуже виразно виділяється у кращий бік Я-Оп «[Воєнко](#)» (1921 р.).

Як часто буває у К. П. воно починається з того, що у червні 1920 року Я-Опв тікає із «проклятого Великого Міста» (котре тут – ви не повірите! – зветься *Київ*) на своє рідне Полісся, і по дорозі його арештовують. Поки що все йде так, як, скажімо, в оповіданні «[Між «своїми»](#) або «[На волі](#)».

А далі починається цікаве. Чоловік із маузером, який перестрів оповідача, назвався Петром Коцюбенком, управителем справ місцевого волосного ревкому (= революційного комітету). Ревком очолює товариш Журибіда, який «ніколи путящим наймитом не був», за атестацією діда-сторожа. Тепер він має усі титули: «опродко – я, бідко – я, ривко – я, а тут ще й якийсь воєнко». *Ривко* – це той самий ревком, *опродко* – «особая продовольственная комиссия». Російський «комітет бедноты» послідовно трансформувався у *комбед* → *комбід* → *бідком* → *бідко*.

Далі до складу ревкому входить начальник місцевої міліції товариш Підкуйнога і Коцюбенко, який намагається бути сірим кардиналом цього органу влади і керувати не від свого імені, а через згаданих товаришів.

Приходить наказ призначити ще й воєнного комісара волості (*воєнком* → *воєнко*), і Коцюбенко переконав Журибиду прийняти на себе ще й це звання. Нова роль сподобалась тов. Журибіді, і він вимагає від попа відслужити молебень за його, Журибіди, здоров'є. Піп відмовляється, і його вбивають.

Попереджені дідом Я-Опв і Коцюбенко тікають із села, при цьому Коцюбенко божеволіє, а Я-Опв тікає далі – тобто закінчується все так, як часто у К. П.

Всі персонажі оповідання обмальовані дуж вдало, так і хочеться сказати – «як живі». Тов. Журибіда із чоловіка, який в усьому слухається інших, стрімко п'яніє від своєї необмеженої влади і перетворюється на цілком свавільного фюрера волості. І Коцюбенко бачить крах тієї адміністративної машини, яку він сам збудував і яка тепер вийшла з-під його контролю і погрожує знищити свого творця.

Виходить, міг Клим Поліщук писати живо й переконливо, коли хоч на деякий час відмовлявся від своєї системи безпредметності.

Совіти і занепад

Переїзд Кліма Поліщука у радянську Україну наприкінці 1925 року спричинив дуже великі негативні зміни в його творчості. **Жоден твір** К. П.,

опублікований ним до цього переїзду, не був передрукований в УСРР. Як письменник він постав перед необхідністю починати все заново, і навіть не з чистого аркуша, а нижче, з негативної позиції.

Радянський критик В. Коряк, оцінюючи повість «Отаман Зелений», закидав автору апологію бандитизму [*Коряк В. Мотиви соціальної боротьби в сучасній українській літературі.* – Книга. – 1923. – № 1. Цитую за статтею С. Яковенка – ПВТ, с. 47]. «Бандити» – це офіційна радянська титулатура для всіх учасників національної визвольної боротьби в Україні. Називали так і Зеленого, так що Коряку не треба було багато трудитись для такого формулювання. Ну й слово «апологія» – цілком доречне, адже у К. П. немає творів, які б називались, скажімо «Залізний Фелікс – лицар пролетарської революції» чи там «Наш славний вождь товариш Троцький». На чиєму боці були симпатії Поліщука – видно із назв його творів, навіть тексти читати не треба.

Ясна річ – потрапивши в нову обстановку, К. П. мусив почати писати по-новому.

Він ще друкує у журналі «Червоний шлях» (1926 р., № 2) [два віршики](#) про дівчат-проститутток, але не забуває при цьому поставити сигнатуру «Львів, 1925 р.» – аби радянський читач знав, що таке можливо тільки в загниваючому буржуазному світі, але ніякою мірою не в Країні Рад.

«[Поліські нариси](#)» не мають сигнатури, знаємо тільки, що надруковані вони були вже в 1926 році у журналі «Життя і революція». За своїм безпредметним стилем вони нібито належали ще до львівського періоду творчості К. П., втім, цього не можна стверджувати упевнено.

«Нариси» досить вдалі, а останній («Гак») я вважаю однією з найліпших мініатюр К. Поліщука. Із розкиданих в «Нарисах» натяків можна зміркувати, що діється це на території Польської держави, і голод – це там, у них, у буржуїв.

Але далі запас творів, написаних у Львові, але ще не друківаних, вичерпався. Треба було шукати нових тем і нових засобів їх представлення.

Такою спробою є оповідання «[Людина й собака](#)» (1926 р.). Левко Лимарчук захворів на сифіліс, який його догризає. Не маючи друзів серед людей, він завів собі ланцюгового собаку. І от цей собака перегриз (!) свій ланцюг і далі повісився (!) на ньому. Левко за його прикладом вирішує й собі повіситись.

Вся конкретність тут – згадка, що в колишній поміщицькій садибі тепер міститься сільська комуна «Світанок».

Таке от оповідання. Ані теми, ані ідеї, ні есенції, ні каденції – нічого нема. Це – безперечно найгірше з того, що мені довелося читати у К. Поліщука, і не було би найменшої шкоди, якби воно не було надруковано. Але вже маємо те, що маємо, і я мушу розглядати його, бо інших творів цього періоду дуже мало.

В 1928 році було надруковано оповідання «[Горобине болото](#)», котре показало нам цілком нового автора. Ні, він так само звався Клим і прізвище його було те саме – Поліщук, але суть його була зовсім інша, така, котрої зовсім не можна було сподіватись з його попередніх творів.

Агроном Андрій Сніжко працював на агропункті в Олевську, зустрів ніякусь Мариську, котра назвала себе «поліською відьмою», і закохався в неї. Взимку вона потонула в тому Горобиному болоті, і аж навесні Андрій разом із начальником міліції знаходять її труп, а при ньому – написаний, але не відправлений

шпигунський звіт, в якому Мариська хвалилась, що завербувала Андрія. Справа дійшла до ДПУ, в якому Андрію довелося давати прикрі пояснення – як це він попався на гачок польської шпигунки. Такий от вийшов *cherchez la femme*.

Так случится может с каждым,
Если пьян и мягкотел.

Ідея оповідання цілком зрозуміла – треба бути пильним і при зустрічі з незнайомими придивлятися, чи вони не шпигуни. Виведено в оповіданні й класового ворога Дубинського, який за царя володів був тартаком (лісопильнею), а коли радянська влада його заводик націоналізувала – зробився польським шпигуном. Єдиний недолік оповідання – що начальник міліції не названий членом партії більшовиків (хоча безперечно ним був).

Отже, маємо типове радянське оповідання про ворогів, шпигунів і необхідність бути пильними й допомагати міліції. Маємо тут як есенцію, так і каденцію, тільки якось оце радянофільство і совітохвальство не радує.

Шукаючи собі хоч якогось місця в літературі, К. Поліщук вдався до перекладів і переклав з польської мови збірник оповідань Андрія Струга (1871 – 1937) «[Підземні люди](#)». К. П. написав коротеньку передмову до збірки, в якій бачимо такі нечувані для «старого» К. П. слова як «робітничий клас», ППС (Польська партія соціалістична), «російська жандармерія», «охранка», «конспіративна робота», «шереги пролетаріату», «білий терор» – цілий словник тогочасної комуністичної політграмоти. К. П. радіє, що Струг «виявляє свої симпатії до Комуністичної партії, підтримуючи її своїм майстерним словом».

Цю передмову, хоч яка вона маленька, також треба зарахувати до числа радянолюбивих і комунохвалительних творів К. Поліщука.

Арешт у 1929 році обірвав літературну творчість Кліма Поліщука. Написати вірш «Партія веде» було доручено не Поліщуку, а його однолітку і знайомому – Павлу Тичині. Навіть для прославлення начальства потрібен був окремий дозвіл, і не кожному щастило його дістати.

Хоч як гірко про це думати, але арешт врятував Поліщука від перетворення на заурядного хвалителя Комуністичної партії і Радянського уряду, такого, яким зробився Микола Хвильовий (маю на увазі його цикл «[По Барвінківському району](#)» і пізніші твори). Всі вони робили це не з власної волі, а під нещадним примусом, але – робили, і так під керівництвом партії виникала українська радянська література.

В листах із ув'язнення К. Поліщук три рази запитував ([5.07.1931 р.](#), [5.03.1932 р.](#), [22.04.1932 р.](#)), чи вийшла його книжна «Поліські шуми», яку взялося було друкувати Державне видавництво України. Хоча К. П. сам працював у цьому видавництві – він ніяк не міг собі уявити, що видавництво викинуло його книгу з усіх своїх планів через п'ятнадцять хвилин після того, як довідалось про його арешт.

Так само він мав ілюзії, що його спогади (мабуть про Ганну Барвінок) можна буде надрукувати (лист від 22.04.1932 р.).

Спогади «[Літературна бабуся](#)», написані ним у таборі в травні 1930 р. і переслані у «велику зону», стали останні твором Поліщука, який до нас дійшов.

Його листи з таборів рясніють назвами нових задуманих ним творів і згадками про творчі плани, але нічого з цього нині невідомо і цей доробок слід вважати безповоротно втраченим.

Висновки

Творчість Кліма Поліщука в цілому виразно ділиться на два великих періоди.

В першому – до 1925 року включно – творчість К. П. попри негативний вплив модного на той час «символізму» (тобто безпредметності, безідейності і байдужості до життя) розвивалась по висхідній. Попри всі коливання і відскоки назад, його твори ставали змістовнішими і літературно досконалішими, і все була надія, що він таки подолає риси свого недолугого «символізму», знайде свою власну художню мову, власну тематику і власний стиль її подання.

Але цим надіям не судилось здійснитись. Переїзд до Радянського Союзу примусив Кліма Поліщука перефарбуватись, щоб хоч трохи бути подібним до «радянського письменника» (або, як говорили на той час – «пролетарського письменника»). Ця мімікрія дуже погано удавалась Поліщукові, і він, відмовившись від власної творчої манери, так і не став своїм серед «пролетарських письменників».

Зрештою, репресивний режим знищив їх усіх – і «пролетарів» і «попутників», і щиро відданих і підозрілих, і дійсних совітохвалів і таких, що тільки удавали любов до начальства.

Змарнований талант

Не повторюючи тут висновків, поданих наприкінці попередніх розділів, спробую поміркувати – чому Клим Поліщук не зміг стати справді визначним письменником.

Він мав незаперечні природні здібності до малювання та літератури. Але для того, щоби можливість (здібності) перетворити на дійсність (твори), потрібно дуже й дуже багато працювати над ограновуванням і шліфуванням того природного цінного каменю.

Ідентичність. Питання «хто я є, чим я є і чим маю бути», здається, не виникало перед К. Поліщуком (принаймні, не видно виразних слідів). Навіть Володимир Винниченко сумнівався – чи бути йому українським письменником, чи може вигідніше зробитись письменником російським.

Клим Поліщук в умовах, коли все здібне і талановите дружим кроком вливалось в російську імперську свідомість і культуру – завжди відчував себе українцем, попри всі невігоди і навіть загрози такого становища. Доступні джерела нічого не говорять про те, як він прийшов до такої позиції, але слід здогадуватись – це коштувало йому чималих сил.

Освіта. Великий негативний вплив на Поліщука мав брак будь-якої систематичної освіти. Він ніколи нічому не вчився, і самоосвіта (читання книжок) не могла цього замінити. Його спроба вчитись на художника у Петербурзі була вкрай невдалою, не лишила на ньому помітного сліду і тільки знеохотила до подальших спроб здобути освіту.

Місто. Будь-які творчі здібності можна було реалізувати тільки у місті, а Клим Поліщук систематично ненавидів місто і міське життя. Він систематично заявляв про свою любов до села, сільського життя, але від літ молодості (від 1914 року) бував у селі тільки наїздами. Заробітки, воєнна служба, участь у революційних подіях, літературна професія – все примушувало його жити в місті. Мені здається, що цей глибокий внутрішній конфлікт між недосяжним бажаним (селом) та осоружним дійсним (містом) мав великий вплив на творчість Поліщука. Він так і не спробував «зробити з цього драму» (як сказала Леся Українка) і в такий спосіб звільнитись від роздвоєння.

Натомість цей конфлікт давав, на мій здогад, бічні парості у вигляді мотивів утечі, божевілля, неможливості відрізнити дійсне від уявного, нарешті, у прямих ретроградних заявах.

Середовище. Літературне середовище, група людей, котрі цікавляться літературою, якимось причетні до літератури, працюють у літературі – абсолютно необхідне для письменника, як вода для риби. Тільки справжні генії, як Тарас Шевченко, були здатні творити в умовах вимушеної відсутності середовища, і одразу поринали в нього, коли зникали зовнішні перепони.

Климу Поліщуку ніколи не таланило із літературним середовищем. Із доступних даних видно, що тільки дуже короткий час у 1919 році він «плавав як риба в воді» – у Музагеті та інших літературно-мистецьких групах Києва. Хоч яке було чудне це середовище (якщо вірити повісті «Світ червоний») – все ж таки це були люди, які підносились понад «шлункові інтереси», на панування яких К. П. гірко нарікав у своїх творах.

Ані до того, ані після того К. П. до ніякого літературного середовища не належав. Наявні дані говорять про рідкісне й уривчасте спілкування К. П. з

іншими літераторами, і мовчать про середовище. Навіть в радянському Харкові, коли приналежність до того чи іншого літературного колгоспу була майже обов'язковою – не маємо відомостей, щоби К. П. хоча б формально належав до якоїсь письменницької організації.

Літературні впливи. Ми нічого не знаємо про те, як К. П. зробився «символістом». Я – не знавець літератури і не можу вдаватись у порівняння творчості К. П. із сучасною йому українською літературою. Може бути, що тоді всі писали так безпредметно, от і К. П. засвоїв цю манеру.

«Символізм» дуже виразно й дуже негативно відбився на творчості К. Поліщука. Мені здається, це не була природна для нього манера, а тільки спроба хамелеонства, маскуванню під загаль.

Природний таланти Поліщука не був такий сильний, щоби виразно протиставитись панівному «житейському морю» тогочасної літератури, знайти свій власний шлях в літературі і твердо ним іти, не зважаючи на панівну моду.

І так вийшло, що Клим Поліщук не дав таких визначних творів, яких можна було від нього сподіватись з огляду на його життєвий досвід.

Найкращі твори. Перечитуючи твори Кліма Поліщука знову і знову, я склав для себе такий перелік його творчих удач:

- 1, «[Червоне марево](#)» (1918 р.);
- 2, «[Воєнко](#)» (1921 р.);
- 3, «[Розп'ята душа](#)» (1919 р.);
- 4, «[Отаманша Соколовська](#)» (1920 р.).

На останньому, п'ятому місці ставлю оповідання «[Боротьба з собою](#)» (1921 р.), про яке я не мав нагоди поговорити. А воно цікаве уже хоча б тим, що в ньому К. Поліщук неначе передбачив власну долю – його було визнано «зайвим» і як наслідок – «зліквідовано у 24 години».

Всі ці твори можна прочитати за один – два вечори, і думаю, це збагатить читача.

Післяслово

Нынче уж партикулярные люди о таких предметах берутся рассуждать, о которых прежде и генералам не всегда рассуждать дозволялось.

М. Е. Салтыков-Щедрин

Але хто такий Микола Жарких і як він наважився розмірковувати про такі високі предмети, як українська література? Він же не фахівець!

Що я не фахівець – я повністю згоден. Фахівець має наступні обов'язкові й невідмінні ознаки:

- 1, він живе зі свого фаху, отримує з нього гроші на прожиття;
- 2, він займається своїм фахом більшу частину робочого часу;
- 3, він займається своїм фахом упродовж усього життя;
- 4, він пише статті під назвою «Когнітивно-дискурсивна модель діахронної множинності часово віддаленої ретрансляції».

Нічого із цього у мене мена. Я – спенсіонований фізик-теоретик, і Климом Поліщуком займався максимум дві години на добу. Те, що я займався ним упродовж цілого року (від грудня 2022 до листопада 2023 р., хоча і не щодня) – це в моїй практиці вийняток; я би точно сказився, якби займався одним і тим самим довший час.

І ніде правди діти – я не вмію писати так «науково», як справжні фахівці. Вважав і вважаю, що прості речі треба пояснювати простими словами.

Я вперше почав читати Кліма Поліщука улітку 2014 року. На моє щастя, мені трапилась збірка «Червоне марево». Читаючи її, я час від часу переключався на поточні новини з російсько-української війни (тоді вона звалась «антитерористична операція») і відчував, що між цими зовсім різними текстами дуже мало різниці. Далі я ще прочитав першу главу із «Гуляйпільського «батька» і вирішив для себе: Клим Поліщук – це дуже цікаво, і треба ним зайнятись, тобто опублікувати його твори на сайті «Мислене дерево».

До зайняття дійшло в грудні 2022 року, коли москалі гатили по нашій енергетиці і світло в Києві часто вимикалось. Найдовше його не було 14 годин поспіль, на щастя, тільки один раз; і найкоротше його увімкнули на 30 хвилин – на щастя, теж тільки один раз. Щоби щось зробити в таких умовах, треба було постійно тримати зарядженими акумулятори для настільних ламп і ще – акумулятор у планшеті, якого вистачало на 2.5 години безперервної роботи.

І отак – при світлі мініатюрної світлодіодної лампи я на планшеті вичитував твори Поліщука, а потім у години, коли вмикалась електрика, переносив зроблене на основний комп'ютер і верстав для сайту (на планшеті це робити було неможливо).

Далі виник спортивний інтерес – зібрати якнайбільше творів Кліма Поліщука. Наслідком стало далеко не повне, але найповніше на сьогодні (30 листопада 2023 р.) е-перевидання його творів.

Перечитуючи написане про К. Поліщука, я побачив: «противоречья есть, и многое не дельно». І я подумав, що можу сказати про цього мало відомого письменника дещо нове, таке, чого ще не було про нього сказано.

Ну, сам себе не похвалиш – то ні одна біда не здогадається це зробити.

Додатки

В додатках я розміщую те, що послужило матеріалом для моєї роботи. На фрагменти, розміщені тут, я роблю посилання. Не всі тексти становлять інтерес для суцільного читання.

Сигнатури творів

К. Поліщук часто закінчував свої твори сигнатурою – зазначенням дати і (часто) місця написання. Ці сигнатури є цінним джерелом. Елементи, подані в квадратних дужках, узяті із дат публікації творів.

Рік	Місяць	День	Місце	Твір
1911	9	10	Краснопіль	Там, де козаки сплять
1912	1	10	Краснопіль	Тіні минулого
1912			Краснопіль	Казка руїн
1912			Краснопіль	Сліпе щастя
1913			Краснопіль	Гори мої високії
1913				Я в світах
1913			Краснопіль	Весняна пісня
1913			Краснопіль	Свято смерті
1914	3	20	Житомир	Великодні дзвони
1914	4	20	Житомир	Зрада
1914	9	2	Житомир	Дівич-гора
1915	1		Кременчук (На Полтавщині)	«Дати під віршами зроблено совістливо» (Рецензія на збірку «Поезії. Книжка перша» Кліма Поліщука)
1915	8	7	Таганрог	В часи безнадійності
1917	1	6	Миза Муск (Ліфляндія)	Тоді, як було Різдво
1917	2	26		Щось непевне
1917	6	20	Д. А.	З недавніх днів
1917	8	6	Смільтен	Страдницький шлях
1917	9		Валк (Ліфляндія)	«Дати під віршами зроблено совістливо» (Рецензія на збірку «Поезії. Книжка перша» Кліма Поліщука)
1917	10	9	Краснопіль	Злочинна тьма
1917			Краснопіль	Дід-Голод
1917	10		Чуднів	Зачаровані скарби
1917	10	26	Псков	В нетрях Латвії
1917			Псков	Він кохав сонце
1918	1	10		За правду
1918	5	10	Київ	«Всяческая сволочь!» (З весняної хроніки 1918 року)

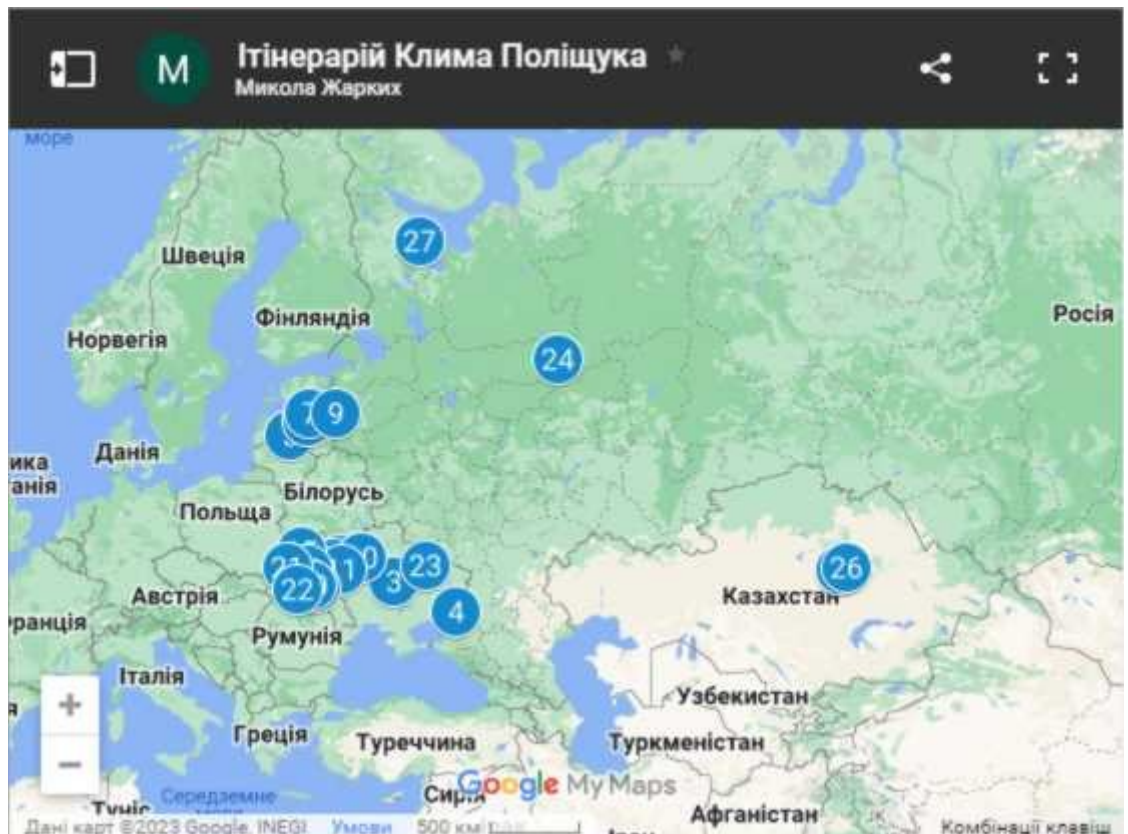
1918	5	20	Краснопіль	Краснопільські привиди
1918	9	10		Чудо віри
1918	10		Київ	Ганебна справа
1918	10		Київ	Визволився
1918	11	1	Київ	Білі конвалії (Зі споминів минулого)
1918	12	19		Бог не осудить
1918			Київ	Два лицарі
1918			Київ	Було колись
1918			Київ	Біла панна
1918			Київ	Червоне марево
1919	1		Козятин	Червоні рядна (Із записної книжки)
1919	1	25		Дужі й непоборні
1919	2	12	Київ	«Дати під віршами зроблено совістливо» (Рецензія на збірку «Поезії. Книжка перша» Кліма Поліщука)
1919	2	12		«Миготять...» – 1
1919	2	14		«Миготять...» – 2
1919	2	17		«Миготять...» – 3
1919	2	17		«Миготять...» – 4
1919	2	18		«Миготять...» – 5
1919	2	19		«Миготять...» – 6
1919	2	25	Київ	Старий образ (Із записної книжки)
[1919]	[2]			Розп'ята душа
1919	3	11		Марево страждань
1919	3	12		Слава
1919	3	18	Київ	Одна ніч
[1919]	[весна]		[Київ]	Весняні панни
[1919]	[весна]		[Київ]	Замирає акорд перехідний
1919	5		Київ	З весняного
1919	літо		Київ	Бунтарні стежі
1919	8	4	Київ	На волі (Із записної книжки)
1919	9	28	Кам'янець	Пам'яті товариша
1919	осінь		Кам'янець	Фрагменти життя (1 – 7)
1919	10	30	Київ	«Скільки наречених не ввійдуть в двері!»
1919	11		Київ	Подіялось щось
1919	12	19	Київ	Звуколірність
1920	1	5	Київ	Приблудна кітка (Різдвяне оповідання)
1920	1	13	Київ	«В калюжах крові тоскний тон...»
1920	2	16	Краснопіль	«Як згорить останне – стану сам...»

1920	3	1	Київ	Фрагменти життя 8. Белетрист
1920	4	19	Київ	«Замкнім залізні двері...»
1920	4	20	Київ	«Заметеорились простори й гори...»
1920	5	1	Київ	Фрагменти життя 9. Апарат
1920	5	2	Київ	«Сьогодні день, можливо, вже останній...»
1920	літо		Київ	Шалений кінь
1920	7	20	Семиківці	Семиковецькі тіні
1920	8	29	Товмач	Хай бог розсудить їх (Із записної книжки)
1920	9	1	Товмач	Форшпан (Із записної книжки)
1920	9	7	Товмач	Отаманша Соколовська (Із записної книжки)
1921	2			Здвиг
1921	3	21		Начерки олівцем 2. Блакитні сни
1921	4	17	Броди	Палієва шабля
1921	4	22	Луцьк	«Евфрошнія»
1921	5	7		Урок
1921	5		Бережани	Вічний жид
1921	5		Бережани	Гад звіринецький
1921	Літо – осінь		Бережани – Скала	Отаман Зелений
1921	6	10		«Приятель»
1921	6	26		Бог чорних клобуків
1921	7	1	Тернопіль	Скарби віків
1921	7	2	Тернопіль	Воєнко (Із записної книжки)
1921	7	4	Тернопіль	Чернець-князь
1921	7	16	Теребовля	Свята криниця
1921	7	23	Збараж	Зелена криниця та дуб кучерявий
1921	8	1		Казка літньої ночі
1921	8	21		За ґратами
1921	8	25	Збараж	За всіх – один (Із записної книжки)
1921	8	28	Збараж	Друг мертвих (Із записної книжки)
1921	9	6	Збараж	Жменя землі
1921	9	6	Збараж	Три хрести
[1921]	[9]	[7 – 8]	[Збараж]	Теребовельський Христос ; оповідання тематично зв'язане із оповіданням «Три хрести» і мабуть написано в близькому часі
1921	9	9	Збараж	Лицар Беньовський
1921	10	10	Скала	Чортів камінь
1921	11	12	Львів	Революційним шляхом (Із записної

				книжки)
1921	11	30	Львів	Замість казки (Із випадкових заміток)
1921	12	1	Львів	Великого бажайте! (Із записної книжки)
1921	12	10	Львів	Манівцями (Із записної книжки невідомого)
1921	12	22	Львів	Одне Різдво (Із записної книжки)
[1921]				Між «своїми» (З записної книжки)
[1921]				Село сумувало
1921				Боротьба з собою
1921				«Махновець»
1921	3			Начерки олівцем 1. Мазурська нічка
1922	1	20	Львів	Начерки олівцем 6. Шпик
1922	1	21	Львів	Начерки олівцем 7. Дві
1922	1	25	Львів	Начерки олівцем 8. Невідомий
1922	2	7	Львів	Начерки олівцем 9. Емігрант
1922	2 – 4		Бережани	Світ червоний
1922	3	20		Начерки олівцем 3. Білі коні
1922	весна			Жертва
1922	весна			Тіні безсмертні (Сучасна українська легенда)
1922	весна			Ліпший світ
1922	весна			Непрошені гості
1922	весна		Львів	З того боку
1922	весна		Львів	Зустріч
1922	весна		Львів	«Заблуканий» стрілець
1922	весна			Такий сміх
1922	5	1 – 2	Львів	Начерки олівцем 5. Визволений раб
1922	літо		Львів	В сутінку печер святих
1922	7	10		Уява
1922	10		Львів	Потурченко-Потурчишин
1922	11	8	Львів	З виру революції
[1922]				При Центральній Раді
1923	2	12	Коломия	Казка, яких багато
1923	4	23	Коломия	Ангельський лист
1923 – 1925			Львів	Гуляйпільський «батько»
1924	осінь			Медобор
1924	10			Сум
1924	12		Львів	Гад звіринецький (драматична легенда)

1925			Львів	Із циклу «Місто»
[1926]	[4]		[Харків]	Поліські нариси
[1926]	[11]		[Харків]	Людина й собака
1930	5	10 – 23	9-й робпункт “Лебеда”, Пермський край	Літературна бабуся
1931	4	22	С. Долинське, Казахстан	Лист до доньки
1931	7	5	Табір ОГПУ коло с. Велика Михайлівка	Лист до доньки
1932	3	5		Лист до доньки
1932	9			Лист до Ганни Орлівни
1932	10	12	Караганда	Фото К. Поліщука для доньки Лесі
1933	2	27	с. Долинське, Казахстан	Лист до Ганни Орлівни
1934	12	14		Лист до Ганни Орлівни
1936	8	20	О. Соловки (на Білому морі)	Лист до доньки
1937	1	16	Соловки	Лист до доньки та дружини

Картоschema згаданих місць виглядає так:

(Мабуть, цю картосхему вам буде зручніше переглядати в окремому вікні: [google.com](https://www.google.com))

Автобіографія [1925 р.]

Клим Поліщук родився 25 листопада 1891 р. у м. Краснопіллі Житомирського повіту, у селянській родині. Батько Лаврін був дяком, з сім'єю поведився жорстоко, знущаючися над жінкою Ганною та дітьми, з котрих найстарший був Клим. Під тим оглядом життя Кліма було дуже схоже на життя Тараса Шевченка.

Читати навчився Клим од батька, і вже у п'ятому році життя читав псалтир й говорив «із пам'яті» цілі псалми. У батька було чимало всяких книжок, із яких найбільше богословського змісту. Клим перечитував усе, що попадало до рук, а в тім знаходив усю насолоду свого хлоп'ячого віку, котрої одмовило йому саме життя.

По смерті батька показалося, що покійник, не турбуючися своїм господарством (6 десятин землі), дуже задовжився, а тоді сільські багаті – вірителі накинулися на сиріт зі своїми довгами, через що настали великі злидні, що інколи й куска хліба не було у хаті.

Клим помагав бідній матері в роботі коло господарства, а при тому не покидав свого улюбленого читання і брався за рисунки. Його буйну фантазію підсичувала мати своїми оповіданнями, казками, легендами та давніми народними піснями.

І так Кліма опанувала кортячка усе те, що почув, списувати. Спонуку до таких писань дало прочитання Гоголівської книжки «Вечори на хуторі біля Диканьки». Свій малярський хист використовував у той спосіб, що малював жидам крамничні вивіски, а попівським дітям, що у школі вчилися, рисував географічні мапи. За цю роботу жиди платили копійками, а піп – книшами.

По першій революції в Росії 1905 р. декілька віршів Кліма, без його відома, попало до українських часописів, що тоді виходили (полтавський «Рідний край» та київська «Громадська думка»), що звернуло на нього увагу таких українців, як Б. Грінченко, В. Науменко, Нечуй-Левицький, Ганна Барвінок та ще дехто із росіян-українофілів. Всі вони писали до нього листи і обдарували його українськими книжками.

Та з того часу наслілася на його друга біда. Старшина і поліція «заопікувалася» ним, і хоч йому було тоді не більше 16 років, вважали його для суспільного царського ладу небезпечною людиною. Але тоді ж др. Ю. Грибенюк писав Климові від імені Петербурської громади, щоб він негайно приїздив до Петербурга вчитися. Однак мати не хотіла його пустити від себе і так довго плакала та просила, аж наклонила його зостатися вдома.

Знову ж місцевий піп став намовляти матір, щоби Кліма післати до Почаївського монастиря, бо там, мовляв, «заопікуються ним і зроблять із нього доброго дяка, або іконописця». Та Клим спротивився цьому й не поїхав нікуди, зостаючися «при хаті».

Зимом 1906-7 приїхав у містечко брат попаді Опанас Онуфрієвич Масюкевич, гімназійний вчитель, прогнаний за вільнодумство з учительства. Він звернув на Кліма особливу увагу і став його вчити, а також намовляв поїхати до Петербурга.

Так протяглося до р. 1909-го, коли Клим, доставши паспорта буцімто до Почаєва, поїхав у Петербург, куди його знову закликали з «Громади». У Петербурзі забрав його до себе др. Грибенюк, а за допомогою проф. Арабажина

вписано його до 4 класу «Высшего художественно-рисовального училища при императорской Академии художеств».

Як мати про це дозналася, то стала писати й закликати вернутися, а він, що дуже любив матір, послухався її й через якийсь час вернув. Вернув на злидні і нужду. Заробляючи на життя наукою жидівської дітвори (по карбованцеві місячної плати од одного), знову звернув увагу поліції, яка стала переслідувати його.

В тім часі Клим став посилати свої письменницькі праці до львівського «Дзвінка», що «окриляло надією», але тут знову напосівся піп, щоб він таки їхав до Почаєва і навіть дав 3 карб. на дорогу. Тепер уже годі було відмовитися. Поїхав і попав під опіку звісного архімандрита Віталія, який призначив його до друкарні, де він перебував усього два місяці.

Живучи удома, дописував до київської «Ради», що знову звернуло увагу його «опікунів» і посипалися на нього доноси до поліції за його «сепаратизм» та «мазепинство». Тими доносами допікали йому за те, що втік із Почаєва.

Тепер Клим став komponувати казки, як то чув од матері. Декілька таких зшитків узяв собі київський видавець Губанов, який їх і видав. Списані ним народні пісні із нотами зредагував Кошиць, а видав їх цей же Губанов. Такий гіркий був початок літературної праці, але то дало перший літературний гонорар, яким сплачено решту батьківських довгів, а через те легше стало дихатися цілій родині.

В ті часи прослухав курси «страхової справи» і добився посади у Волинському губерніяльному земстві, з чого міг уже сяк-так жити.

Чорносотенні доноси спонукали губернатора вислати його із Волині, а тоді мусів тинятись по різних урядах, далеко від своєї сім'ї, – то у Курську, то знову у Петербурзі. Будучи у Петербурзі, служив у книгарні й ходив, як «вільнослухач», до психоневрологічного інституту, звідки став учащати на конспіративні збори соціалістів.

За рік до вибуху війни повернув до Житомира на свою давню посаду у земстві, але коли тільки вибухла війна, то архімандрит Віталій засвідкував про нього перед владою на сторінках чорносотенної «Волынской земли», що він сепаратист, мазепинець та австрофіл. Над ним завела поліція «домашний арешт», а в грудні 1914 р. взяли до війська і призначили до запасного батальйону у Кременчузі.

Війну Клим ненавидів і старався всіми способами якось вирватися. Та це йому небагато допомогло, а тому служив як санітар, то знову як урядовець на різних частинах фронту, а нарешті на польському фронті був контужений і пролежав два місяці в шпиталі, а 3 місяці прожив «на відпустці».

А коли настала революція, то Клим цілою душею працював по різних революційних організаціях, захоплювався соціалістичними ідеями, але до останнього часу придержувався національного табору і так достався до Галичини, де займається виключно письменством, з котрого сливе вижити може.

З окремих праць, що досі вийшли з-під його пера, значніші: збірки новел «Манівцями» й «Жертва», збірки легенд «Тіні минулого» й «Скарби віків», та більша праця під назвою «Трилогія українського визволення», з якої видруковано одну лише повість – «Отаман Зелений». Помимо прозових писань, Клим видав ще пару збірок поезій, остання з них – «Звуколірність».

Примітки

Подається за виданням: *Поліщук К.* Гуляйпільський «батько» : роман в 2-х ч. – Коломия: накладом видавництва «Ока», 1925 р., [ч. 1](#), с. 3 – 6.

Автобіографія [1927 р.]

Народився року 1891, листопада 25, в м. Краснопіллі Житомирського повіту на Волині (тепер с. Краснопіль Бердичівської округи).

Читати К. Поліщук навчився від батька. Рано полюбив книжки; з'явився малярський хист.

Малярством заробляв копійки: малював крамничі вивіски та географічні мапи для сільських шкіл «грамоти».

Освіту здобував самотужки; потім допомагав йому в цьому вчитель О. О. Масюкевич.

Він же допоміг К. Поліщукові виїхати року 1909 до тодішнього Петербургу, де він поступив до «Художественно-рисовального училища при Академії художеств».

Туди, до Петербургу, його кликала «Громада».

Там же, в Петербурзі, К. Поліщук слухав лекції у психоневрологічному інституті, кооперативні курси й т. інш.

З матеріальних причин та утисків не міг залишатися в Петербурзі й тому повернувся на Волинь до Житомира.

Року 1912 пішов на службу до Волинського губ. земства, де прослужив до початку імперіалістичної війни.

В цей час був заарештований, як «мазепинець» та «сепаратист».

Його вислано з Волині.

Після чого мусив якимось існувати, перебуваючи поза межами України.

Служив на залізниці, як керівник канцелярії завідателя кондукторськими бригадами на ст. Курськ. Знов попав до Петербургу і там служив завідувачем першої української книгарні, що згодом перетворилася у видавництво «Друкар».

За час революції працював переважно по редакціях, як редактор «Українського голосу», «Народної волі», як член редколегії «Народна справа», «Мистецтво» і т. інш.

У К. Поліщука з раннього віку з'явився нахил записувати все, що чув. Писати вірші почав рано.

Перші вірші українською мовою були надруковані без відома автора у газ. «Волинь». Звідти передруковані в полтавському «Рідному краї» та київською «Громадською думкою».

За початок своєї літературної роботи К. Поліщук вважає 1909 рік, коли надруковано перше оповідання «Що співав соловейко?» у львівському журн. «Дзвінок», № 24.

Через деякий час К. Поліщук почав komponувати казки, як то їх чув від матері.

Видавець Губанов видав кілька зшитків.

Той же Губанов видав списані від К. Поліщука волинські народні пісні, що вийшли у світ за редакцією О. Кошиця.

За період рр. 1909 – 1914 друкувався по журналах та газетах Галичини та України. В дальшому брав участь у таких органах: «Промінь», «Український голос», «Робітнича газета», «Народна воля», «Літературно-науковий вісник», «Музагет», «Мистецтво».

Тепер друкується в «Червоному шляху», «Житті й революції», «Зорі», «Глобусі», «Новій громаді» та інш.

В 1919 році належав до так зван. «Музагету»; в тому ж році до «Мистецького цеху» профспілки митців слова м. Києва.

Твори

Окремі видання:

Співи в полях. 1917, вид. «Український голос», м. Валка, 24 ст., ц. 45 коп.

Рецензії

Богацький. – 1918, «Книгар», № 6, с. 347.

Самійленко В. – 1917, «Шлях», № 9-10, с. 108 – 109.

Серед могил і руїн. Нариси й оповідання. – 1918, вид. «Серп і молот», Київ.

Тіні минулого. Волинські легенди (книжка перша). – 1919, Київ, в-во «Сяйво», 134 с.

Рецензії

Горецький П. – 1919, «Книгар», № 23-24, с. 1618 – 1619.

Ф. П. – 1919, «Музагет», № 1-3, с. 159 160.

Поезії (книжка перша). 1919, вид. Гуцало, Київ, 68 с.

Рецензії

Жук Мих. – 1919, «Книгар», № 22, с. 1497 – 1498.

Т. П. – 1919, «Музагет», № 1-3, с. 156.

На порозі (оповідання). 1919, вид. Всеукраїнського Видавництва, Київ, 38 с.

Рецензія

Буда С. – 1919, «Книгар», № 28, с. 1926 – 1927.

В періодичній пресі. Проза

Розп'ята душа (опов. з латишського життя). – 1919, «Літературно-науковий вісник», № 2, с. 184 – 208.

Останній день (шкіц). – 1919, «Мистецтво», № 1-2, с. 15, Київ.

Подіялось щось... – 1919, «Мистецтво», № 3, с. 15 – 17.

Червоне марево (опов.) – 1919, «Мистецтво», № 4, с. 19 – 25, Київ.

Фрагменти життя. Коханки немає. Невже так? – 1919, «Мистецтво», № 5 – 6, с. 11 – 13, Київ.

Perpetuum mobile (опов.) – 1925, «Глобус», № 23, с. 436 – 440.

Поліські нариси. – 1926, «Життя й революція», № 4, с. 34 – 40.

Людина й собака. – 1926, «Життя й революція», № 11, с. 11 – 21.

Камінна баба (драм. легенда на 4 карт.). – 1926, «Зоря», № 19, с. 11 – 18.

Як згоріло останнє (з хроніки одного поліського села). – 1926, «Зоря», № 24, ст. 4 – 17.

Смолярня (опов.). – 1926, «Службовець», № 34, с. 8 – 10.

- Улан (поліське опов.) – 1927, «Службовець», № 44, с. 6 – 9.
 Остання з роду Засульських (опов.). – 1927, «Глобус», № 5, с. 66 – 72.
 Обидва однакові (опов.). – 1927, «Глобус», № 19 (93), с. 290 – 295.
 Диверсанти (опов.). – 1927, «Нова громада», № 2, с. 16 – 22.
 Старопольський медок (опов.). – 1927, «Нова громада», № 14, с. 14 – 18.
 Серце заговорило (опов.). – 1927, «Селянка України», № 9, с. 4 – 5.
 Хатина баби Марини (опов.). – 1927, «Селянка України», № 15, с. 5 – 9.
 Визволився (опов.). – 1927, «Службовець», № 2, с. 5 – 7.
 Форт «Непоборний» (опов.). – 1927, «Службовець», № 4, с. 5 – 9.
 Вишнівка (опов.). – 1927, «Службовець», № 15, с. 4 – 7.
 Бунт Казя Корбути (опов.). – 1927, «Службовець», № 21, с. 4 – 7.
 Жінка й невідома (опов.). – 1927, «Службовець», № 30, с. 4 – 7.

В періодичній пресі. Поезія

- Буде свято... (вірш). – 1917, «Промінь», № 1 – 2, с. 15.
 Не смійтесь, жорстокі, погордливі очі... (вірш) – 1918, «Літературно-науковий вісник», № 1, с. 77.
 З циклу «Мої шукання». – 1918, «Літературно-науковий вісник», № 2-3, с. 248.
 Жертви тьми (вірш). – 1918, «Літературно-науковий вісник», № 4-6, с. 140.
 Тут і там (вірш). – 1918, «Літературно-науковий вісник», № 4-6, с. 82.
 Я плету вінки барвисті (вірш). – 1918, «Літературно-науковий вісник», № 7-8, с. 127.
 За марами сунуть примари (вірш). – 1918, «Літературно-науковий вісник», № 12, с. 216.
 Я нічого тобі не приніс (вірш). – 1918, «Універсальний журнал», № 2, с. 2.
 Миготять, миготять, миготять... Десь за брамою вічного зла. Завихрила кучері в бурю життя. Обпльований вінок його терновий. Як страшно йти в пустиню душ померлих. На попіл зраджених руїн (вірші). – 1919, «Літературно-науковий вісник», № 3, с. 246 – 248.
 Хвилюймо духом дух... (вірші). – 1919, «Мистецтво», № 1, с. 5.
 З весняного (вірш). – 1919, «Мистецтво», № 2, с. 5.
 Перемога. Моїй країні (вірші). – 1919, «Мистецтво», № 3, с. 6.
 Викликання. Пора (вірші). – 1919, «Мистецтво», № 4, с. 6.
 Вірять? Не вірять? Знаю! (вірші). – 1919, «Мистецтво», № 5-6, с. 8.
 Весняні панни сонцем п'яні... Замирає акорд перехідний (вірші). – 1919, «Музагет», № 1-3, с. 22 – 24.
 Слава (вірш). – 1919, «Червоний вінок», зб., Одеса, с. 29 – 30.
 Із циклу «Місто» (Зустріч. Дівчатко. Вірші). – 1926, «Червоний шлях», № 2, с. 13.
 Червоних днів кантата (веснянка – вірш). – 1927, «Селянський будинок», № 4, с. 67.

Критика

- Г. К. – Воєнні теми в нашій літературі. (Клим Поліщук. Серед могил і руїн: нариси й оповідання). – 1918, «Літературно-науковий вісник», № 12, с. 248 – 250.

Тиверець Б. – Сучасна українська лірика. – 1919, «Мистецтво», № 4, с. 25 – 30.

Поліщук В. – Шляхи й перспективи в сучасній українській літературі. – 1922, «Шляхи мистецтва», № 2 (4), с. 35 – 36.

Коряк В. – Мотиви соціальної боротьби в сучасній українській літературі. – 1925, зб. «Організація Жовтневої літератури», ДВУ.

Коряк В. – Собача старість. – 1925, зб. «Організація Жовтневої літератури», ДВУ, с. 75 – 79.

Бібліографія

Нові українські письменники. – 1927, «Життя й революція», № 7-8, с. 192.

Примітки

Подається за виданням: *Лейтес А., Яшек М.* [Десять років української літератури](#) (1917 – 1927). – ДВУ, 1928 р., т. 1, с. 396 – 400.

Список Сандармоху

№ 201 Поліщук Клим Лаврінович (варіант — Лаврентійович), 1891 р. н., уродж. м. Краснопіль (нині Чуднівського р-ну Житомирської обл.), українець, із селян, освіта н/вища,

навчався в художньо-малювальному училищі при Академії мистецтв, у Психоневрологічному інституті в Петрограді та на історико-філологічному факультеті Українського університету в Львові, позапартійний.

Служив за мобілізацією в царському війську (1916—1917),

згодом жив у Києві,

прибічник УНР,

один із засновників літературно-художнього об'єднання «Музагет»,

виїхав 1920 р. на Галичину,

працював як редактор у Львові,

повернувся в УССР в середині 1920-х.

Літератор, редактор Держвидаву України.

Проживав: м. Харків, вул. 1 Травня, 17, кв. 7.

Арешт: 04[05].11.1929 у справі «СВУ». [Спілки визволення України]

Колегія ОГПУ 02[29].01.1930, ст. 58-10, 13 КК РСФСР [Кримінального кодексу], 10 років ВТТ [виправно-трудовах таборів].

Відбував покарання: Севлаг (с. Кам'янка Північного краю); Карлаг; Соловки (працював сторожем на складі).

Розстріл: 3.11.1937 (постанова окремої трійки УНКВД ЛО [Управління наркомата внутрішніх дел Ленинградской области] 09.10.1937).

Реабілітований: прокуратурою Харківської обл. 14.04.1992 (ГДА СБУ, Харків. — Спр. 035261-ФП; РУ ФСБ РФ АО. — Спр. П-13591). [Галузевий державний архів Служби безпеки України; Регіональне управління Федеральної служби безпеки Російської федерації по Архангельській області]

Примітки

Подається за виданням: uk.wikipedia.org

[Стаття 58-10](#) КК РСФСР – «Пропаганда или агитация, содержащие призыв к свержению, подрыву или ослаблению Советской власти или к совершению отдельных контрреволюционных преступлений (ст. 58-2 — 58-9), а равно распространение или изготовление или хранение литературы того же содержания»

Стаття 58-13 КК РСФСР – «Активные действия или активная борьба против рабочего класса и революционного движения, проявленные на ответственной или секретной (агентура) должности при царском строе или у контрреволюционных правительств в период гражданской войны».

Сергій Шевченко Список розстріляних у Сандармоху українців і вихідців з України (28.10.2023 р.) radiosvoboda.org – це найновіший і найповніший варіант списку. Для моєї вузької теми ві не дає нічого понад те, що є у Вікіпедії.

Шевченківська енциклопедія [2015 р.]

Олександр Боронь

Поліщук Клим Лаврінович (псевд. – К. Лаврінович; 25.11.1891, містечко Краснопілля, тепер с. Краснопілля Чуднівського р-ну Житомир. обл. – 3.11.1937, урочище Сандармох, тепер Медвеж'єгорського р-ну, Карелія, РФ) – укр. письменник.

1909 вступив до худож.-рисувального уч-ща при петерб. Академії мистецтв, слухав лекції у Психоневрологічному ін-ті.

З 1912 служив у Волин. губ. земстві в Житомирі.

Після поч. Першої світової війни його звинувачено у сепаратизмі й вислано за межі України.

У Петербурзі завідував укр. книгарнею, працював у пресі.

З 1920 перебував у Галичині, працював у ЛНВ.

1925 повернувся в Україну – спершу в Лубни, згодом переїхав до Харкова, де працював у Держвидаві України.

Учасник символістської групи «Музагет».

1929 П. заарештовано, 1930 засуджено до 10 років таборів.

Спочатку перебував на Пермщині (до 1931),

згодом 4 роки – в с. Долінському поблизу Караганди.

Автор кн. поезії «Співи в полях» (1917), «Поезії» (1919),

«Звукоколірність» (1921), [Звуколірність; одне -ко- зайве]

зб. нарисів і оповідань «Далекі зорі» (1914), «Серед могил і руїн» (1918),

«Тіні минулого» (1919),

«Розп'ята душа» (1921), [окреме оповідання, не збірник; 1919 р.]

«Манівцями» (1922) та ін., роману «Гуляйпільський «батько»» (1925) та ін.,

кількох зб. гумору.

Найсильніше враження у дитинстві на П. справив «Кобзар» Шевченка, який був для нього орієнтиром у худож. творчості протягом життя.

В оповіданні «На порозі (Бувальщина 1906 року)» (зб. «На порозі», 1919) П. змалював образ сільського вчителя, який у складні хвилини шукає поради в «Кобзарі».

У романі «Отаман Зелений» (1922) гол. герой – Данило Терпило (згодом отаман Зелений), допитливий селянин, схильний до самоосвіти, часто цитує улюблену книжку – «Кобзар». Саме Шевченко, за П., справив вирішальний вплив на становлення особистості Зеленого, формування його світогляду.

Низку ремінісценцій, цитат із Шевченка містять листи П. із заслання. Так, у листі до дружини від 5 лип. 1931 він писав: «...живу в наметі, а намети ці серед степу, де тільки «сонце гріє, вітер віє...» (цитата з поезії «На вічну пам'ять Котляревському»; Ротач П.П. Листи Кліма Поліщука із заслання // Слово і час, 1992, № 2, с. 70). Звіряючись у своєму захопленні творчістю М. Гоголя і В. Короленка, П. зауважував: «Адже ж вони наші, тільки смілості у них не було тієї, що мав її «мужик» Шевченко» (там само; лист від 14 груд. 1934).

Примітки

Подається за виданням: Шевченківська енциклопедія. – К.: 2015 р., т. 5, [с. 244](#).

Вікіпедія [2023 р.]

Клим Лаврентійович (Лаврінович, Лавринович) Поліщук (*25 листопада 1891, Краснопіль, Житомирський повіт, Волинська губернія, Російська імперія — † 3 листопада 1937, Сандармох, РРФСР, СРСР) — український письменник, публіцист,

автор історичних романів доби розстріляного відродження.

Дослідник культури народу комі.

Народився 25 листопада 1891 року в містечку Краснопіль Житомирського повіту Волинської губернії, тепер Чуднівський район, Житомирської області, Україна.

Навчався в Петербурзі,

в 1912 повернувся в Житомир,

де в серпні 1914 заарештований за «мазепинську» діяльність

і висланий за межі України.

1920 Клим Поліщук емігрував до Польщі, де у Львові познайомився зі своєю майбутньою дружиною — письменницею Галиною Орлівною.

Львівський період був дуже плідним для письменника.

Він видає альманахи,

організовує журнали,

публікує свої вірші,

оповідання,

повість «Світ червоний», романи «Гуляйпільський батько» і «Отаман Зелений».

У 1924 році Клим Поліщук із дружиною повернувся в УСРР, яка на той час уже перебувала у складі СРСР.

Письменник працював у державному видавництві, друкувався в періодиці. Арештований 4 листопада 1929 року, а в січні 1930-го рішенням Колегії ОГПУ СРСР дістав покарання за ст. 58-10-13 КК РСФСР — 10 років ув'язнення в таборах

(того ж 1930 року заарештована й вислана до Казахстану Галина Мневська).

Відбував покарання в концтаборі Карлаг (4 роки) і на Соловецьких островах.

Постановою окремої трійки Управління НКВД СРСР по Ленінградській області від 9 жовтня 1937 року дістав найвищу кару (розстріл). Разом з великою групою діячів культури (Микола Зеров, Григорій Епік, Марко Вороний та інші) 3 листопада 1937 року розстріляний у лісовому карельському урочищі Сандармох під містом Медвеж'єгорськ (з 27 жовтня по 4 листопада 1937 року там були розстріляні 1111 в'язнів Соловецького табору особливого призначення). Зараз у тому лісі меморіальне кладовище. Хрести скорботи. Дерев'яна капличка. І пам'ятник — гранітна брила з написом: «Люди, не вбивайте один одного».

Реабілітований прокуратурою Харківської області 14 квітня 1992 року.

Примітки

Наводжу статтю з [Вікіпедії](#) в тому вигляді, як вона була 14 липня 2023 р. ([pdf-знімок статті](#))

Климо-Поліщучко-подібне

Микола Жарких

1

«Гає, грає, воропає» –
на гітарі хтось іграє
(десь, колись, в якійсь країні –
невідомо і донині).

2

Хвилюймо духом рух.
Хвилюймо рухом слух.
Хвилюймо слухом нюх.
Хвилюймо нюхом борщ
Божественних пісень.

3

Миготять, миготять, стугонять.
Стугонять, стугонять, скреготять.
Скреготять, скреготять, верещать.
Верещать, верещать, виростають
Хвилі незмірного майбутнього.

4

Змішаймо день і ніч.
Змішаймо кашу з салом.
Змішаймо світло й тінь
Револьюційним шалом.
Нехай крилатий степ
На промені небес
Хвилює снів наклеп,
Як чисто-синій пес...

5

«Але степ не буває крилатим».
«Не кажіть... Буває... Я знаю...
Я поет... Я так бачу...»
Київ, 2 березня 2023 р.

Перелік скорочень

Аб-25 – Поліщук К. Л. [Автобіографія 1925 року](#).

Аб-27 – Поліщук К. Л. [Автобіографія 1927 року](#).

ВП – Вікіпедія, стаття «[Клим Поліщук](#)».

ЗВР – Поліщук К. Л. [З виру революції](#) (спогади, 1922 р.)

ЛБ – Поліщук К. Л. [Літературна бабуся](#) (спогади, 1930 р.)

ПВТ – Поліщук К. Л. Вибрані твори. – К.: Смолоскип, 2008 р.

ПЦР – Поліщук К. Л. [При Центральній Раді](#) (спогади, 1922 р.)

Сигн – [сигнатури творів](#).

СС – [Список Сандармоху](#).

ШЕ – [Шевченківська енциклопедія](#).

Я-Оп – «я-оповідання», оповідання від першої особи.

Я-Опв – «я-оповідач», головний персонаж «я-оповідання».

ЯС – Яковенко Сергій [Клим Поліщук](#): проза трагічного гуманізму. – ПВТ, с.